

Istarski imaginarij: Svakodnevnica i mentalitet pićanske biskupije kroz prizmu fresaka

Žgaljardić, Kristijan

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:565880>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

KRISTIJAN ŽGALJARDIĆ

ISTARSKI IMAGINARIJ

**MENTALITET I SVAKODNEVICA KROZ PRIZMU FRESKA PIĆANSKE
BISKUPIJE**

Diplomski rad

Pula, 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

KRISTIJAN ŽGALJARDIĆ

ISTARSKI IMAGINARIJ

**MENTALITET I SVAKODNEVICA KROZ PRIZMU FRESAKA PIĆANSKE
BISKUPIJE**

Diplomski rad

JMBAG: 0303058013

Studijski smjer: jednopredmetni diplomski studij povijesti

Predmet: Znakovi, simboli i ceremonijalna komunikacija

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: Hrvatska i svjetska srednjovjekovna povijest

Mentor: doc. dr. sc. Robert Kurelić

Pula, 2021.

ZAHVALE

Vjerujem da je svakom povjesničaru izuzetna čast istraživati svoj rodni kraj. Iako je Pićanština brojnim istraživačima tek usputna postaja, meni je bila centar svijeta. No istraživati o tom lijepom kraju ne bi bilo moguće bez pojedinih posebnih ljudi. Stoga zahvaljujem ponajprije roditeljima Damiru i Jadranki Žgaljardić, prijateljima Ivanu Brljeviću, Josipu Lučiću te svojoj partnerici Katarini Šprem, koji su zajedno sa mnom obilazili crkve i kapele bivše Pićanske biskupije kako bih ja mogao o njima istraživati i pisati. Zahvaljujem svim svećenicima, zvonarima i crkvenim čuvaricama koji su mi nesebično otvarali vrata kako bih mogao proučavati freske. Također, pisanje rada ne bi bilo moguće bez vrijednih djelatnika Sveučilišne knjižnice u Puli koji su po mojim hitrim željama odmah donosili svu građu. Stoga veliko hvala ide Karin Radetić, Sandri Prenc, Ljubici Vitasović i Luki Tidiću. Na koncu zahvaljujem i svom mentoru, doc. dr. sc. Robertu Kureliću koji me potaknuo na pisanje ovog rada i dao mi svu slobodu u njegovu stvaranju.

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. POVIJEST PIĆANSKE BISKUPIJE	6
3. IKONOGRAFSKA ANALIZA FRESAKA BISKUPIJE	17
3.1. Crkvena baština srednjovjekovne Pićanske biskupije	17
3.2. Freske sjevernog djela Biskupije	20
3.2.1. Crkva svetog Elizeja	20
3.2.2. Crkva svetog Roka	24
3.2.3. Crkva svetog Vida	28
3.2.4. Crkva Svih Svetih	31
3.2.5. Crkva svete Marije kod Lokve	32
3.3. Freske južnog djela Biskupije	34
3.3.1. Crkva svete Katarine	34
3.3.2. Crkva svete Majke Božje na Placu	38
3.3.3. Crkva svetog Mihovila	42
4. FEUDALIZAM NA FRESKAMA	45
4.1. Vazalna prisega	45
4.2. Tri reda	48
4.3. Imaginarij produhovljenog dvorskog plemstva	52
4.4. Staleži svijeta	54
5. SVAKODNEVICA PLEMIĆKOG ŽIVOTA	57
5.1. Plemić kod kuće	57
5.2. Lov: biljeg plemićke–ratničke ćudi	62
6. SELJAČKA SVAKODNEVICA	65
6.1. Sveci kao odraz seljačkog života	67
7. RAZVOJ VOJNE OPREME	72
7.1. Prikaz i shvaćanje vojnika–viteza na trinaestostoljetnim freskama	72
7.2. Razvoj kasnosrednjovjekovnih vojnih tehnologija i utvrđenja u Biskupiji	75
8. FRESKE KAO ODRAZ ZDRAVSTVENIH TEGOBA	84
8.1. Tegobe neplodnosti i poroda	84
8.2. Sveci Apolonija, Lucija i Vid kao odraz zdravstvenih problema	87
8.3. Epidemija kuge–jahač apokalipse	90
9. SMRT	94

10.	ZAKLJUČAK.....	99
11.	BIBLIOGRAFIJA.....	101
11.1.	Periodika.....	107
11.2.	Mrežne stranice	108
12.	SAŽETAK.....	109
13.	ABSTRACT	110

1. UVOD

Povijest Pićanske biskupije u posljednja se dva desetljeća sve više istražuje pa ovim radom želim pridonijeti novim spoznajama kojih ima sve više.¹ Ta mala nestala biskupija koja kao da nikad nije ni bila dio istarskog povijesnog i političkog života zapravo skriva mnoge neistražene povijesne spoznaje o svakodnevici velikaša i seljaka. U želji boljeg razumijevanja povijesti srednjovjekovne svakodnevice žitelja „Biskupije od oraha“² istraživačku znatiželju usmjerili smo prema freskama. Stoga je zadatak ovog rada rekonstruirati sliku srednjovjekovnog društva Biskupije uz pomoć sačuvanih fresaka stvaranih od trinaestog do šesnaestog stoljeća. S obzirom na to da se freskama uglavnom bave povjesničari umjetnosti, u radu će se prije svega koristiti djela Branka Fučića, Željka Bistrovića, Ljube Karamana i drugih. Također, za potrebe pisanja ovog diplomskog rada koristimo i vlastite objavljene radove,³ dok na koncu za stvaranje „pune“ slike srednjovjekovnog društva koristimo knjige povjesničara koji su se bavili svakodnevicom, društvom i mentalitetom poput Georgesa Dubya, Jacquesa le Goffa, Fernanda Braudela, Johana Huizinge, Marije Mogorović Crljenko i Miroslava Bertoše.

Rad je podijeljen u nekoliko dijelova pa tako u početnom dijelu, zbog „bolje“ orijentacije u povijesnom vremenu i prostoru, obrađujemo povijest Pićanske biskupije od kasne antike do njezina ukinuća u osamnaestom stoljeću. Shodno tome, idući dio obrađuje povijesni razvoj fresko-slikarstva na prostoru Biskupije te freske koje se nalaze u osam crkava razasutih od Draguča do Pićna i od Lindara do Gradinja. Glavni dio rada bavi se razvojem srednjovjekovnog društva na temelju fresaka. Pažnju se ponajprije posvećuje postupnoj gradaciji društvenih slojeva tijekom kasnog srednjeg vijeka, dok kasnije, uz pomoć raznih prikaza na freskama, istražujemo raznolikost, bogatstvo i težinu života stanovnika Biskupije. Posljednji dijelovi rada bave se prehranbenim navikama viših i nižih slojeva, zdravstvenim i higijenskim navikama stanovništva te doživljajem smrti.

¹ Povijest Pićanske biskupije nije toliko istraživana tema, no zato se toj povijesnoj Biskupiji pažnja „konačno“ i zaslužno počela posvećivati u prošlim desetljećima, napose s knjigom Elvise Orbanica „Katedra svetog Nicefora“ i zbornikom *Pićanska biskupija i Pićanština*, gdje je glavni urednik bio Robert Matijašić.

² Zbog njezine veličine i malih prihoda zvali su je Biskupijom od oraha. Vidi u: Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula 2015., str. 86.

³ Godine 2017. u Labinskom zborniku objavljen je naš prvi rad pod naslovom „Sveci Pićanske biskupije“, te u istom zborniku godine 2019. objavljujem rad pod naslovom „Freske Pićanske biskupije I. dio“.

Istraživanjem za ovaj diplomski rad pokušat će se pronaći odgovori na sljedeća pitanja: Na koji način freske pojašnjavaju hijerarhijsku podjelu srednjovjekovnog društva? Što nam odjeća i prehrana govore o statusu u društvu te higijenskim i zdravstvenim navikama? Kakav je bio život manjinskog plemićkog i većinskog seljačkog stanovništva Pićanske biskupije? Služi li nam prikaz vojski i utvrda na freskama kao dobar vodič za istraživanje razvoja oružja i vojski s obzirom na podneblje? Što nam prikazi svetaca povezanih sa zdravljem govore o svakodnevnom životu te na koji način uz pomoć fresaka možemo spoznati viđenje smrti kod biskupijskog srednjovjekovnog čovjeka?

2. POVIJEST PIĆANSKE BISKUPIJE

Iako naizgled politička i ekonomska povijest nemaju mnogo dodirnih točaka s freskama, važno je razumjeti događajnicu kako bismo mogli razumjeti kontekst povijesti svakodnevice iz njih.

Pićanska biskupija nastaje u periodu ranog srednjeg vijeka o čemu će se više reći u kasnijim odlomcima, no samo mjesto mnogo ranije. Prostor Pićanštine naseljen je još u prapovijesti, a kontinuitet starosjedilačkog života i kulture nije se promijenio ni s dolaskom rimske vlasti nakon pada Nezakcija 177. godine prije Krista. Za vladavine Republike i ranog Carstva na prostor Pićanštine nisu dopirali znatniji rimski utjecaji jer su potonji bili više orijentirani prema moru nego li unutrašnjosti Istre. Štoviše, mjesto je za čitavog perioda bilo pusto i slabo naseljeno, a neromanizirani stanovnici zadržali su svoje vjersko i rodovsko uređenje.⁴

Društveno-političke promjene kreću u kasnoj antici zbog nesigurnosti u Carstvu izazvane krizom i upadnima Germana.⁵ Tada se prostor Pićanštine počinje dodatno naseljavati pa je osnivanje naselja s bedemima u tom periodu logičan slijed. Kako se nesigurnost u petom stoljeću sve više povećavala, ne treba čuditi da su stanovnici vila i sela u ravničarskim krajevima sigurnost potražili u unutrašnjosti gdje bi se u slučaju napada mogli lakše braniti.⁶ Povoljan položaj Pićna oko kojega su se nalazila plodna polja, brojni izvori pitke vode te rimska cesta (smatra Ivan Milotić)⁷ zasigurno su privukli ljude da na toj uzvisini postupno osnuju i utvrde naselje.⁸

⁴ Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 9.–20.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, u: *1. Labinski kulturno-povijesni susreti. Zbornik radova sa znanstveno–stručnog skupa*, ur. Slaven Bertoša, Labin 2017., str. 496.; Ivan MILOTIĆ, „Pravni status i jurisdikcija Pićna od antike do srednjeg vijeka“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 42.

⁵ Henri PIRENNE, *Povijest Europe. Od seobe naroda do XVI. stoljeća*, Split 2005., str. 9.–18.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb 2008., str. 17.–23., 41.–53.

⁶ Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, Rijeka 2007., str. 12.; Ivan MILOTIĆ, „Pravni status i jurisdikcija Pićna...“, nav. dj., str. 44.–45. Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, u: *Istra–tirkizni sjaj kristala*, ur. Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 9; Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Zagreb 2007., str. 14., 57.–59.; Isti, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, u: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku (oko 550.–oko 1150.)*, sv.1., Zagreb 2012., str. 388.

⁷ Ivan MILOTIĆ, „Pravni status i jurisdikcija Pićna...“, nav. dj., str. 44.

⁸ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj. str. 496.–497.; *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 587.

Istra, a tako i Pićan, nisu doživjeli kobnu sudbinu Italije koja je u petom stoljeću bila primamljiv cilj raznim osvajačima. Na Istarskom poluotoku očuvala se ekonomska stabilnost i u periodu Ostrogotske države, o čemu nam svjedoče Kasiodorova pisma⁹ provincijalnim vlastima iz početka šestog stoljeća.¹⁰ „Istrani“ će također biti pošteđeni ratnih razaranja nastalih uslijed Justinijanove rekonkviste Italije. Štoviše, u Istri je Justinijan dao izgraditi brojna svjetovna i crkvena zdanja, želeći tako pokazati snagu i moć Rimske države.¹¹ Iz tog razloga u Puli i Poreču grade se velike crkve, a možemo pretpostaviti kako se tada, zbog politike Carigrada, osniva i Pićanska biskupija. Upravo uz razdoblje Justinijanove vladavine veže se djelovanje legendarnog svetog Nicefora, biskupa pićanskog.¹² Međutim, prvi spomen Pićna i same Biskupije imamo iz godine 579. kada je stanoviti Marcijan (pićanski biskup) naveden kao sudionik pokrajinskog sabora u Gradu (Gradež). Prema Elvisu Orbaniću, „Pićanska biskupija je zacijelo osnovana nakon bizantske rekonkviste Istre (539. godine), tj. vjerujemo prije 579. godine, a u funkciji korepiskopa zadužena za vjerovjesništvo“.¹³

Važnost mjesta vidimo i u razdoblju poslije Justinijana kada se nakon upada Langobarda osniva Ravenski egzarhat.¹⁴ Istra, kao pogranična regija Carstva (dukat) i dio istoimenog Egzarhata,¹⁵ podvrgnuta je pod upravu *magistera milituma* koji je stolovao u Puli. Poluotok je tada podijeljen u devet vojno-administrativnih jedinica: Trst, Pula, Poreč, Novigrad, Rovinj, Labin, Motovun, Buzet i Pićan. Navedeni gradovi plaćali su ukupno 344 bizantska dukata godišnje u riznicu Carigrada. Pula i Trst plaćali su najviše, a Pićan i Novigrad najmanje. Uvrštenje Pićna u devet vojno-upravnih

⁹ Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, nav. dj., str. 23.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 55.

¹⁰ Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana.*, nav. dj., str. 14., 57.–59.; Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, nav. dj., str. 23.–25.; Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 28.

¹¹ Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, nav. dj., str. 12.; Ivan MILOTIĆ, „Pravni status i jurisdikcija Pićna...“, nav. dj. str. 45.; Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 19.–22.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 92.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 385.

¹² Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije*, Pazin 2002., str. 13.–17.; Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana.*, nav. dj., str. 13.–14.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 501.–505.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 589.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, Zagreb 1946., str. 34.

¹³ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 17.; Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, nav. dj., str. 29., 42.

¹⁴ Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 22.–23.

¹⁵ Organizacija političke i vojne vlasti u Istri nije bila u rangu *theme* već u rangu *dukata*. Više o tome vidi u: Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant* nav. dj., str. 27.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 389.–390.

jedinica Istre, po razmišljanjima Vladimira Sokola, Ivana Milotića i Elvise Orbanića, navodi na zaključak da je mjesto imalo svojevrstnu urbanu strukturu koju su sačinjavale sakralne i svjetovne zgrade, te fortifikacije.¹⁶

Relativno dobro organizirana bizantska vlast u Istri omogućila je nastavak rimskog načina života dugo u rani srednji vijek. Međutim, prodor Slavena u zemlje Bizantskog Carstva tijekom sedmog stoljeća označit će postepenu degradaciju moći Bizantinaca u pojedinim pograničnim krajevima kao što je Istra. Prema Luki Kircu, područje Pićanske biskupije prvo je pogođeno slavenskim provalama,¹⁷ te su napadači uz prostor Pićanštine opustošili Nezakcij i prodrli do Pule i Poreča.¹⁸

Romani koji su ostali živjeti u istarskim gradovima i kaštelima, uključujući i Pićan, odoljeli su napadima i, zahvaljujući još uvijek funkcionalnom sustavu bizantske vlasti, baštinili rimsku tradiciju. Međutim, sredinom osmog stoljeća pada Ravenski egzarchat te se političko-društvena slika Istre počinje mijenjati. Nakon pada Bavarskog vojvode Tasilona i propasti Langobardske države Istru do godine 788. zaposjedaju Franci. Oni dovode novi politički sustav, feudalizam, postepeno koloniziraju Slavene te grubo prekidaju veze Istre s rimskim svijetom uvodeći je tako u „srednji vijek“. Koncem osmog stoljeća Istra dobiva status grofovije, a sam Karlo Veliki hvali u svom pismu ženi Luitgardi istarskog grofa koji se sa svojim ljudima istaknuo u borbama protiv Avara.¹⁹ Prema Orbaniću, Pićan je „vjerojatno kralju i caru Karlu Velikom (771.–814.) bio poznat. U jednoj, naime, ispravi datiranoj u studeni 790. godine spomenuti vladar potvrđuje posjede salzburškoj Crkvi koja se još i pićanskom zove. U tom

¹⁶ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 17.–18.; Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja...“, nav. dj., str. 27.–28.; Ivan MILOTIĆ, „Pravni status i jurisdikcija Pićna...“, nav. dj., str. 45.–46.; Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana.*, nav. dj., str. 14., 55., 57.–59., 82., 103.–104.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 497.–498.; Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, nav. dj., str. 1., 6.–7., 12., 22.–23., 26.–30., 47.–48., 79.–81.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 172.–173.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 587.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 395.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 29., 55.–56.

¹⁷ Isti, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 35., 108.

¹⁸ Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja...“, nav. dj., str. 22.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 390., 392.–393.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 30.–33., 38.–39.

¹⁹ Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana.*, nav. dj., str. 37., 41.–42., 82.–89., 116.–118.; Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, nav. dj., str. 30.–31.; Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja...“, nav. dj., str. 23.–24.; Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 49.–50., 94.–96.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 116., 150.–156.; Neven BUDAK–Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006., str. 96.–99.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 27. 41.–42., 85.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 396.–397.; Prof. A. PERC, „Istra u Povijesti“, Riječki list, god. I., br. 10., Rijeka, 13. ožujka 1947., str. 3.

kontekstu spomenut je biskup **Arno**. Može biti da je prilikom zauzeća Istre 788. godine na stolicu Pićanskih ordinarija postavio upravo Arna koji će naslijediti Vigilija kao salzburški nadbiskup 790. godine, a ovaj će uz svoje ime vezivati i Pićan (Arnoni Archiepiscopo Ecclesie Juvauensium que et Petena nuncupatur). Razlozi su nam tome spajanju toponima nepoznanica. Drugih podataka o vezama Salzburga s Pićnom nemamo, no s obzirom na to da se radi o vremenu kada su sačuvani dokumenti prava rijetkost, ovi nam podaci govore dovoljno jasno kako se radi o Pićnu kao važnom vjerskom središtu koje je imalo znatnu političku ulogu^{.20}

Sl. 1. Pićan

(<https://www.pican.hr/o-picnu/opci-podaci/> (pristup: 17. veljače 2021.))

Podatke o Pićanskoj biskupiji, nadalje, nalazimo u najpoznatijem dokumentu ranosrednjovjekovne Istre, *Rižanskom placitu*.²¹ Sustavnom kolonizacijom Slavena i naglim uvođenjem feudalnog sustava došlo je do pobune romanskog stanovništva. Kako bi primirio stanje u toj pograničnoj regiji Carstva, Karlo šalje poslanike, *missi dominici*,²² koji će na saboru riješiti probleme te pokrajine. Pored brojnih uglednika kaštela i gradova Istre, u popisu prisutnih velikaša nalazi se i biskup Lovro

²⁰ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 18.–19.

²¹ Ibidem, str. 19.

²² Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, Zagreb 1978., str. 98.

(Laurencije),²³ za kojeg se pretpostavlja da je bio iz Pićna iako se izrijeком ne spominje.²⁴

U franačkoj vlasti Vladimir Sokol vidi razlog osnivanja Pićanske biskupije. Smatra kako prije osmog stoljeća nemamo čvrstih dokaza o postojanju Biskupije, no po poznatom kanonskom pravu biskupiju ne bi bilo moguće zasnovati u gradu bez fortifikacija. S obzirom na to da je Pićan bio uvršten, kako je ranije navedeno, u devet upravnih jedinica Istre pod bizantskom vlašću, ondje se morala nalaziti vojna posada. To nam govori da su zasigurno postojale zidine u periodu do devetog stoljeća, te su zatim povećane i modificirane kako bi se ondje mogla smjestiti biskupija. Prema Sokolu, „Pićansku biskupiju, prvi put spomenutu u jednom dokumentu Karla Velikog te posljednja navedena, ali neimenovana u RP–u, utemeljili su Franci upravo kao isturenu točku evangelizacije, tj. pokrštavanja Istoka, zapravo Hrvata. Iako za to nema izravnih činjenica, ali takav njezin položaj usred novonaseljena teritorija s gotovo nepostojećim preživjelim romanskim žiteljima moglo bi značiti samo jedno, da su Hrvati, uz ostale pogodnosti dobili i svoju biskupiju. Mogla bi također svojim isturenim položajem najbliže zapadne biskupije hrvatskom političkom teritoriju, koji ne može biti slučajan, biti važan prijenosnik kršćanske misli, što je službena politika Karla i njegovih nasljednika, dalje u Hrvatsku državu“.²⁵

Biskupija zajedno s Istrom uživa stanje relativne stabilnosti i čvrste vlasti sve do godine 840. kada umire Ludovik Pobožni. Tada se Karolinško Carstvo uslijed sukoba Ludovikovih sinova podijelilo na tri dijela.²⁶ Istarska grofovija potpada pod vlast najstarijeg Ludovikova sina Lotara. Zbog zauzetosti borbama s Vikinzima na sjeveru zemlje kao i borbama sa svojom braćom, Lotar je 846. godine postavio svog sina Ludovika II. kao upravitelja zemalja južno od Alpa, što je tada uključivalo i Istru. Sve

²³ Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 34.–35.

²⁴ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 19.; Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana*, nav. dj., str. 16.–18., 37., 41.–42., 55., 61.–65., 83.–89.; Isti., „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 397.–400.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj. str. 498.; Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, nav. dj., str. 30.–31., 48.–50.; Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja...“, nav. dj., str. 24.–26.; Ivan MILOTIĆ, „Pravni status i jurisdikcija Pićna...“, nav. dj., str. 45.–46.; Neven BUDAK–Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 364.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 27.–28., 47.–54., 56.–59.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, u: *Atti e memorie: Della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria (Vol. X., XI., XII.)*, ur. Mario Mirabella Roberti, Venezia 1964., str. 14.–19.

²⁵ Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja...“, nav. dj., str. 28.–29.; Neven BUDAK–Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 65.–68.; Prof. A. PERC, „Istra u Povijesti“, Riječki list, god. I., br. 10., nav. dj., str. 3.

²⁶ Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 69.–72., 74.–75., 82.–83.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 134.–135.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 99.–100.

do 855. Istra je zajedno s ostatkom Italije dio Lotarove države. Međutim, njegovom smrću Ludovik II. nasljeđuje zemlje južno od Alpa kao i carsku titulu. Iako nije uspio zaustaviti podjelu bratove zemlje u središnjoj Franačkoj između ujaka Karla Ćelavog i Ludovika Njemačkog, Ludovik II. nastavio je vladati relativno uspješno zemljama južno od Alpa.²⁷ Njegovom smrću 875. Italsko Kraljevstvo inkorporirano je u kraljevstva raznih Karolinga.²⁸ Istru su prvo, uz podršku pape, zaposjeli zapadni Franci, međutim smrću Karla Ćelavog 877. Italiju i Istru zauzima sin Ludovika Njemačkog, Karloman Bavorski.²⁹ Njegovom smrću započelo je razdoblje previranja do ponovnog, ali i posljednjeg ujedinjenja Karolinškog Carstva pod Karlom Debelim od 884. do 887.³⁰ Istra ostaje dijelom Italskog Kraljevstva koje će biti poprište brojnih sukoba velikaša i vanjskih osvajača sve dok kralj Istočne Franačke Oton I. sredinom desetog stoljeća nije osvojio zemlje južno od Alpa. Tim činom Istra, a tako i Pićanština, nakon više desetljeća previranja i nestabilnosti, postaju dijelom moćnog Njemačkog Carstva.³¹

Tek nakon smirivanja napetosti pod saskom dinastijom nailazimo na prve sigurne podatke o pićanskom biskupu. Tako godine 966., pri posvećivanju bazilike u Poreču, pored akvilejskog patrijarha Rodoalda, biskupa zapadne Istre, nailazimo i na ime Fredeberta, pićanskog biskupa. Od tada, pa do ukinuća Biskupije 1788. imamo kontinuiran popis biskupa koji su službovali u Pićnu. Upravo zbog toga Lujo Margetić smatra kako je ona tada i nastala, te da se njome politička djelatnost akvilejskog patrijarha usmjerila prema istoku.³²

²⁷ Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 74.–75., 80., 82.–83.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 86.

²⁸ Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 83.–84.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 135.–136., 167.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 88.

²⁹ Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 84.

³⁰ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 136., 188.; Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 84.–85.

³¹ Isti, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 85.–90.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 498.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 136., 188.–193.; Neven BUDAK–Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 364.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 406.–407.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 88.–89.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 108.–109.

³² Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 19., 67.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj. str. 498.; Marina VICELJA MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, nav. dj. str. 48.; Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja...“, nav. dj., str. 28.; Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 85.–90.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 587.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 35.

Prostor Pićanske biskupije, i Istra tijekom desetog i jedanaestog stoljeća sve više je pod utjecajem srednjoeuropskih kulturno–političkih prilika.³³ Od Otonova proglašenja za cara pa do dvanaestog stoljeća Istrom su vladale brojne velikaške obitelji sklone carskoj politici. Tako se kao vladari Istre redaju obitelji Spanheim, Epperstein, Andrechas–Maranski te Weimar-Orlamünde. Upravo zbog podržavanja njemačkih careva u borbi za investituru posebnu podršku su uživali Ulrik I.³⁴ i Vecelin II.³⁵ iz obitelji Weimar–Orlamünde. Najbolje o tome svjedoči sukob Vecelina II. (brata Ulrika I.) s kraljem Hrvatske Dmitrom Zvonimirom, jer je potonji podržavao papu, a Vecelin cara.³⁶ Međutim, smrću Vecelina car je sumnjao u odanost njegova nećaka (sina Ulrika I.) te je na vlast u Istri ustoličio drugog vazala. Razočaran takvim odnosom Ulrik II. ostavio je u nasljedstvo svoje posjede Akvilejskoj crkvi. Tako, osim crkvene jurisdikcije nad Pićanskom biskupijom,³⁷ patrijarsi dobivaju i svjetovnu, dok su drugi dijelovi Istre pripali raznim velikašima.³⁸

Do početka trinaestog stoljeća pićanski biskupi zasigurno su postali važni sudionici lokalnih političkih i društvenih prilika. S dolaskom grofova Goričkih u Istru počela su nova politička previranja, a tome su pridonijeli i pićanski i porečki biskupi jer su prijateljevali s Goričkima. Akvilejskim patrijarsima kao svjetovnim velikašima smetali su dobri odnosi između biskupa i Goričkih jer su potonji bili patrijarhovi politički rivali. Smrću starog pićanskog biskupa Popona, koji je stolovao od 1181. do 1231., pružila se prilika patrijarhu Bertoldu V. za suzbijanje moći Goričkih grofova.³⁹ Važno je pri tom napomenuti kako su Gorički imali veliki utjecaj na izbor pićanskih biskupa što patrijarhu kao crkvenom, ali i svjetovnom, vladaru nije odgovaralo. Zbog želje za učvršćenjem političke i crkvene moći spomenuti je patrijarh pokrenuo proces ukidanja

³³ Neven BUDAK–Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 364.

³⁴ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 896.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 408.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 28.

³⁵ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 896.

³⁶ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 498.; Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 114.–124.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 197.–200., 237.–241.; Neven BUDAK–Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str., 139.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 408.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 136.; Prof. A. PERC, „Istra u Povijesti“, *Riječki list*, god. I., br. 10., nav. dj., str. 3.

³⁷ Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 38.

³⁸ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 32.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 896., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA, na str. 7., natuknica Elvise ORBANIĆA na str. 589.; Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 409.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 98.–101., 102.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 21.–22.

³⁹ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 589.

Pićanske biskupije. Navodi u pismu papi da je Biskupija mala i siromašna, te stoga osuđena na propast. Smatra da bi bilo puno bolje osnovati biskupiju u Obernbergu u Štajerskoj. Nimalo iznenađujuće, upravo u grofoviji koja nije pod vlašću ili utjecajem grofova Goričkih. Papa stoga zadužuje ostale istarske biskupe da ispituju slučaj i podnesu izvješće. Iako nemamo sačuvani dokument o njihovom pohodu u središnju Istru, jasno vidimo kako Biskupija nije ukinuta te da ostali istarski biskupi nisu bili naklonjeni patrijarhovoј ideji.⁴⁰

Nakon ove epizode neće više u srednjem vijeku biti nastojanja da se ukine Biskupija te u istom periodu dolazi do velikog društvenog uzleta. Za razvijenog i kasnog srednjeg vijeka biskupsku će čast ponajviše obnašati klerici iz njemačkih, talijanskih i slovenskih zemalja. Rijetko će koji klerik iz područja Biskupije ili Istre obnašati tu čast. Za vlasti grofova Goričkih na području Biskupije neće se voditi veći sukobi te će kulturni i društveni razvoj biti neometan.⁴¹ Najveći građevinski zamah u gradovima središnje Istre postiže se u periodu od dvanaestog do petnaestog stoljeća kada nastaju brojni trgovi, crkve, freske i tako dalje. Većina obrazovanih i pismenih ljudi u Biskupiji bili su plemići, klerici, obrtnici i trgovci. Plemstvo, iako pretežito njemačkog podrijetla, govorilo je više jezika, svećenici u urbanim sredinama zasigurno su se služili hrvatskim ili slovenskim, no koristili su pretežito talijanski, dok su seoski svećenici govorili na hrvatskom jeziku i pisali na glagoljici. Seljački puk koji je činio većinu stanovnika Biskupije, govorio je starohrvatsku čakavicu i bio uglavnom nepismen. U razvijenom i kasnom srednjem vijeku na prostoru Biskupije nastaju brojni natpisi, grafiti i poneka knjiga pisana na glagoljici.⁴²

Tada nastaje i znameniti trojezični „Istarski razvod“ koji je pravno–povijesni dokument o teritorijalnom razgraničenju iz četrnaestoga stoljeća, no sačuvan u šesnaestostoljetnom prijepisu na glagoljici. Nakon izumrća istarskog ogranka obitelji Gorički godine 1374., njihovi su istarski posjedi, zajedno s Belom Krajinom, pripali

⁴⁰ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 30.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 22.–25.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Maurizia LEVAKA, na str. 269., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 589.

⁴¹ Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 25.–35.; Prof. A. PERC, „Istra u Povijesti“, Riječki list, god. I., br. 10., nav. dj., str. 3.

⁴² Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 20.–23., 30, 34.–35.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj. str. 499.; Neven BUDAK–Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 365.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Maurizia LEVAKA, na str. 269., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 589.

Habsburgovcima.⁴³ Oni, uslijed „vječnih“ financijskih poteškoća u koje su zapadali tijekom kasnog srednjeg i ranog novog vijeka, iznajmljuju Knežiju bogatim velikašima čija je upravljačka politika često rezultirala pobunama stanovnika Knežije. No, Habsburgovci su si pridržali pravo imenovanja biskupa Pićna koje im je dodijelio papa zbog potpore pri zaključenju „zapadnog raskola“ godine 1447.⁴⁴ Sve do rata Cambraiske lige prostor Biskupije je u stanju relativnog mira i stabilnosti. Iz kasnog srednjeg vijeka imamo sačuvan i prvi teritorijalni prikaz Biskupije. Tako se ona prostirala od Sovinjaka do Sutivanca i od Lindara do Čepićkog jezera. Većina fresaka Biskupije nastala je upravo u periodu četrnaestog i petnaestog stoljeća, dakle dok je Biskupija još uvijek kontrolirala navedeni teritorij i dok na njezinu tlu nisu bile vođene veće vojne operacije.⁴⁵

Međutim, početkom šesnaestog stoljeća sve se mijenja jer svetorimski car Maksimilijan I. pokreće 1508. godine rat protiv Mletačke Republike.⁴⁶ Iako je oko sebe okupio brojne zemlje Apeninskog poluotoka, nije uspio slomiti moć Venecije; naprotiv, tijekom rata je Mletačka Republika ostvarila velike vojne uspjehe. Možemo reći kako ovim ratom na području Istre završava nesmetan razvoj Knežije, jer je ona u brzom naletu mletačke vojske osvojena, a njezin je teritorij nakratko inkorporiran u sastav Republike. Sam rat nije donio tolika razaranja, no označio je početak stagnacije Knežije. Nakon zaključenja mira godine 1535., Knežija je izgubila važno vojno uporište Momjan, a Pićanska biskupija (dakle i Knežija) Draguč, Sovinjak i ostala manja mjesta na svom sjevernom dijelu.⁴⁷

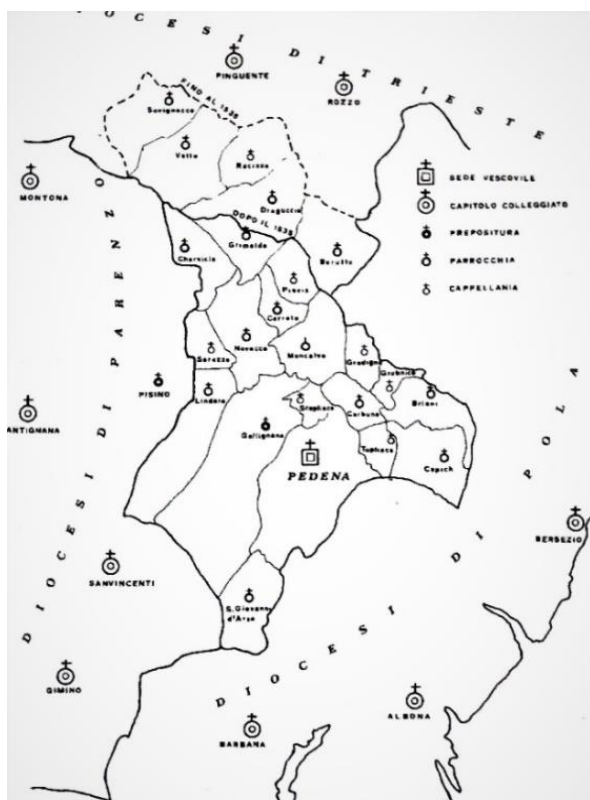
⁴³ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Maurizia LEVAKA, na str. 269., natuknica Slavena BERTOŠE, na str. 577.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 43.–60.

⁴⁴ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 31.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 390.–393.

⁴⁵ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 32.–33.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj. str. 499.–500.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 53.–60.; Prof. A. PERC, „Istra u Povijesti“, Riječki list, god. I., br. 10., nav. dj., str. 3.

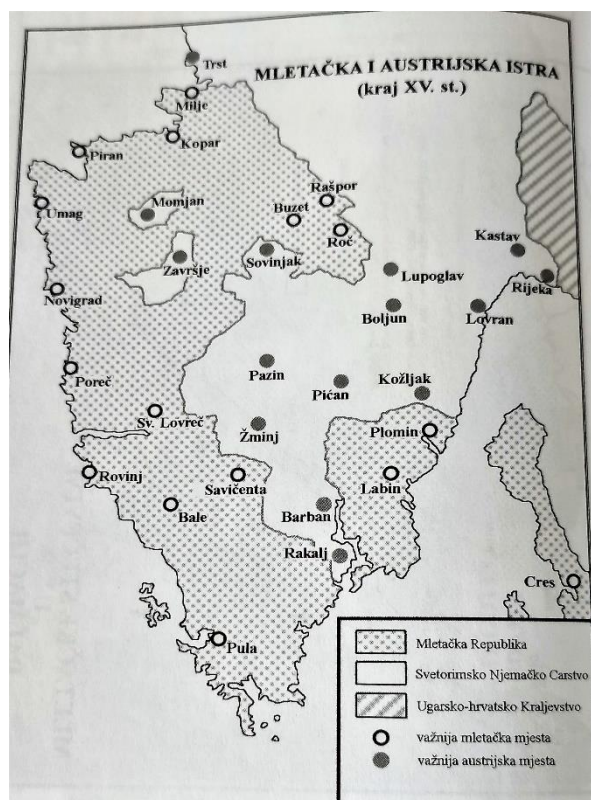
⁴⁶ Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 405.–406.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena BERTOŠE, na str. 578.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 61.

⁴⁷ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 33.–34., 64.–65.; Henri PIRENNE, *Povijest Europe...*, nav. dj., str. 405.–406.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena BERTOŠE, na str. 578., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 587.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, nav. dj., str. 141.–142.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 62.–75.; Prof. A. PERC, „Istra u Povijesti“, Riječki list, god. I., br. 10., nav. dj., str. 3.

Sl. 2. Pićanska biskupija krajem petnaestog stoljeća

(Dario ALBERI, *Istria. Storia, arte, cultura*, Trieste 1997., str. 982.)

Sl. 3. Politička karta Istre krajem petnaestog stoljeća

(Josip VRANDEČIĆ, Miroslav BERTOŠA, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra...*, Zagreb 2007., str. 128.)

Početak novog vijeka nije bio naklonjen Biskupiji jer u tom periodu izbijaju brojne epidemije kuge, o čemu nam posebno svjedoče freske crkve svetog Roka u Draguču. Nadalje, teška gospodarska situacija nakon rata Cambraiske lige i upada Osmanlija 1511., dovela je do povećanja poreza, što je za posljedicu imalo brojne seljačke bune, a u jednoj od njih napadnut je 1571. i Pićan.⁴⁸ Stanje se počelo normalizirati tek krajem šesnaestog stoljeća.⁴⁹ Međutim, već 1615. izbija Uskočki rat koji će trajati do 1618. i nepovratno devastirati Knežiju i Pićansku biskupiju.⁵⁰ Pićanski

⁴⁸ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena BERTOŠE, na str. 578.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 73.–75., 79.–84.; Josip VRANDEČIĆ, Miroslav BERTOŠA, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*, Zagreb 2007., str. 84.–85.

⁴⁹ Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 86.–90.

⁵⁰ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj. str. 500.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena BERTOŠE, na str. 578.; Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije (XVI.–XVIII. stoljeće)*, Pula 1995., str. 304.–307., 322.–325., 337.–348., 456.–458.

biskup Antonio Zara navodi kako je Biskupija izgubila dvije trećine stanovnika, a godišnji prihodi jedva dostaju za dvomjesečno uzdržavanje Biskupije. Teško stanje u Biskupiji nastavilo se idućih desetljeća, da bi godine 1653. došlo do nove velike pobune u kojoj je Pićan spaljen, a biskupski dvor opustošen.⁵¹ Unatoč tomu što je Biskupija „teško ranjena“ u Uskočkom ratu i kasnijoj pobuni seljaka, ona se uspjela održati sve do konca osamnaestog stoljeća kada je po nalogu kralja i cara Josipa II. ukinuta, a njezin teritorij pripojen Tršćanskoj biskupiji.⁵²

Sl. 4. Pogled na Pićanštinu

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

⁵¹ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 43.–46.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 500.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 587., 589.; Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 348.–352., 383.–396.; Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 91.–101.

⁵² Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 60.–62.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Sveci Pićanske biskupije“, nav. dj. str. 500.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvise ORBANIĆA, na str. 589.

3. IKONOGRAFSKA ANALIZA FRESAKA BISKUPIJE

3.1. Crkvena baština srednjovjekovne Pićanske biskupije⁵³

U srednjem vijeku freske su nepismenom puku bile puno učinkovitije sredstvo za dočaravanje biblijskog nauka od pisane riječi. Možemo reći kako su freske prava *Biblia pauperum*.⁵⁴ Brojne crkve srednjovjekovne Pićanske biskupije bile su oslikane freskama, što isprva ne bismo pomislili zbog malog broja do danas sačuvanih oslikanih crkava. Crkve u kojima su do danas sačuvane freske pretežito su mala jednobrodna ladanjska zdanja, nastala u periodu razvijenog i kasnog srednjeg vijeka.⁵⁵

Nastojeći bolje razumjeti religijsku i ponajviše svjetovnu poruku fresaka prvo ćemo se osvrnuti na tipove crkava koje nalazimo na području Biskupije. Prvu grupu čine jednobrodne crkve s jednom polukružnom apsidom, kojoj je masa izbočena iz perimetra crkvene lađe. Primjer takve arhitekture je crkva svetog Mihovila u Pićnu, nastala u kasnom srednjem vijeku. Drugoj skupini pripadaju crkve s jednom ili dvije polukružne apside koje su učajurene u prizmatični blok crkvena tijela. Ovakav tip gradnje, najkarakterističniji za prostor Biskupije, primjetan je u predromanici na prostoru cijelog poluotoka, no zamah doživljava u periodu romanike i gotike. Primjeri takvih crkava su sveti Elizej u Draguču, Sveta Marija kod Lokve u Gologorici i Svi Sveti u Gradinju.⁵⁶

⁵³ Potpoglavlje *Crkvena baština srednjovjekovne Pićanske biskupije* preuzeto je i modificirano iz našeg rada *Freske Pićanske biskupije I. dio* objavljene u zborniku *2. Labinski kulturno-povijesni susreti*.

⁵⁴ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb 2006., natuknica Branka FUČIĆA na str.165.–175.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., Zagreb 2007., str. 136.–153.

⁵⁵ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, u: *2. Labinski kulturno-povijesni susreti. Zbornik radova sa znanstveno–stručnog skupa*, ur. Slaven Bertoša, Labin 2019., str. 423.–424.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4.: *Portr–Ž*, ur. Andre Mohorovičić, Zagreb 1966., natuknica Andre MOHOROVIČIĆA na str. 113.-115., natuknica Anđele HORVAT na str. 115.-117., natuknica Đure BASLERA na str. 117.-118.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 11.–16.

⁵⁶ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 423.–424.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 12.-17.; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, nav. dj., natuknica Anđelka BADURINE na str. 147.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4., nav. dj., natuknica Anđele HORVAT na str. 115.-117., natuknica Ane DEANOVIĆ na str. 356.-357.

Pored spomenutih apsidnih crkava s jednom polukružnom apsidom moramo spomenuti i sveti Vid kod Paza kao jedinstveni primjer crkve s dvije polukružne apside koje su, uslijed arhitektonskih promjena tijekom stoljeća, bile zatrpane.⁵⁷

Posljednji je tip crkva bez apside, s istočnim zidom u potpunosti zaravnjenim od krova do temelja. Građene su u razdoblju gotike i rane renesanse, a u njih ubrajamo crkvu svete Katarine u Lindaru, Majke Božje na Placu u Gračišću i svetog Roka u Draguču. Posljednje tri crkve građene su u doba gotike, imaju preslicu⁵⁸ te lopicu⁵⁹ dodanu tijekom šesnaestog i sedamnaestog stoljeća.⁶⁰

Osim vanjskih zidova crkve graditelji bi dovršili rad tako što bi postavili tabulat.⁶¹ Većina crkava imala je tabulat drvene konstrukcije koji se nalazio ispod krovšta te je odozgo zatvarao crkveni prostor, i to u visini gornjeg brida učahurene apside. Tako bi se definirale granice crkvenog interijera te je takva konstrukcija izjednačavala visinu svih zidova. Potom bi na „scenu“ nastupili fresko majstori koji bi na svježem vapnu slikali najbitnije scene iz Svetog pisma (tehnika *buon fresco*) dok bi kasnije, kako se vapno sušilo, slikali ostale „manje“ važne scene (tehnika *al secco*), a na koncu bi oslikali bordure.⁶²

⁵⁷ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 424.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 14.-16.; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4., nav. dj., natuknica Anđele HORVAT na str. 115.-117.

⁵⁸ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 6.

⁵⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 336.; Željko Bistović, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 6.

⁶⁰ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 424.–425.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 25.-30., 45.-69.; Isti, *Slika i arhitektonski prostor u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu u Istri*, Poseban otisak iz ljetopisa JAZU knj. br. 71., str. 391.–396.; Isti, „Petar Beračić "Fundator" u Gračišću“, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1, Zagreb, 1960., str. 8.; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, u: *Historijski zbornik*, broj 1–4., godina II., Zagreb 1949., str. 122.–123.

⁶¹ Mateo PERASOVIĆ, *Slikarski pojmovnik*, Split 2002., str. 26.

⁶² Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 424.–425.; Mateo PERASOVIĆ, *Slikarski pojmovnik*, nav. dj., str. 26.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 6.

Sl. 5. Crkva svetog Elizeja, Draguč
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

Sl. 6. Crkva svetog Mihovila, Pićan
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Male, jednobrodne crkvice s apsidama i freskama polako će početi uzmicati u novom vijeku pred baroknom umjetnošću te će ih se kroz stoljeća postepeno prebojiti i zanemariti. Crkvene, šarene zidove ponovno će otkriti tada mladi Branko Fučić

godine 1947. kada bude obilazio Istru i tragao za znakovima i simbolima hrvatstva i glagoljice na ovim područjima.⁶³

3.2. Freske sjevernog djela Biskupije⁶⁴

3.2.1. Crkva svetog Elizeja

Na nekadašnjoj glavnoj cesti Pazin-Buzet smjestio se Draguč. Ovo mjesto jedno je od najstarijih na prostoru Biskupije, a tragovi života sežu još u prapovijesno i antičko doba.⁶⁵ Tijekom ranog srednjeg vijeka postepeno se razvija te spominje u darovnici istarskog markgrofa Ulrika II. iz godine 1102. Tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka Draguč pripada Goričkim grofovima, a od 1374. vojvodama iz kuće Habsburg. Što se tiče crkvene jurisdikcije, bio je sjevernim dijelom Pićanske biskupije sve do kraja rata Cambraiske lige. Za kasnog srednjeg vijeka Draguč će, kao i svi dijelovi Biskupije, uživati stanje relativne stabilnosti i prosperiteta, što će rezultirati pregradnjom kaštela i povećanjem broja stambenih objekata u mjestu, dok će, tijekom šesnaestog i sedamnaestog stoljeća doživjeti brojne opsade, ratove i epidemije kužnih bolesti.⁶⁶

Prvi sakralni objekt u kojem nailazimo na freske romanička je crkva svetog Elizeja (vidi sl. 7.), podignuta tijekom dvanaestog i trinaestog stoljeća.⁶⁷ Ona predstavlja malu četvrtastu građevinu s polukružnom upisanom apsidom. Izvana je

⁶³ „Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci“, *Riječki list*, god. III., br. 88 (655), Rijeka, 14. travnja 1949., str. 3; „Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci—otkrivanje i evidentiranje zidnog slikarstva u Istri“, *Riječki list*, god III., br. 235 (774), Rijeka, 05. listopada 1949., str. 3.; Branko FUČIĆ, „Izveštaj o putu po Istri 1949. godine“, *Riječki list*, god. VII. broj 2085 (2087), Rijeka, 5. prosinca 1953. str. 3.; Iva PERČIĆ, „Konzerviranje spomenika zidnog slikarstva u Istri“, *Novi list*, god VIII. broj 218 (2495.), Rijeka 15. rujna 1955., str. 3.

⁶⁴ Kao i u ranijem podnaslovu ovo poglavlje se bazira na radu *Freske Pićanske biskupije I. dio* objavljene u Labinskom zborniku. Zbog velikog obima informacija i lakšeg snalaženja u vremenu i prostoru, a s obzirom na njihov geografski položaj cjelokupne freske Biskupije smo podijelili na one sjevernog i južnog dijela.

⁶⁵ Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, *Gradinska naselja. Gradine Istre u vremenu i prostoru*, Zagreb 2008., str. 15.-18., 65.-67.; Ista, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 11., 14., 18.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 185.-187.;

⁶⁶ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 185.-187.; Katarina HORVAT LEVAJ, „Draguč kao primjer karakterističnih razvojnih oblika naselja nastalih uz kaštele“, u: *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 179.-186.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 10.-12.

⁶⁷ *Praktični biblijski leksikon*, ur. Anton Grabner-Haider, Zagreb 1997., natuknica Gertrude HERRGOTT na str. 78.-79.

neožbukana i ističe se među ostalim okolnim crkvama svojim kolorizmom fasade. Građena je od pješčenjaka tamnije i svjetlije boje, naizmjenično sлагanog u pravilne vodoravne nizove, po čemu podsjeća na minijaturnu kopiju toskanskih romaničkih crkvice.⁶⁸

Iznutra je crkvice u potpunosti oslikana freskama (vidi sl. 8.). Na stropu se nekada nalazio tabulat koji je s vremenom zamijenjen gredama. Ako pogledamo prema apsidi, primjećujemo kameni spomenik iz rimskog perioda koji je okrenut naopako te služi kao oltar.⁶⁹ Prema Fučiću, ove slikarije su „što se tiče tehnološkog postupka izvedene na tankom sloju bijele, poput štuka čvrste, porozne žbuke (vapno i punilo). Malen je i jednostavan izbor njihovih pigmenata (okerno, crveno, zeleno i crno). Pigmenti su intenzivni, upotrebljivi su u čistom stanju i vezani organskim ljepilom“.⁷⁰

Sl. 7. Crkva svetog Elizeja, Draguč

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019.)

⁶⁸ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 427.–428.

⁶⁹ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, Pula 2017., str. 7.

⁷⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 91.-93.; Isti, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982., str. 132.; Isti, *Istarske freske*, Zagreb 1963., str. 16.-17.

Freske pripadaju periodu trinaestog stoljeća te sadržavaju scene iz Kristova života. Na istočnom zidu, na trijumfalnom luku, imamo prikaz Navještenja. Anđeo Gabrijel pristupa Bogorodici na lijevom dijelu trijumfalnog luka i, što je zanimljivo, on ne stoji, već kroči k Mariji, a ona prima vijest noseći crvenu halju i maforij.⁷¹ Također, Bogorodica u rukama drži preslicu s koje visi vuna, što je apokrifni motiv iz Jakovljeva Protoevanđelja. U apsidi imamo prikazanog Krista na prijestolju, Mariju i Ivana apostola što nas upućuje na bizantski motiv naziva *deisis*.⁷²

Južni zid prikazuje scene iz Kristove mladosti, odnosno rođenje, poklonstvo kraljeva i bijeg u Egipat. Prva scena Kristova života, rođenje, prikazana je na tipičan bizantski način. Marija rađa na ovalnoj slamnjači pred špiljom. Životinje se nalaze oko svete obitelji, a s Marijine lijeve strane prikazan je anđeo koji adorira.⁷³ Poklonstvo kraljeva je najduža scena ovog ciklusa fresaka. Tri kralja dolaze pred Bogorodicu i donose darove malome Isusu. Iako ova scena utjelovljuje biblijsku priču, autor, vjerujemo, prikazuje *deditio*.⁷⁴ Također, prema Fučiću se uz pomoć odjeće i vremenskog perioda slikanja fresaka (dakle kraj trinaestog stoljeća) može prepoznati križarske vitezove.⁷⁵ Bijeg u Egipat posljednja je scena na gornjem dijelu južnog zida. Sveta obitelj bježi pred Herodovim bijesom, a ispred njih se nalazi apokrifni Jakov koji goni životinju. U donjem dijelu južnog zida koji je odijeljen bordurom,⁷⁶ a još se zove i *Valerij*,⁷⁷ prikazan je konjanik odjeven u srednjovjekovnu vojnu odoru s velikim štitom 'raščetrovrenim' na crveno-bijela polja.⁷⁸

⁷¹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 94.

⁷² Radovan IVANČEVIĆ, *Leksikon ikonografije*, nav. dj., str. 223.-224.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 3, Zagreb 1964., str. 54.

⁷³ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 430.–431.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 57.

⁷⁴ Pojam *Deditio* označava srednjovjekovni ritual u kojem se vazal zaklinjao senioru na vjernost i službu. Više o tome vidi u: Robert KURELIĆ, „Ritual deditio na reljefu hrvatskoga vladara“, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti, Zavoda za povijesne i društvene znanosti, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 34., ur. Sandra Begonja, Zagreb 2016., str. 1., 3.–5.

⁷⁵ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 431.–432.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 97.-99., *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 92.-96., natuknica Branka FUČIĆA na str. 496.-498.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike u crkvama Sv. Elizej u Draguču, Sv. Marija od Lokve u Gologorici i sv. Vid u Pazu“, u: *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, ur. Josip Šiklić, Pazin 1999., str. 227.-228.

⁷⁶ Mateo PERASOVIĆ, *Slikarski pojmovnik*, nav. dj., str. 26.

⁷⁷ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 6.

⁷⁸ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 432.–433.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 6.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 99.-100.

Sjeverni zid crkve rezerviran je za Kristovu muku. Scene kreću od posljednje večere, Judina poljupca, raspeća i, konačno, polaganja u grob. Prva scena, koja je djelomično sačuvana, prikazuje Krista okruženog dvanaesticom apostola koji zajedno s njim objeduju na dan Pashe. Uhićenje Kristovo, pored svoje religijske poruke, govori mnogo o vojnoj odjeći i oružju s kraja trinaestog stoljeća. Raspeće je za razliku od prijašnjih dviju scena u potpunosti sačuvano te se ondje, kao i u apsidnom prikazu *deisis*, nalaze Isus, Marija i sveti Ivan. Krist se na prikazu uvija od boli što nas upućuje na otoski i gotički motiv „mrtvog Krista“.⁷⁹ Nakon raspeća slijedi polaganje u grob. Prikazani su Nikodem⁸⁰ i Josip iz Arimateje⁸¹ koji polažu Krista na sarkofag. Ovo je, međutim, tipičan zapadnjački motiv gdje se Krista postavlja na sarkofag kako bi ga svi mogli vidjeti, dok se po istočnom motivu Krista polagalo u špilju.⁸²

Sl. 8. Freske svetog Elizeja

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

⁷⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 100.-103., 105.-106.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 132.-135.; Isti., „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 60.-63., 66.-67.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 381.-382.; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, u: *Istra–tirkizni sjaj kristala*, ur. Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 75.-76.

⁸⁰ *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Gottfrieda HAIRZENBERGERA na str. 241.-242.

⁸¹ Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, I. dio: *siječanj–lipanj*, Zagreb 1998., str. 237.-238.

⁸² Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 63.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 105.-109.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 499.-500.; Isti, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 65.-70.

Posljednja scena u ovoj crkvi nalazi se na zapadnom zidu i prikazuje čest ikonografski motiv na prostoru Biskupije, život nakon smrti. Autor fresaka naslikao je Abrahamovo krilo⁸³ i prizore paklenih muka ako se čovjek ne bude pridržavao pravila propisanih od strane Crkve i društva.⁸⁴

3.2.2. Crkva svetog Roka

Na drugom kraju naselja nalazi se šesnaestostoljetna crkvice podignuta u čast svetom Roku,⁸⁵ branitelju od kužnih bolesti (vidi sl. 9.). Zbog svoje pozicije, vremenskog okvira nastajanja i povijesnih dokumenata s početka šesnaestog stoljeća zaključujemo da je ovim područjem Biskupije tada harala kuga.⁸⁶ Crkvice sv. Roka je jednobrodnog pravokutnog tlocrta, bez istaknute apside. Na preslici se nalazi zvono iz istog perioda, a ispred crkvice lopica čija je posebnost u tome što je njezino krovište u istoj visini krovišta kapele. Glagoljski natpis na lopici svjedoči da je ona rađena godine 1569. Iznutra nas jedan lagano zašiljen bačvasti svod upućuje na gotičku arhitekturu.⁸⁷

Freske je naslikao lokalni majstor Anton iz Padove (Kašćerge)⁸⁸ u godinama rata Cambraiske lige te dovršio 1535. Ulaskom u crkvu ponajprije primjećujemo slikarije na istočnom zidu (vidi sl. 10.), koje su podijeljene bordurom na gornji i donji dio, dok se između dva dijela, odnosno u sredini, nalazi prikaz svetaca zaštitnika protiv kuge: Roka, Sebastijana⁸⁹ i Fabijana.⁹⁰ U donjem dijelu prikaza nalaze se četvorica

⁸³ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 8.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 63.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 116.-117.

⁸⁴ Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 73.-77.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 8.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 63.

⁸⁵ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, Jastrebarsko 2003., str. 325.-327.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, II. dio: *srpanj–prosinac*, Zagreb 1998., str. 185.-188.

⁸⁶ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 50.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 344.

⁸⁷ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 437.–438.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 13., 335.-340.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 13.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 6; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, nav. dj., str. 76.

⁸⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 336.; Isti, „Slikovnica meštra Antona iz Padove“, *Riječki list*, god. VII. broj 26. (1828), Rijeka, 1. veljačke 1953., str. 4. i 6.

⁸⁹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 333.-334.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 57.-58.

⁹⁰ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 123.

svetaca: Blaž,⁹¹ Andrija,⁹² Antun Opat,⁹³ i Elizej. Smješteni su uz glavni oltar ponajviše zato što su zaštitnici zemljoradnika i stočara, dok se na gornjem dijelu iznad bordura nalazi scena Navještenja. Ponajprije uočavamo šareni krajolik i kuće, a iznad oblaka pojavljuje se Bog Otac, koji blagoslivlja Bogorodicu i u obliku riječi joj upućuje dijete Isusa. S druge strane se nalazi arkandeo Gabrijel koji naviješta Mariji sretnu vijest. Ispod Marijine moleće klupice nalazi se zanimljiv natpis: „Anunciata da Fiorenza“, koji sugerira da je autor vjerojatno boravio u Firenci. Pri tom ne znamo je li se tamo obrazovao ili je u Firenci pronašao inspiraciju za slikanje.⁹⁴ S lijeve i desne strane istočnog zida, odnosno na sjevernom i južnom zidu naslikani su brojni sveci, čije je štovanje bilo uobičajeno u ruralnim sredinama.⁹⁵

Sl. 9. Crkva svetog Roka, Draguč

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019)

⁹¹ Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 95.; Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 79.-80.

⁹² Isti, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 52.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 539.-546.

⁹³ Isti, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 50.-51.

⁹⁴ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 68.; Isti, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 14.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 341.-348.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Antona GRABNERA-HAIDERA na str. 233.-234.

⁹⁵ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 439.-441. Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 68.; Isti, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 14.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 341.-348.

Južni zid, osim što na svom početku prikazuje svece, uprizoruje i Kristovu mladost. Sveta obitelj uz novorođena Isusa 'stoji' okružena seoskim životinjama biskupijskog podneblja i zvijezdom koja vodi mudrace k Isusu. U sceni bijega u Egipat autor slika šarolik krajolik, pun planina i poljana, a ispred Svete obitelji stavlja seljaka kao njihova vodiča. Nakon što je opasnost od Heroda minula, Sveta se obitelj vraća u Jeruzalem, te u hramu daju Isusa u ruke starcu Šimunu kojemu je Bog obećao vidjeti Mesiju prije smrti.⁹⁶

Shodno želji da pravilno slijedimo tijek Kristova života na freskama, pažnju usmjerujemo prema sjevernom zidu i najvećoj slikariji u crkvi, Poklonstvu kraljeva. Jedinstvenost prikaza je to što, osim biblijske scene, uprizoruje i visoko društvo onog vremena. Dok u crkvi sv. Elizeja imamo prikazano Poklonstvo kraljeva s onodobnim križarima–plemićima, ovdje vidimo, smatra Fučić, talijanske dvorjane petnaestog i šesnaestog stoljeća.⁹⁷ Iznad ove velike scene koja zauzima čitav južni dio sjevernog zida naslikane su scene krštenja Kristova u Jordanu te iskušenja u pustinji. Pored navedenih scena naslikana je i sveta Margareta. Zanimljivost krštenja Kristova je u veličini rijeke Jordan, koju autor slika kao kakav mali potok. Pored Krista stoje sveti Ivan Krstitelj i anđeo, dok je krštenje prikazano kao najvažniji čin u čovjekovu životu. Iznad Isusa prikazuje se golubica Duha Svetoga koja čin krštenja čini još svetijim.⁹⁸ Kristovo iskušenje u pustinji iduća je scena. Iznad Krista naslikana je kula te velika vrata, što u osnovi simbolizira Jeruzalem u kojega je Isus na koncu i ušao. Krista prepoznavamo po aureoli sa znakom križa dok je vruga autor prikazao u demoniziranom ljudskom obličju, s rogovima na glavi, nakaradnim licem i repom koji viri iz njegove odjeće.⁹⁹ Posljednja scena prikazuje svetu Margaretu. Nalazi se u sredini slikarije odjevena u vrlo jednostavnu halju i plašt, dok ruke drži sklopljene u znak molitve. Desno od nje nalazi se anđeo koji moli za nju i zajedno s njom. Vjerujemo

⁹⁶ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 348.-349.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 142.

⁹⁷ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 443.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 68.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 348.-349.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 140.

⁹⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 352.

⁹⁹ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 444.–445.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 352.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Gottfrieda HIERZENBERGERA na str. 186.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 450.

da je Margareta svojim mučeništvom zadivila mnoge, no pravi razlog zbog kojeg se ona ovdje nalazi vjerojatno leži u činjenici da je zaštitnica trudnica i poroda.¹⁰⁰

Sl. 10. Freske na istočnom zidu

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

Gornji dio južnog zida prikazuje molitvu sv. Roka i Sebastijana te suđenje Kristovo. Scena molitve svetaca, koja se još zove i „ex voto protiv kuge“, uprizoruje zagovor svetaca za prestanak širenja bolesti koji klečeći pred Bogom pokazuju attribute svog mučeništva. Između njih se nalazi mnoštvo mrtvih ljudi različitih društvenih položaja. Bog uslišava njihovu molitvu i sprema mač u korice pokazujući tako da je bolesti došao kraj.¹⁰¹ Posljednje dvije scene uprizoruju Kristovo suđenje pred Izraelskim svjetovnim i vjerskim poglavarima. Na jednoj sceni Krista dovode na

¹⁰⁰ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 446.; Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 263.-264.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 353.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 14.

¹⁰¹ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 446.–447.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 68.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 344.-345.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Anđelka BADURINE na str. 252.-253.

suđenje, a na drugoj ga odvode. Ambijent i ljudi koji okružuju Krista na obje scene pripadaju periodu kasnog petnaestog i ranog šesnaestog stoljeća. Vojnici su impresivno odjeveni u tunike, s nezaobilaznim šeširima i oružjem. Krist je odjeven jednostavno i s povezanim rukama stoji pred poglavarima koji ga osuđuju na bičevanje i smrt.¹⁰²

Kristov kraj i muka prikazani su na dvije odvojene scene. Na sjevernom zidu naslikan je Veronikin rubac, dok se iznad vrata, na zapadnom zidu, nalazi *Imago pietatis*.¹⁰³ U samom središtu prikaza *Imago pietatis* nalazi se umrli Isus prikazan gol do pasa, s krunom od trnja na glavi. Iznad Krista stoje atributi njegova mučeništva, a s lijeve i desne strane sveti Ivan Evanđelist i tri svete Marije. U donjem desnom i lijevom kutu prikaza izviru anđeli koji gledaju prema Mesiji, oplakuju ga i mole za njega.¹⁰⁴ Ispod prikaza *Imago pietatis*, a iznad vrata, nailazimo na važan pisani trag. Na glagoljičkom pismu i hrvatskom jeziku piše da je, uz pomoć 'slavnih' muževa Draguća, majstor Anton iz Padove naslikao ove freske.¹⁰⁵

3.2.3. Crkva svetog Vida

Jugoistočno od Draguća nalazi se Paz. Iako to mjesto tijekom kasnog srednjeg vijeka nije bilo dijelom Pićanske biskupije, već Pulske, ono je danas dio Pićanskog dekanata, a i posjedi gospodara Paza mahom su se nalazili na prostoru Pićanske biskupije. Zbog tog razloga odlučili smo Paz smjestiti u biskupijsku „priču“. Prvi put se spominje početkom dvanaestog stoljeća kada Ulrik II. daruje Akvilejskom patrijarhu velik komad Istarske zemlje, uključujući i Paz. Godine 1374., smrću Alberta IV., gospoštija Paz biva pripojena Habsburškim posjedima koji su je uslijed vječnih financijskih poteškoća dali u zakup obitelji Epperstein, za čije su vlasti naslikane freske. Tijekom kasnog srednjeg vijeka Paz, kao i ostala mjesta na prostoru Biskupije, doživljava vrhunac. Tijekom ranog novog vijeka izložen je ratnim pohodima i

¹⁰² Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 447.–449.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 352.-353.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 14.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 381.-382., 616.

¹⁰³ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 14.

¹⁰⁴ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 450.

¹⁰⁵ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 137.-142.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 291.-292., natuknica Marijana GRGIĆA na str. 414.

bolestima. Međutim, valja napomenuti kako mjesto nije toliko stradalo u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću kao neka druga mjesta u Biskupiji.¹⁰⁶

Sl. 11. Crkva svetog Vida, Paz

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

Sl. 12. Freske svetog Vida

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
travanj 2019.)

Crkva svetog Vida nastaje u kasnom srednjem vijeku. Prvotno je imala dvije polukružne apside sa zašiljenim gotičkim svodom, učajurenim u zatvoreni prizmatični blok crkvenog tijela, no ljudskom intervencijom u prostoru apside su zatrpane. Ispred ulaza nalazi se lopica kasnijeg datuma. Crkvu krase barokni prozori, dok se na njezinu pročelju nalazi zvonik na preslici s četiri otvora za zvona (od kojih je danas samo jedno aktivno).¹⁰⁷ Unutar crkve ponajprije nailazimo na grobnicu i epitaf Barbare Walderstein iz 1570.¹⁰⁸ Na istočnom zidu gledamo u freske koje se nalaze na mjestu nekadašnjih

¹⁰⁶ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 451.–452.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 1.-2.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Željka BISTROVIĆA na str. 573., natuknica Ivana JURKOVIĆA na str. 627.-628., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 895.; Branko FUČIĆ, *Terra incognita*, Zagreb 1997., str. 20.; Isti, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 1., Zagreb 2006., str. 286.-288.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice od srednjeg vijeka do 1918. godine“, u: *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 46.-47.; Miroslav BERTOŠA, „Prašina' povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 10.-12.; Dario ALBERI, *Istria. Storia, arte, cultura*, nav. dj., str. 969.-970.

¹⁰⁷ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 453.

¹⁰⁸ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Željka BISTROVIĆA na str. 573., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 895.; <https://www.cerovlje.hr/hr/mjesni-odbori/paz> (pristup 18. ožujka 2021.).

dviju polukružnih apsida. Naslikao ih je godine 1461. majstor Albert iz Konstanza.¹⁰⁹ One su tijekom baroknog perioda premazane vapnom te ponovno otkrivene opadanjem zidne žbuke 1960. godine kada su i restaurirane.¹¹⁰

Ove odvojene slikarije prikazuju Bogorodicu s djetetom slijeva i *prijestolje milosti* zdesna (vidi sl. 12.). Bogorodica je odjevena u kombinaciju crvene i plave boje, dok se veo na njezinoj glavi lomi u igri nabora. Prema Bistroviću, „složenost prijestolja naglašena je mrežom ukrasa, u obliku prozorskih otvora, tornjićima na stranicama te lučnim završetkom u obliku obrnute Sime, orijentalnim motivom prihvaćenim u venecijanskoj gotici“.¹¹¹ Pored Marije i Isusa nalaze se dva sveca, Vid i Anton. Sveti Anton najomiljeniji je svetac ruralne Europe te se savršeno uklapa u ovaj krajolik. Sveti Vid, s druge strane, prikazan je poput plemića petnaestog stoljeća. Albert mu je naslikao bogato ruho, vjerojatno načinjeno od skupog materijala, možda baršuna. U ljevici drži svoj zaštitni znak, palminu granu, dok se desnom rukom pridržava za zlatni pojas.¹¹² Ispod prijestolja nalazi se poduži glagoljski napis koji otkriva kako je crkvu 1461. oslikao majstor Albert iz Konstanza, dok je Pazom gospodario Juraj Pazarski i dok mu je kapelan bio Andrija iz Bužina, a župan Vitko. Albert svojim glagoljičkim potpisom dokazuje važnost i utjecaj glagoljice na području Biskupije i Paza.¹¹³

Na drugoj zatrpanoj apsidi, pored prikaza Bogorodice, nalazi se ikonografski prikaz *Prijestolje milosti (Gnadenstuh)*.¹¹⁴ Bog otac sjedi na prijestolju te objema rukama drži razapetog sina, dok nad njima leti golubica Duha Svetoga. Bog otac je prikazan ozbiljno i staloženo, dok pridržava težak Kristov križ. Poput djevice Marije odjeven je u kraljevsko crvenu i božansko plavu halju. Lice i brada Boga Oca djeluju veoma živo, gotovo i dodirljivo.¹¹⁵

¹⁰⁹ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 75.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Đurđice KRIŽMAN-ZORIĆ na str. 7.-8.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363.-369., 378.-380.; Isti, *Majstor Albert iz Konstanza*, Rijeka 2000., str. 11.-15.

¹¹⁰ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 27.; Branko FUČIĆ, *Terra incognita*, nav. dj., str. 23.

¹¹¹ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 29.

¹¹² Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 454.–455. Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 366.-368.; Isti, *Majstor Albert*, nav. dj., str. 11.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike...“, nav. dj., str. 231.

¹¹³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363., 368.; Isti, *Majstor Albert*, nav. dj., str. 10.; Isti, *Terra incognita*, nav. dj., str. 23., 157.-174.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 276.-277.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 14.-15.

¹¹⁴ *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Marijana GRGIĆA na str. 269.

¹¹⁵ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 456.

3.2.4. Crkva Svih Svetih

Za razliku od ranije navedenih naselja Gradinje nije jedno jedinstveno mjesto, već mnoštvo sela pod istim ili sličnim nazivom kojima je centralno mjesto okupljanja crkva Svih Svetih. Prostor Gradinja naseljen je još u ranom srednjem vijeku te se prvi put spominje u darovnici Ulrika II. Do novog vijeka u mjestu se nalazila jedna kula u koju bi se sklanjali lokalni poljodjelci u slučaju rata.¹¹⁶ Crkva Svih Svetih bila je mnogo manja u originalnom izdanju, no tijekom stoljeća je zbog većeg broja vjernika proširena. Jednobrodna je, s upisanom apsidom iz razdoblja romanike. Kasnije je dodana lopica s kamenim stupovima i zvonikom na preslici s dva otvora koji, za razliku od onih u Pazu, imaju sva zvona. Uđemo li u crkvicu, primjećujemo dodanu sakristiju i barokni oltar iza kojeg se nalaze freske. U apsidi postoje dva sloja fresaka. Stariji iz trinaestog te mlađi iz druge polovice petnaestog stoljeća.¹¹⁷

Sl. 13. Crkva Svih Svetih, Gradinja

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studeni 2019.)

Sl. 14. Freske Svih Svetih

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
travanj 2019.)

Stariji sloj tako spada među najstarije na prostoru Biskupije. Valja, međutim, spomenuti kako ove slikarije nisu rađene tehnikom *al fresco*, već je taj prikaz

¹¹⁶ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 457.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Slavena BERTOŠE na str. 628.-629.; Galiano LABINJAN, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice“, nav. dj., str. 46.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 10.-12.

¹¹⁷ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 458.–459.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 23.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 77.; Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 167.

napravljen na sloju gustog vapnenog mlijeka, koje je tanko naneseo na prosušenu žbuku. Prikaz apostola nije najviše umjetničke kvalitete.¹¹⁸

Na mlađem sloju fresaka (vidi sl. 14.) prikazana je scena *deisis* u kojoj vidimo Krista na prijestolju okruženog dvojicom svetaca. Isusa prepoznajemo jedino uz pomoću njegove aureole jer mu je lik gotovo u potpunosti otpao sa zida tijekom proteklih stoljeća. Lijevo od Isusa stoji sveti Lovro,¹¹⁹ a desno sveti papa Siksto II.¹²⁰ Svetog Lovru se, zbog loše sačuvanosti fresaka, prepoznaje isključivo po natpisu. Što se tiče prikaza svetog Siksta II, njegovo štovanje u Istri nije toliko uobičajeno, no uzimajući u obzir da su freske nastale krajem petnaestog stoljeća, možemo pretpostaviti da je autor naslikao Siksta baš u periodu kada je na papinskoj stolici sjedio Siksto IV. Također, pretpostavljamo da je svećenik ili pak sredina u kojoj je autor slikao, željela dati podršku papi u njegovu nastojanju da se Osmanlije izbacili iz Otranta i dijelova Balkana koji su bili najviše ugroženi njihovim provalama.¹²¹

3.2.5. Crkva svete Marije kod Lokve

Gologorica je naseljena još u brončano doba, a kontinuitet života očuvao se i u rimskom periodu. Kasnije, tijekom srednjeg vijeka, mjesto postaje urbanije i spominje se u Konradovom kupoprodajnom ugovoru iz 1102. Kasnije Gologorica dobiva i zidine što je čini malim gradom. Nakon goričke vlasti bila je pod Habsburgovcima do 1918.¹²²

Izvan gradske jezgre, na obližnjem brežuljku, nalazi se mala crkva svete Marije kod Lokve (vidi sl. 15.). Ime crkve svjedoči o važnosti lokvi za preživljavanje stanovništva Istre u srednjem vijeku. Crkva je nastala u razvijenom srednjem vijeku te originalno pripada skupini crkva s upisanom apsidom. Vrlo je jednostavnog, četvrtastog oblika, a pročelje je vertikalno, zaključeno preslicom s jednim otvorom za zvono. Iznad ulaza zapisana je godina 1740. te zaključujemo kako je preslica tada i

¹¹⁸ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 459.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 24.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 77.; Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, nav. dj., str. 30.

¹¹⁹ Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 162.-164.

¹²⁰ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 339.

¹²¹ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 459.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 24.-25.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 77.

¹²² *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvira ORBANIĆA na str. 589., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 267.-268.; Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, *Gradinska naselja*, nav. dj., str. 15.-18., 66.-67.; Ista, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, nav. dj., str. 14., 17.; Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja...“, nav. dj., str. 23.-26.

dodana. U unutrašnjosti crkve primjećujemo kako se na mjestu nekadašnje, a sada zatrpane apside nalazi drveni barokni oltar, rad nepoznatog pučkog majstora, upitne umjetničke kvalitete.¹²³

Sl. 15. Crkva svete Marije, Gologorica

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić
travanj 2019.)

Sl. 16. Poklonstvo kraljeva

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
travanj 2019.)

Sjeverni zid crkve prikazuje Poklonstvo kraljeva na kojem prepoznajemo mnoštvo glagoljskih grafita. Valja spomenuti kako se za ovo Poklonstvo vjerovalo da je najstarije na prostoru Biskupije, međutim, pomnom analizom Fučić je slikariju datirao u kraj četrnaestog stoljeća, što je čini gotovo stotinu godina mlađom od one u Draguču. Bistrović u svojem djelu *Zidne slike istarskog poluotoka* piše da je „prozračnost prikaza postignuta kolorizmom u kojem pretežu pastelni tonovi ružičastog inkarnata i krajolika, pastelna plavkasto–zelena boja te žuti i crveni okeri, s minimalnom pojavom crnog pigmenta. Lica svetaca tonski su modelirana što je u kontradikciji s plošnom kompozicijom ostatka slike i jedva naznačenom perspektivom.“¹²⁴

Na fresci prepoznajemo mnoštvo orijentalnih motiva, poput deva i palmi, koje slikar spaja s gotičkom modom europskih dvorova. Ovakav način slikanja formira se

¹²³ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 462.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 19.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 81.; Branko FUČIĆ, *Terra incognita*, nav. dj., str. 28.-29.; Marija MIRKOVIĆ, „Ikonografsko osmišljanje crkvenih prostora u Pićanskoj biskupiji“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str., str. 220.

¹²⁴ Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 20.

pod furlanskim stilskim utjecajem, prožetim djelovanjem Vitalea iz Bologne. Poklonstvo je zanimljivo zbog lica Svete obitelji, napose svetog Josipa i kralja s druge strane koji nosi dar Isusu. Iza Svete obitelji nalaze se kućica i utvrđenje na brdovitome terenu. Čitavo Poklonstvo obiluje glagoljskim grafitima koje su žitelji Gologorice urezali u zid. Najviše ih se nalazi na haljama drugog kralja koji stoji u redu kako bi Isusu predao poklon, a ono što posebno plijeni pozornost je potpis izvjesne Agate iz 1482., što nam potvrđuje da su na ovom području u tom razdoblju postojale pismene žene. Još je jedan glagoljski grafit zanimljiv, onaj popa Antona iz Rijeke koji je ostavio potpis i godinu 1416. što dokazuje kako su freske nastale prije te godine.¹²⁵

3.3. Freske južnog djela Biskupije

3.3.1. Crkva svete Katarine

Lindar se prvi put spominje 1199. dok je mjestom gospodario „neki Dražina“.¹²⁶ Tijekom razvijenog srednjeg vijeka Lindar se postepeno razvija zahvaljujući povoljnom geografskog položaju, a iz povijesnih izvora kasnog srednjeg vijeka saznajemo da je bio popularno trgovište stoke. U trinaestom stoljeću ga biskup Poreča Bonifacije daruje Albertu II. Goričkom, zajedno s njegovom okolicom, a samim time i Pićanskoj biskupiji. Većina sakralnih objekata (u kojima uz freske nastaju i glagoljski natpisi) nastaje u mirnijem periodu četrnaestog i petnaestog stoljeća. Međutim, u ranom novom vijeku Istru, pa tako i Lindar, poharat će ratovi i bolesti što će uzrokovati njegovu postepenu stagnaciju.¹²⁷

Crkva svete Katarine (vidi sl. 17.) nalazi se ispred ulaznih vrata Lindara. To je jednobrodna gotička crkvice, presvođena šiljastim dvotravejnim svodom, s rebrima

¹²⁵ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 464.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 19.-20.; Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 81.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 60.-64.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 161.-163.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 496.-498.; Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, nav. dj., str. 19.; Rosana RATKOVČIĆ, „Srednjovjekovne zidne slike...“, nav. dj., str. 229.-230.

¹²⁶ Miroslav BERTOŠA, „Povijesni fragmenti o Lindaru“, u: *Lindarski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 11.–17.

¹²⁷ Isti, „Povijesni fragmenti o Lindaru“, nav. dj. str. 11.–17.; Dražen VLAHOV, *Matica krštenih župe Lindar (1591.–1667.). Glagoljski zapisi od 1591.–1667.*, Pazin 2012. str. 11.–14.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora...*, nav. dj., str. 32.–33.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 15.

oslonjenim na konzole. Izvana se sastoji od bogomolje sa zvjezdolikom rozetom na istočnom zidu, te zvonikom naslonjenom na preslicu na pročelju. Iznutra je podijeljena na jarmove presvođene križnim svodovima, a ispred ulaznih vrata nalazi se lopica.¹²⁸

Sl. 17. Crkva svete Katarine, Lindar

(Fotografirala: Katarina Šprem, siječanj 2021.)

Živi križ Lindarski (vidi sl. 18.), nalazi se odmah kod ulaza, a naslikan je oko 1409.¹²⁹ Freske su jedinstvene umjetničke vrijednosti i značenja za prostor Biskupije. Živi križ ponovno krajem četrdesetih godina prošlog stoljeća otkriva Fučić,¹³⁰ dok se crkva zbog velikih oštećenja gotovo u potpunosti obnovila do 1952.¹³¹ U posljednjim

¹²⁸ Branko, FUČIĆ, *Slika i arhitektonski prostor...*, str. 398., 403.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, u: *Historijski zbornik*, broj 1–4., godina II., Zagreb 1949., str. 122.–123., 125.; Isti, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, Zagreb, 1963. str. 13.–14., 35., 49., 58.–59.

¹²⁹ LJ. N., „Više brige za očuvanje historijskih spomenika u Istri“, *Riječki list*, god. VI., br. 115 (1608), Rijeka, 17. svibnja 1952., str. 3.

¹³⁰ Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci—otkrivanje i evidentiranje zidnog slikarstva u Istri“, *Riječki list*, god III., br. 235 (774), nav. dj., str. 3.; „Zaštita kulturno—umjetničkih i historijskih spomenika u FNRJ“, *Riječki list*, god. IV., br. 73 (648), Rijeka, 26. ožujka 1950, str. 2.; LJ. N., „Više brige za očuvanje historijskih spomenika u Istri“, *Riječki list*, god. VI., br. 115 (1608), nav. dj., str. 3.

¹³¹ „Čuvanje i naučno istraživanje našeg kulturnog nasljedstva“, *Riječki list*, god. V., br. 8 (1197), Rijeka, 11. siječnja 1951., str. 3.; LJ. N., „Više brige za očuvanje historijskih spomenika u Istri“, *Riječki list*, god. VI., br. 115 (1608), nav. dj., str. 3.

desetljećima su otkrivene nove freske na istočnom zidu. Glavna poruka *Živog križa* je Kristovo raspeće. Međutim, usporedimo li lindarski prikaz raspeća s ostalim prikazima u Biskupiji, primjećujemo kako je ovo življe i dramatičnije. Jezgrena zamisao ove freske je važnost Kristove otkupiteljske žrtve, međutim, ona ne opisuje samo povijesni čas raspeća, već na slikovit način daje tumačenje tom događaju. Krakovi križa oživljavaju te povezuju ljude i događaje stvarajući time osebujan spektar radnji.¹³² Autor je naslikao dvije istovremene radnje na *Živom križu* te je zbog toga freska podijeljena na gornji i donji dio, kao u crkvenim prikazanjima.¹³³ Iznad Kristove glave nalazi se vodoravna crta (oblaci), a na njoj nebeski Jeruzalem. Ondje Bog otac prihvaća Kristovu žrtvu na križu. Ogromni krakovi križa „oživljavaju“ te se pružaju na sve četiri strane svijeta. Krajevi križa naslikani su u obliku ruke pa tako ruka koja se nalazi iznad Kristove glave otključava vrata nebeskog Jeruzalema dok druga ruka kreće od Kristovih nogu te bojnim čekićem razbija snažno branjena vrata Limba naslikanog kao kružnu kulu¹³⁴ koju kompozitnim lukom¹³⁵ brani crni vrag.¹³⁶

Smjer 'ruku' istok–zapad vodi nas do dvije žene. Tako lijeva ruka (gledatelju desna) probija gotičkim mačem¹³⁷ glavu ženi koja jaše na magarcu, dok desna ruka križa (gledatelju lijeva) blagoslivlje ženu odjevenu u bijelu odjeću koja sjedi na leđima četiri životinje. Žena na magarcu odjevena je u narančastu odjeću te ima povez preko očiju, a kraj sebe jare, dok u desnoj ruci drži zastavu sa simbolom škorpiona. Zajednički, svi ovi simboli govore da je žena, odnosno starozavjetna sinagoga, ostala

¹³² Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 264.–265.; Isti, „Živi Križ u Lindaru“ u: *Istarska Danica*, Pula 1951., str. 81.–82.; Isti, *Terra Incognita*, nav. dj., str. 289; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 124.–125.; Isti, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 58.–59.; Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.; Vanda EKL, „Život i poezija u Istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII. broj 8. (1810), Rijeka, 11. siječnja 1953., str. 3.; LJ. N., „Više brige za očuvanje historijskih spomenika u Istri“, *Riječki list*, god. VI., br. 115 (1608), nav. dj., str. 3.

¹³³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 264.; Adalbert REBIĆ, *Opći religijski leksikon*, Zagreb 2002., str. 159.; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 23.–24.

¹³⁴ *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, sv. 1.: Abadan–Brčko, ur. Nikola Gažević, Beograd 1970., natuknica Franca SMOLE na str. 535. (pogledaj sl. br. 5. i 6.), natuknica Dragoslava PILETIĆA na str. 665.–666. (pogledaj sl. br. 8.); Mike, LOADES, *War Bows: Longbow, Crossbow, Composite bow and Japanese Yumi*, Oxford, 2019., str. 134.–141. Pogledaj prikaz na str. 140.–141.

¹³⁵ Mike, LOADES, *War Bows: Longbow, Crossbow, Composite bow...*, nav. dj., str. 159.

¹³⁶ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 264.–265.; Isti, „Živi Križ u Lindaru“, nav. dj., str. 82.–83.; Isti, *Terra Incognita*, nav. dj., str. 291.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 59.–60.; Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.–229.; *Leksikon ikonografije...*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str., 82., natuknica Branka FUČIĆA, na str. 629.–630.

¹³⁷ Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja na motki u Istri, Hrvatskoj i Slavoniji od IX. do kraja XVIII. st.*, Pula, 2006. str. 42, mač br. 20.

slijepa na Kristovo učenje. S druge se strane nalazi Gospa u bijeloj odjeći koja kleči na leđima četiriju apokaliptičnih životinja koje predstavljaju evanđeliste. Gospa predstavlja Crkvu odnosno, zaručnicu Kristovu koja svoje učenje temelji na evanđeljima.¹³⁸

Sl. 18. Živi križ Lindarski

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Iznad crkve i sinagoge nalaze se anđeo i demon. Oni predstavljaju dobrog i lošeg razbojnika koji su razapeti zajedno s Kristom. Oko samog Isusa nalazi se mnoštvo svitaka na kojima su se nekad nalazili glagoljski natpisi koji su zbog „zuba vremena“ postupno izbledjeli. Međutim, na jednom od tih svitaka ostao je sačuvan napis iz godine 1409. koji nam svjedoči o vremenu nastanka fresaka. Sveta Katarina stoji na samom koncu priče o *Živom križu*. Iako ona nije dio priče Raspeća, ona se, smatra Fučić, po želji Lindaraca našla na ovom prikazu.¹³⁹

¹³⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 265.–268.; Isti, „Živi Križ u Lindaru“, nav. dj., str. 83.; Isti, *Terra Incognita*, nav. dj., str. 289.–290.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.–229.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana Ivančevića, str. 31.–32., natuknica Branka FUČIĆA, str., 629.–630., natuknica Emilijana CEVCA, str., 241.–242.

¹³⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str 268.–271.; Isti, „Živi križ u Lindaru“, nav. dj., str. 84.–86.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.; Vanda EKL, „Život i poezija u Istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII. broj 8. (1810), nav. dj., str. 3.

Pored *Živog križa* postoji i novootkriveni prikaz na zapadnom zidu. Prema Bistровићу „usporedbom novootkrivenih fragmenata s poznatom z. slikom uočena je različitost u slikarskoj izvedbi i koloritu, što možemo objasniti restauratorskim zahvatom.“¹⁴⁰ Iznad oltara, a između stručno rezbarenih drvenih stupova obraslih vinovom lozom, otkrivene su nove freske. Prikazani su nepoznati svetac iz ranog srednjeg vijeka i vojnik u oklopu iz petnaestog stoljeća.¹⁴¹

3.3.2. Crkva svete Majke Božje na Placu

Gračičće nastaje tijekom ranog i razvijenog srednjeg vijeka. Poput Lindara, prvi put se spominje u pisanim izvorima 1199. godine. Od trinaestog do kraja petnaestog stoljeća mjesto se intenzivno razvija zahvaljujući trgovini, obrtnicima i brojnim bratovštinama. U razdoblju relativnog mira i prosperiteta u petnaestom stoljeću Gračičće je bilo najbogatije i najrazvijenije mjesto u Biskupiji i Knežiji. Dapače, čak su i pićanski biskupi rado boravili u Gračičću, imajući ondje drugu rezidenciju. Iako su ranonovovjekovni ratovi i epidemije poremetili nesmetan rast Gračičća, ono je i dalje zadržalo svoju jaku ekonomsku moć, zahvaljujući kojoj su prkosili okolnim velikašima, a napose pazinskom kapetanu. Tijekom kasnog novog vijeka mjesto je ostalo van glavnih cestovnih pravca što je uzrokovalo njegovu postepenu stagnaciju.¹⁴²

Na glavnom gračaškom trgu se, pored palače Salamon i ostalih zgrada nastalih u petnaestom i šesnaestom stoljeću, nalazi crkvice svete Majke Božje na Placu (vidi sl. 19.). Prema Josipu Šikliću „crkva svete Marije smještena je na raskrižju, gdje se glavna poprečna ulica, vodeći od zapadnih gradskih vrata, širi u ljevkastu trg i račva oko crkve, oblikujući iza nje još dva trga. Kao osebujna urbanistička brana ljevškarskog

¹⁴⁰ Željko, BISTROVIĆ, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri“, u: *Annales–Anali za istarske in mediteranske študije*, letnik 17., številka 2., ur. dr. Darko Darovec, Koper 2007. str. 279.

¹⁴¹ Robert C. WOOSNAM–SAVAGE, *Arms and Armour of Late Medieval Europe*, nav. dj. str. 29.–35.

¹⁴² *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Ivana MATEJČIĆA na str. 271.–275., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 275.; Radovan VLAKETIĆ, „Gračičće i isprava iz 1409. godine“, u: *Gračički zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračičće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračičće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklić, Pazin 2002., str. 23.–32.; Danilo KLEN, „Iz prošlosti Gračičća“, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1, Zagreb, 1960., str. 1.–3.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 25.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 14.–15.; Josip BRATULIĆ, „Povijesne odrednice istarskog glagolizma“, u: *Slovo časopis staroslavenskog instituta u Zagrebu*, br. 21., ur. Anica Nazor, Zagreb 1971., str. 334.; Viktor SNOJ „Istarske freske, sjaj kristala“, nav. dj., str. 90.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 49.–53. Branko FUČIĆ, „Petar Beračić ‘Fundator’ u Gračičću“, nav. dj., str. 9.–10.; Josip VRANDEČIĆ, Miroslav BERTOŠA, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*, nav. dj., str. 101.–102.

proširenja (koje je nastalo ranije), crkva organizira kretanje i definira središte javnog života na manjem trokutastom trgu (kojem služi kao istočni tampon), daje skladnu mjeru trgu pred kapelom pićanskih biskupa (kojem je južna granica), te predstavlja sjevernu granicu većeg nepravilnog peterokutnog trga, na kojem se trgovalo u sajmene dane.¹⁴³ Crkva je pravokutnog oblika, sastoji se od bogomolje i lopice, nadsvođena je jednostavnim šiljasto–bačvastim svodom¹⁴⁴ te, smatra Fučić, „pripada skupini Istarskih crkava gdje se isprepliće istarska gotička arhitektura u kojoj prevladava njezina mediteranska komponenta“.¹⁴⁵ Nastala je godine 1425. pod pokroviteljstvom Petra Beračića, pripadnika bogatog sloja plemića seljaka¹⁴⁶ i posvećena od strane Pićanskog biskupa Grgura.¹⁴⁷ Unutar njezinih zidina, na čitavom zapadnom istočnom zidu, nalaze se freske, dok se fragmenti fresaka nalaze na dijelu sjevernog i južnog zida.

¹⁴³ Josip ŠIKLIĆ, „Crkve u Gračišću“, *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 170.

¹⁴⁴ Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 122.–123.; Isti, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 35., 51.–52., 57.–58.; Josip ŠIKLIĆ, „Crkve u Gračišću“, nav. dj., str. 171.; Branko FUČIĆ, „Petar Beračić "Fundator" u Gračišću“, nav. dj. str. 11.; Isti, *Iz istarske spomeničke baštine, sv. 2.*, nav. dj., str. 386.–387.

¹⁴⁵ Branko FUČIĆ, „Petar Beračić "Fundator" u Gračišću“, nav. dj. str. 8.

¹⁴⁶ Danilo Klen je nakon Drugog svjetskog rata bio jedan od prvih istraživača povijesti svakodnevne u središnjoj Istri. Posebno ga je zanimalo područje Gračišća te povijesni fenomen „plemići seljaci“. Prema Klenu, „Ti gračaški seljaci skrivaju također jednu od onih povijesnih nepoznanica, kojih su tako puni dolazak i naseljavanje tih brežuljaka od Hrvata. Nepoznanica o gračaškim seljacima izviruje iz jednog šturog podatka na kraju Srednjeg vijeka, koji daruje povoda za brojne pretpostavke. Iz njega se nedvojbeno razabire, da su još krajem petnaestog stoljeća u Gračišću i njegovoj okolici živjeli „plemići seljaci“, „Edellewt pawern“. No tko su bili ti plemići seljaci, koji su živjeli još krajem petnaestog stoljeća? U to su vrijeme oni posjedovali svoje zemlje i u cijelosti uživali plodove s njih. U pazinskom urbaru iz 1498. godine oni su izuzeti od plaćanja „biskupskog prava“, a isto tako od podavanja maraka pazinskoj feudalnoj komori. Ti su plemići seljaci mogli na svojoj zemlji držati i kmetove. Strah, da ne bi i za novostečene posjede uživali izuzeće od podavanja, potaknuo je 1498. godine carske komesare, koji su došli i u Istru, da popisuju obveze carsko kraljevskih podanika, da ograniče to njihovo pravo samo na nasljeđivanje zemlje. Nažalost nisu im popisali imena.“ Kako ostalih pisanih dokumenata Klen nije pronašao odgovor na pitanje je su li ti ljudi bili plemići ili seljaci odgonetnuo je šetajući Gračišćem. Primjetio je da gotovo sve kuće imaju više katova, da su građene mahom u petnaestom stoljeću, te da nemaju nikakvih grbova. Stoga dolazi do zaključka kako gračaški plemići seljaci nisu plemići u klasičnom smislu no da su se zbog svoga bogatstva voljeli ponašati i nazivati plemićima. Danilo KLEN, „Iz prošlosti Gračišća“, nav. dj., str. 3.–4.

¹⁴⁷ Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 123.; Josip ŠIKLIĆ, „Crkve u Gračišću“, nav. dj., str. 170.; Branko FUČIĆ, „Petar Beračić "Fundator" u Gračišću“, nav. dj. str. 10.; Danilo KLEN, „Iz prošlosti Gračišća“, nav. dj., str. 3.; Branko, FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.

Sl. 19. Crkva svete Majke Božje, Gračišće

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Sl. 20. Freske na istočnom zidu

(Fotografirala: Katarina Šprem,
siječanj 2021.)

Na južnom zidu prikazuje se nedovršeno Navještenje, a na sjevernom dvoje apostola. Uz pomoć atributa ključa prepoznajemo jedino svetog Petra. Autor apostole prikazuje odjevene u kasnoantičkom stilu. Sveti Petar na sebi nosi kombinaciju odjeće zelene i žute boje, dok na žutoj vanjskoj tunici ima pridodane ukrase u obliku cvijeta. S obzirom na oblik, pretpostavljamo da se radi o djetelini s tri lista, simbolu svetog Trojstva. Tunika drugog apostola kombinacija je crvene i zelene boje.¹⁴⁸

Na istočnom zidu nalazi se najveća freska ove crkve (vidi sl. 20.). Donji dio prikazuje šestero svetaca u arkadama, dok se u središnjem dijelu nalazi Veronikin rubac.¹⁴⁹ S obzirom na to da ovaj dio fresaka nije toliko istražen, te je do imena svetaca teško doći, prepuštamo odgonetavanje identiteta stručnijim osobama. Iznad svetaca je naslikana scena Poklonstva kraljeva, koja je ujedno i najimpresivniji prizor u crkvi. Freske pripadaju internacionalnom gotičkom stilu, te prikazuju pravu proljetnu kavkadu mladih velikaša koji su se došli pokloniti Isusu. U desnom kutu ove slikarije

¹⁴⁸ Branko, FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165., Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj. str. 304.–309.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 91.; Helen GARDNER, *Umetnost kroz vekove*, Novi Sad 1967., str. 269.–271.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu. Od antičkog doba do kasnog dvadesetog stoljeća*, Zagreb 2007., str. 23.–24., 32.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Eleonore BECK na str. 279., natuknica Petra TRUMMERA na str. 276.–277.

¹⁴⁹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj. str. 375.–376.; *Leksikon ikonografije...*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA, str., 616.

nalazi se Sveta obitelj.¹⁵⁰ Josip nosi zelenu tuniku s crveno–zlatnim plaštem, a Marija haljinu kraljevsko–crvene boje te na glavi veo plave boje (također simbol njezine kraljevske pripadnosti).¹⁵¹

Prvi kralj zaogrnut velikaškim hermelinom i plaštem crvene boje ljubi noge Isusu. Kraj njega stoji sluga afričkih crta lica s turbanom na glavi, vjerojatno odjeven u vatiran haljetak od vezanog baršuna¹⁵² koji pridržava krunu. Iznad ove scene prikazuje se utvrđenje na vrhu brda, što može simbolizirati Gračišće, dok se prvom kralju iza leđa nalaze brojni ljudi raznih odjevnih kombinacija, od kojih se ponajviše ističe muškarac u zelenom haljetku s kapuljačom. Na ramena nosi štap, na čijem se kraju nalazi mali lonac zbog čega podsjeća na hodočasnika.¹⁵³ Lijevi kraj slikarije prikazuje drugu dvojicu kraljeva koji jašu na konjima, pokazujući smjer Betlehema, dok se iza njih nalazi Jeruzalem. Vjerojatno su odjeveni u skupi baršun i plašteve crvene boje na čijem se vrhu, kao i kod prvog kralja, nalazi hermelin. Ispod nogu konja i konjanika naslikan je prizor flore i faune aristokratskog svijeta, odnosno uprizoruje se lov.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj. str. 200.–201.; *Leksikon ikonografije...*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA, str., 334.–335.

¹⁵¹ *Leksikon ikonografije...*, nav. dj., natuknica Radovana Ivančevića, str., 31.–32., 33.–34.; Boje koje su u srednjem vijeku isticale položaj velikaša i kraljeva jesu ljubičasta, plava i crvena. John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 42.–45., 51.–55. (obratite pozornost na str. 42. br. 7 i 8., str. 43 br. 7, str. 44. br. 4., i str. 45. br. 2.).

¹⁵² Isti, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 47., 56.

¹⁵³ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.; Vanda EKL, „Život i poezija u Istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII. broj 8. (1810), nav. dj., str. 3.; Ista, „Istarska umjetnička baština“, *Riječki list*, god. VII. broj 101. (1903), Rijeka, 1. svibnja 1953., str. 5.; *Leksikon ikonografije...*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA, str., 31.–34., natuknica Branka FUČIĆA, str., 543., natuknica Marijana GRGIĆA, str., 396. – 397.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 45., 47., 55–56.

¹⁵⁴ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 73.–74.; *BIBLIJA*: Stari i novi zavjet, gl. ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb 2000, *Evandjelje po Mateju*, str. 937.–938.; Vanda EKL, „Život i poezija u Istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII. broj 8. (1810), nav. dj., str. 3.; Ista, „Istarska umjetnička baština“, *Riječki list*, god. VII. broj 101. (1903), nav. dj., str. 5.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 91.

3.3.3. Crkva svetog Mihovila

Pićan je posljednje mjesto u Biskupiji gdje nalazimo freske. Njih je u romaničkoj crkvici svetog Mihovila (vidi. sl. 21.) otkrio Fučić 1947., što je i objavljeno u izvješćima konzervatorskog zavoda u Riječkom listu.¹⁵⁵ Prema Fučiću „crkva svetog Mihovila u Pićnu je jednobrodna romanička crkva s polukružnom izbočenom apsidom, orijentalna, nepravilna tlocrta, građena lomljencem, ožbukana. Izvorni su krovni pokrov škrile (kamene ploče), sačuvane nad apsidom i na donjem dijelu krova nad lađom. Pod je u crkvi od opeka. U tlu lađe su nadgrobne ploče iz sedamnaestog stoljeća. Strop lađe ožbukana je u devetnaestom stoljeću. Drveni rezbareni i polikromirani oltarni retabl s kipom svetog Mihovila u niši (sedamnaesto stoljeće) smješten je na zidanoj bazi s inkrustacijama (devetnaesto stoljeće). Vrata i svi prozori su novi (osamnaesto i devetnaesto stoljeće). „Lopica“ prigradna na crkvenom pročelju vjetrobran je i nadstrešnica s potpuno otvorenom zapadnom stranom“.¹⁵⁶

Zbog stila slikanja isti smatra kako je freske naslikao majstor Albert iz Konstanza.¹⁵⁷ Freske su ostale sačuvane na sjevernom zidu koji je bordurom podijeljen na gornji i donji dio. Gornji dio prikazuje scene Kristove muke, dok donji dio prikazuje svetog Jurja. Freske pripadaju gotičkom stilu slikanja te se mogu, zbog raznolikosti dvorskih modnih kostima, povezati i usporediti s gologoričkim slikarijama. Prema Fučiću, izvorni stil slikanja pićanskih fresaka je burgundski odnosno sjevernoitalski.¹⁵⁸ Iznad prikaza svetog Jurja¹⁵⁹ nalazi se Poklonstvo kraljeva. Prikaz djeluje poput lova velikaša te čitav krajolik, smatra Fučić, „izgleda kao hridaste planine i hridasto tlo“.¹⁶⁰ Zatim slijedi Posljednja večera. Međutim, tijekom osamnaestog

¹⁵⁵ Iva, PERIČIĆ, „Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci“, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, svezak 1, ur. Jovan Sekulić, Beograd 1950. str. 188.–191.; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 119.; „Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci“, *Riječki list*, god. III., br. 88 (655), nav. dj., str. 3.; „Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci–otkrivanje i evidentiranje zidnog slikarstva u Istri“, *Riječki list*, god. III., br. 235 (774), nav. dj., str. 3.; Branko, FUČIĆ, „Izvještaj o putu po Istri 1949. godine“, *Riječki list*, god. VII. broj 2085 (2087), nav. dj., str. 3.; „Čuvanje i naučno istraživanje našeg kulturnog nasljedstva“, *Riječki list*, god. V., br. 8 (1197), nav. dj., str. 3.

¹⁵⁶ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 226.; Isti, *Slika i arhitektonski prostor...*, str. 392.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 13.–14., 35., 58.

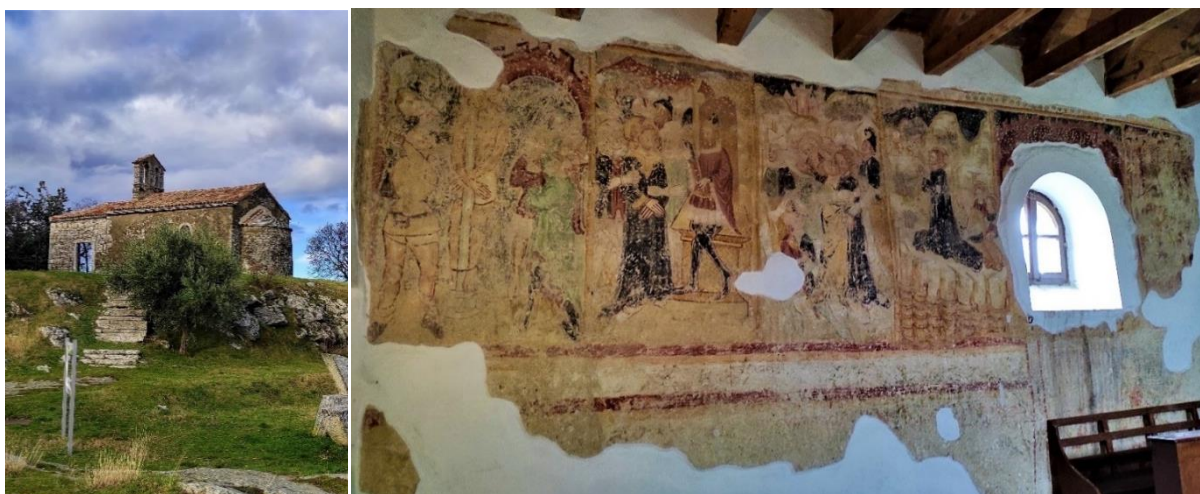
¹⁵⁷ Željko, BISTROVIĆ, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri“, nav. dj. str. 288.; Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, nav. dj., str. 18.–19.

¹⁵⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 220.–221.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 19.–20.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 57.–58.

¹⁵⁹ Erhard GORS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 203.–204.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA, str., 340.–342.

¹⁶⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., 222., 226., 264.–265.

stoljeća ona je uništena probijanjem prozora. Danas je ostao sačuvan samo gornji dio scene te tako vidimo samo poligonalnu građevinu s prsobranima na krovu.¹⁶¹

Sl. 21. Crkva svetog Mihovila, Pićan **Sl. 22. Ciklus fresaka na sjevernom zidu**

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

(Fotografirala: Katarina Šprem,
siječanj 2021.)

Molitva na Maslinskoj gori iduća je scena. Isus je prikazan u molitvi prije uhićenja, a Zebedejevi sinovi i sveti Petar spavaju, dok uz to Fučić smatra „da je u prednjem planu nabujala pletena ograda na Maslinskoj gori“.¹⁶² Hridasti krajolik s nekolicinom drveća, vjerojatno palmama, na kojem Krist moli, asocira na Palestinu. Iznad Krista nalazi se gotički kalež s hostijom na hridini, a iznad nje, u gornjem lijevom kutu, proviruje ruka Boga Oca.

Shodno molitvi slijedi uhićenje Kristovo. Primjećujemo naguravanje mnoštva ljudi oko Isusa i zaključujemo kako je autor želio stvoriti osjećaj dramatičnosti na ovoj sceni. Prema Fučiću „u estetici fizionomije, stavova i gesta ideali koji se pomiču od aristokratske ljupkosti u rustikalnu trpkocu. Pogledajmo fizionomije, i to ne samo one Kristovih neprijatelja–bičevalaca, Pilata i Židova gdje bi veristički i karikaturalni naglasci mogli biti motivirani sadržajem, moralnom ocjenom prikazanih. Istoj kategoriji pripadaju i lica apostola pa i sam Kristov odraz. Nema tu sumnje da se radi uvijek o istoj estetskoj predodžbi, koja uvjetuje svoju morfologiju ('žablje oči', mesnata velika usta, zadebljali i tupasti nos), a ta estetska predodžba nije talijanska, mediteranska,

¹⁶¹ Ibidem, 226., 264.–265.

¹⁶² Ibidem, 222.–223.

nego sjevernjačka“.¹⁶³ Krajolik je, kao i u ranijim scenama, sav hridast i planinski, s nešto vegetacije, dok se uz njega, iznad glava svih sudionika, nalazi veliko utvrđenje, odnosno grad Jeruzalem.

Kristovo suđenje je prikazano poput suđenja nekog zločinca pred predstavnicima svjetovnih vlasti. Naravno, autor fresaka Poncija Pilata nije naslikao kao rimskog prokuratora Judeje, već kao burgundskog ili njemačkog velikaša koji donosi presudu. Krist je odjeven u jednostavnu halju tamne boje, a ruke su mu povezane kao u zatvorenika. Njega za obje ruke drže vojnici odjeveni u kasnosrednjovjekovnu vojnu opremu. Pilat u svojoj ljevici drži zlatno žezlo, a na glavi krunu, dakle simbole (insignije) kraljevske moći. Na koncu podiže desnicu te osuđuje Isusa.¹⁶⁴

Posljednje dvije scene uprizoruju Kristovo bičevanje i posljednji sud koji se nalazi na zapadnom zidu. Krist je privezan za stup, oko njega se nalaze mučitelji, a cijelo mu je tijelo prepuno krvavih rana. Ljubo Karaman smatra kako istarski provincijalni slikari vole ponavljati i gomilati sugestivne motive kod pojedinih scena, a pićansko bičevanje pravi je pokazatelj toga u obliku „bezbrojnih kapi Kristova krvava znoja“.¹⁶⁵ I dok Isus izgleda izmrcvareno, njegovi mučitelji odjeveni su u nošnje kasnog srednjeg vijeka te nose pogrđni motiv spuštenih nogavica.¹⁶⁶ Na koncu, kraj vrata crkve su fragmenti Posljednjeg suda koji je opominjao vjernike da paze što rade.

¹⁶³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine, sv. 2.*, nav. dj., 224.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 20.; *Leksikon ikonografije...*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA, str., 82.–83.

¹⁶⁴ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine, sv. 2.*, nav. dj., 223., 225., 227.–228.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 19.–20.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 58. sl. 2., str.73.; *BIBLIJA: Stari i novi zavjet*, gl. ur. Jure Kaštelan... nav. dj., *Evandjelje po Luki*, str. 1009.–1010.

¹⁶⁵ Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 30.

¹⁶⁶ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine, sv. 2.*, nav. dj., 227.; Vanda EKL, „Život i poezija u Istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII. broj 8. (1810), nav. dj., str. 3.

4. FEUDALIZAM NA FRESKAMA

Srednjovjekovne freske nam, pored svoje umjetničke i religijske poruke, ostavljaju i „društveni pečat“ svog vremena. U želji boljeg razumijevanja svakodnevnog života ljudi Pićanske biskupije pojasnit ćemo razvoj feudalizma kao političkog sustava na njezinu teritoriju, njegove oznake i odlike te na koncu njegovu borbu protiv „staleža svijeta“.¹⁶⁷ Za tu analizu poslužit će prikaz vazalne prisege u crkvi svetog Elizeja; trostaleškog društva u crkvi svetog Vida; produhovljenog dvorskog plemstva u crkvi svete Majke Božje na Placu, a na koncu pozornost skrećemo prema crkvi svetog Roka i prikazu *Ex voto protiv kuge*.¹⁶⁸

4.1. Vazalna prisega

„Okolo tisućite godine zapadna književnost predstavlja kršćansko društvo prema novoj shemi koja je ubrzo postigla snažan uspjeh. To društvo sačinjava 'trostruki narod': svećenici, ratnici i seljaci. Tri se kategorije razlikuju i nadopunjuju, svaka treba druge dvije. Njihova ukupnost tvori skladno tijelo društva.“¹⁶⁹ Ovom je rečenicom znameniti francuski povjesničar Jacques Le Goff započeo opis kršćanskog srednjovjekovnog društva. Pićanska biskupija bila je tijekom čitavog srednjeg vijeka dijelom Pazinske Knežije, dijelom narativa feudalne Europe. Na freskama možemo vidjeti postepen razvoj feudalnog društva, gdje od „društva tri reda“¹⁷⁰ dolazimo do „staleža svijeta“.¹⁷¹ Feudalizam na prostor Biskupije stiže s osvajanjima Karla Velikog početkom devetog stoljeća.¹⁷² Prikaz moći i ceremonijalne komunikacije velikaša na prostoru Knežije i Biskupije nije samo vidljiv iz kaštela, već se legitimacija vlasti prikazivala i na freskama.¹⁷³ Plemstvo i svećenstvo je polazilo od pretpostavke da je

¹⁶⁷ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, Zagreb, 1998., str. 346.–347.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, Zagreb 2007., str. 330.–337.

¹⁶⁸ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 68.

¹⁶⁹ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 341.

¹⁷⁰ Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 33., 52.–54., 101.–103.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 341.–346.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 140.–141.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb 1964., str. 56.

¹⁷¹ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 346.–349.

¹⁷² Maurizio LEVAK, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, nav. dj., str. 396.–397.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 152.–153.

¹⁷³ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 347.–348.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 126.–129.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 84.–85.

društvo sačinjeno od tri dijela (staleža), kao što jedinstvenog Boga čine tri božanske osobe.¹⁷⁴

S obzirom na to da je crkva svetog Elizeja najstarija na našem popisu, od njezina Poklonstva kraljeva krećemo u sagledavanje feudalnog društva. Ono je, u osnovi, počivalo na odnosu seniora i vazala.¹⁷⁵ U zamjenu za feud ili beneficij, vazal je dugovao senioru vojnu, financijsku i političku podršku. Iako se tijekom ranog srednjeg vijeka feud dodjeljivao na višegodišnju ili doživotnu upravu, u kasnijim su stoljećima velikaši zemlju počeli nasljeđivati i tako postepeno graditi vojnu i političku moć. Brojne su obitelji tako dobile posjede, naseljene slobodnim i ovisnim seljacima koji su, pak, plaćali određeni danak za zaštitu i pravo obrade zemlje.¹⁷⁶ Primjer vazalne prisege vidimo na prikazu Poklonstva kraljeva u crkvi svetog Elizeja u Draguču. Ondje tri kralja, prikazani u kombinaciji vojne i aristokratske odjeće dolaze pred Bogorodicu i tek novorođenog Isusa (kralja nad kraljevima).¹⁷⁷ Prvi, bez krune u prisustvu kralja nad kraljevima, pognute glave, klečeći stavlja svoje sklopljene ruke u ruke Isusa i njegove majke, dajući sebe u njihovu službu. Druga dvojica stoje tik do njega te, podižu desnicu, dajući podršku prvom kralju.¹⁷⁸

S obzirom na to da su freske rađene krajem trinaestog stoljeća, te da su, pored viteških (vazalnih) vrijednosti, križarski pohodi još uvijek popularni, mladi su velikaši često znali „uzeti križ“ i otići za slavu Kristovu vojevati protiv neprijatelja kršćanstva, dokazujući tako svoje vrline i moć. O svetosti naslikanog čina svjedoči i anđeo koji se nalazi iza trojice kraljeva.¹⁷⁹ Prikaz nas upućuje na shvaćanje plemićkih vrijednosti, za

¹⁷⁴ Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 140.–141.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 153.–156.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 341.–343.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 70.–71., 101.–103.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 56.

¹⁷⁵ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 120.–121.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 150.–151.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 52.–54.

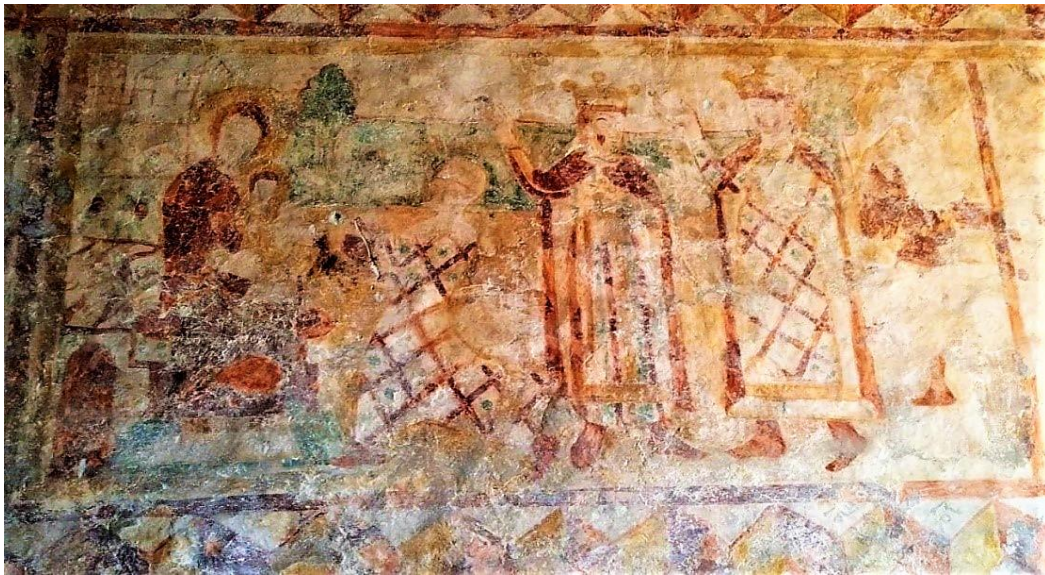
¹⁷⁶ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 121.–124.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 150.–156.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, Zagreb 2002., str. 8.–9.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 98.–99.

¹⁷⁷ Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 52.

¹⁷⁸ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 120.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 97.–99.; Isti, Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 58.–60.; Miroslav BRANDT, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1995., str. 207.–218.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 431.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 303.

¹⁷⁹ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 431.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 156., 246.–248.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 69.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv.

koje Duby smatra da su nastale zbog trubadurskog pjesništva, križarske odvažnosti i produhovljenog viteštva, nastalog tijekom dvanaestog stoljeća.¹⁸⁰

Sl. 23. Vazalna prisega

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

Naslikano Poklonstvo naglašava aktualnost križarskih pohoda¹⁸¹ te vjerno i časno služenje senioru.¹⁸² Kako bi plemići mogli služiti ostvarenju viših ciljeva, klerici su molili, a seljaštvo je radilo jer, bez njih, pohodi i opremanje vojske ne bi bili mogući.¹⁸³ Ovdje s obzirom na prikaz pretpostavljamo da su crkveni ciljevi časniji i vrijedniji od svjetovnih, te kako se, stavljanjem svoje službe za potrebe Crkve, može doseći božanska milost. Nikako ne smijemo smetnuti s uma da je ovo period snažne

2., nav. dj., str. 98.–99.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 72.–73., 304.–305.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 10.–11.

¹⁸⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 88.–89.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 349.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 210.–216., 304.–305.;

¹⁸¹ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 311.–312.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 98.–99.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pičanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 431.

¹⁸² Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 348.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 97.–100., 267.–269.

¹⁸³ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 56.–59.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 157.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 97.–99., 279.–283.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 9.–10.

borbe crkvene i svjetovne vlasti za prevlast u kršćanstvu te da su velikaši pomno vagali kome biti više odani (freske nastaju u periodu pontifikata Bonifacija VIII).¹⁸⁴

4.2. Tri reda

Le Goff pojašnjava kako se društvo dijeli na one koji rade, mole i ratuju. Prema tome je, tijekom ranog i razvijenog srednjeg vijeka, uspostavljen feudalni odnos, podijeljen na tri klase društva. Takvu podjelu grčevito su zastupali i branili klerici i velikaši.¹⁸⁵ Međutim, tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka, tom će poretku početi prkositi trgovci, obrtnici i gradske komune baltičkog i mediteranskog prostora.¹⁸⁶ Pazinska knežija i Pićanska biskupija bile su pretežito ruralnog karaktera, bez većih urbanih centara (izuzev nekoliko gradića kao što su Gračišće i Lindar). Na takvom prostoru se feudalni poredak mogao lakše očuvati nego u mletačkom dijelu Istre.¹⁸⁷

Spomenuli smo da se, pored kaštela, moć velikaša iskazivala i u umjetnosti. Primjer aristokratske, gotičke i sjevernjačke umjetnosti imamo u Pazu, gdje majstor Albert iz Konstanza slika freske u crkvi svetog Vida. Slikarija koja prikazuje Bogorodicu na prijestolju zapravo jasno dočarava feudalnu podjelu (po uzoru na Zapadnu Europu) u tom dijelu Istre gdje su graničile Pićanska i Pulska biskupija. Ondje su prikazani Bogorodica koja sijedi na prijestolju te oko nje sveti Vid i sveti Anton opat.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 88.–89.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 369.–375.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 210.–216., 301.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 69.

¹⁸⁵ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 120.–124., 126., 342.–344.; Ivo GOLDESTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 150.–151.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 330.–333.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 140.–141., 150.–154.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 56.–57.

¹⁸⁶ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 346.–349.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 313.–315., 330.–334.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 57.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 352.–358.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 148.–150.

¹⁸⁷ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 58., 396.–398., 458.–463., 474.–475., 614.–615.; Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, „Istra i Kvarner“ *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme umiranja.*, nav. dj., str. 322.

¹⁸⁸ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 454.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 406.; *Leksikon ikonografije...*, nav. dj., natuknice Radovana IVANČEVIĆA, na str. 22.–23., 33.–34., 94.–96.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 366.–368.

Sl. 24. Tri reda feudalizma

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

Kako bismo potkrijepili tvrdnju o „trostaleškom društvu“, trebamo obratiti pažnju na boje Bogorodičine odjeće, i na svece koji se nalaze pokraj nje. Bogorodica u kraljevskoj crvenoj i plavoj boji sjedi na prijestolju, time jasno naznačuje da ona ovdje vlada (predstavlja Crkvu).¹⁸⁹ Njoj s desna nalazi se sveti Vid odjeven kao srednjoeuropski plemić petnaestog stoljeća. Obrijan je, a duga mu zlatna kosa pada niz glavu i vrat. Nosi crvenu tuniku koja mu seže do koljena, bijelo plavi ogrtač s kopčom sa strane, pokazuje i pridržava se za zlatni kožni pojas. Na nogama, vjerujemo, nosi visoko kvalitetne vunene čarape i kožne cipele, dok s ljevicom pridržava palminu granu, svoj atribut.¹⁹⁰ Iako je naslikan poput plemića, nije odjeven u ratničko 'ruho'. Što je tome razlog? Za razliku od trinaestog stoljeća, kada je još uvijek prevladavala misao o ratničkom plemstvu, za kasnog srednjeg vijeka središnja

¹⁸⁹ *Leksikon ikonografije...*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 31.–32.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 454.

¹⁹⁰ John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 60., 74.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 368.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 455.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući. Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500.–1800.)*, Zagreb 2006., str. 235.–236.

Europa, a vjerojatno i Istra, bile su zahvaćene brojnim promjenama.¹⁹¹ S porastom važnosti novca, gradova i obrtnika, postepeno se smanjivala moć i uloga plemstva. Prema poznatom nizozemskom medievistu Johanu Huizingi, „plemički oblik života zadržao je svoju vlast nad društvom još dugo nakon što je plemstvo u društvenoj strukturi izgubilo svoje prvenstveno značenje. U svijesti petnaestog stoljeća zauzima plemstvo kao društveni element bez sumnje još uvijek prvo mjesto; suvremenici su njegovo procijenili suviše visoko, a značenje građanstva suviše nisko“.¹⁹²

Vojske su sve češće bile sačinjavane od profesionalnih plaćenika što je posljedično dovelo plemstvo u krizu identiteta. Velikaši, uznemireni promjenama nastalim u četrnaestom i petnaestom stoljeću, nastojali su na brojne načine očuvati moć i prestiž. Shodno tome su, poput kraljeva, na svojim posjedima imali činovnike, obrtnike, trgovce i plaćenike što im je omogućilo okretanje ka dvorskom životu.¹⁹³ Iako su njemački plemići u pogledu dvorskog života kasnili nekoliko desetljeća za Talijanima i Francuzima, u petnaestom stoljeću mahom su zahvaćeni idejom pomiješanog vojnog i dvorskog života. Velikaši koji su živjeli u Pazu moć i bogatstvo su demonstrirali gradnjom dvoraca i crkava te oslikavanjem istih. Imati naslikanog sveca u crkvi svetog Vida koji je, po svim vanjskim karakteristikama, odraz plemića petnaestog stoljeća, dokaz je borbe plemstva za očuvanjem položaja i dokazivanjem kako se kršćanski svijet i dalje sastoji od trodijelnog društva.¹⁹⁴

Pićanska biskupija, ali i sjeverni dio Pulske, pretežito su ruralne sredine u kojima su živjeli hrvatski seljaci te stoga ne čudi što se Anton opat našao ovdje.¹⁹⁵ Njegov lik, na ovoj aristokratskoj fresci, po svemu sudeći, upotpunjuje sliku shvaćanja trostaleškog društva. Predstavlja treći dio srednjovjekovnog društva, one koji zemlju obrađuju i plaćaju porez. Dakle, predstavlja seljake i kmetove. Pićanska biskupija je, pored svog malobrojnog plemstva, bila izrazito seljačka te je plemstvo nastojalo

¹⁹¹ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 347.–348.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 325.

¹⁹² Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 55.

¹⁹³ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 348.–349.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 325.–328.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 154.–156.

¹⁹⁴ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 349.–351.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363., 368.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 326.–328.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 159.–160.

¹⁹⁵ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363., 368.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 454.; Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, „Istra i Kvarner“ *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme umiranja.*, nav. dj., str. 322.

pokazati i dokazati kako su seljaci dio „svjetskog i božjeg“ univerzuma, dio koji radi i koji podržava strukturu društva zacrtanu još u ranom srednjem vijeku.¹⁹⁶

Nema sumnje da je gospodar Paza želio posjetiteljima, ali i stanovnicima svoje grofovije (vjerojatno po uzoru na klasičnu, zapadnu, feudalnu Europu),¹⁹⁷ pokazati važnost vlastite uloge u društvu, te kakva je zaista (po njegovu mišljenju, dakako) društvena hijerarhija.¹⁹⁸

Sl. 25. Dvorac u Pazu

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019)

Sl. 26. Crkva svetog Vida

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni 2019)

¹⁹⁶ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 57.–58.

¹⁹⁷ Ibidem, str. 56.–57. (Ovakvo shvaćanje „trodijelog svijeta“ koje plemstvo grčevito brani na brojnim društvenim razinama, primjerice u slikarstvu tijekom kasnog srednjeg vijeka najviše se ističe u Francuskoj i zapadnoj Njemačkoj. Huizinga navodi primjer u književnosti gdje glavni dvorski historiograf Filipa Dobrog i Karla Smjelog, Chastellian piše i javno brani tvrdnju: „Kako je Bog stvorio prosti narod na radi, da obrađuje zemlju, da trgovinom ostvaruje trajno održavanje života, svećenstvo radi vjerskih poslova, a plemstvo da uzdiže vrlinu i rukovodi pravdom, da djelima i običajima života u ljepoti služi drugima na uzor“.

¹⁹⁸ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 358.–60.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 11.–12., 44.–45., 368.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 285.–286.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 356.–366.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 58.–59.

4.3. Imaginarij produhovljenog dvorskog plemstva

Poklonstvo kraljeva u Gračišću upućuje na kršćansko poimanje plemstva koje je tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka imalo i političke konotacije.¹⁹⁹ Zbog sve većeg posvjetovljenja Europe, crkvene vlasti nastojale su produhoviti lokalne velikaše. Tijekom križarskih pohoda diljem Europe stvorio se imaginarij vjerskog viteštva (nisu svi vitezovi bili pripadnici plemstva, no viteštvo je bilo rezervirano za plemstvo). Feudalce se, zahvaljujući Crkvi, trubadurima i duhu vremena, počelo doživljavati kao one koji štite slabije i nemoćne, koji se žrtvuju za dobrobit kršćanstva i uništavaju neprijatelje kraljevstva.²⁰⁰ Iako je zlatno doba viteštva na prostoru središnje Europe bilo od dvanaestog do četrnaestog stoljeća, ono se zbog društvenih prilika na prostoru Istre, Slovenije i Hrvatske očuvalo do u novi vijek.²⁰¹

Sl. 27. Poklonstvo kraljeva, početak petnaestog stoljeća

(Fotografirala: Katarina Šprem, siječanj 2021.)

¹⁹⁹ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 56., 58.–59., 69., 83.–85., 94.–95., 106.

²⁰⁰ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 204.–205., 349.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 68.–69., 94.–95., 106.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 342.–344.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 210.–216.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 88.–89.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 10.–11.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 154.–155.

²⁰¹ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 344.–345.; Hrvatski prostor bio je poznat po 'brojnom' plemstvu zbog čestih upada raznih naroda iz smjera Karpata i istočnog dijela pribaltičke nizine.

Iako je Gračišće često prkosilo pazinskim kapetanima, ono je unutar zidova crkve svete Majke Božje imalo naslikano aristokratsko Poklonstvo. Nepobitno je da se na prikazu nalaze razne društvene figure, no posebno se ističu tri kralja koji dolaze pred novorođena Isusa. Kao i u Poklonstvu kraljeva kod svetog Elizeja, Isus sjedi u Marijinu krilu te desnicom blagoslivlja kralja koji se dolazi pokloniti. Međutim, ovaj kralj „ne daje sebe u službu“, već ljubi noge Isusu. To je tradicija preživjela iz jedanaestog stoljeća. Naime, tijekom borbe za investituru godine 1075. izdan je dekret *Dictatus papae* kojim papa Grgur VII. između ostalog nalaže da se samo njegovo ime izgovara u crkvama, da papu mogu izabrati jedino kardinali te da mu velikaši i oni koji dolaze u posjet moraju poljubiti stopala u znak poštovanja.²⁰² Upravo to vidimo i na ovom prikazu gdje velikaš dolazi pred Isusa, odnosno papu te ljubi njegova stopala. Pretpostavljamo da se time željelo pokazati kako plemstvo mora poštovati i služiti višim ciljevima Crkve. A Crkva je, s druge strane, velikašu davala produhovljeni karakter, nastojeći ga prikazati kao pravednika i vojnika Kristova (što također možemo protumačiti iz poklonstva u svetom Elizeju).²⁰³

Autor prikazuje ostale kraljeve kao vješte konjanike koji, uz to što se dolaze pokloniti Isusu, odlaze u lov.²⁰⁴ Uz velikašku pokornost spram Crkve, željelo se prikazati važnost lova kao bitnog društvenog obilježja.²⁰⁵ Naime, u kasnom srednjem vijeku plemstvo je uživalo u dvorskom životu, no to nije značilo zapostaviti svoj izvorni ratnički identitet. Stoga je autor naslikao plemića u visokokvalitetnoj odjeći koji zajedno s ostalim dvorjanima, plemićima i lovcima u vrijeme mira odlazi u lov kako bi ostalo u formi. Naravno, takva vrsta vježbe bila je i važan društveni pokazatelj osobne moći pojedinca o čemu ćemo više govoriti u idućem poglavlju posvećenom svakodnevici.²⁰⁶

²⁰² Hubert JEDIN, *Velika povijest Crkve III/I*, Zagreb 1971., str. 415.–420.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 120., 124.–125.

²⁰³ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 69.–71., 94.–95., 106.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 205., 348.–349.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 212.–213., 308.–310.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 11.–13.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 154.–155.

²⁰⁴ Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 311.–312.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 88.–90.

²⁰⁵ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 348.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 311.–312.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 183.–185.

²⁰⁶ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 347.–348., 350.–351.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 311.–312.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 185.

4.4. Staleži svijeta

Posvjetovljenjem Europe u kasnom srednjem vijeku Crkva i plemstvo su dobili novog suparnika. Njihova vizija trostaleškog društva počela se rušiti još u dvanaestom stoljeću s razvojem obrtništva i trgovine, a do šesnaestog stoljeća trgovci, obrtnici, slobodni seljaci i drugi postali su sastavni dio, kako to naziva Le Goff, „staleža svijeta“. Prikaz *ex voto protiv kuge*, naslikan početkom šesnaestog stoljeća u Draguču, očituje nastavak ideološke i duhovne promjene na prostoru Biskupije i Knežije. Tijekom četrnaestog i petnaestog stoljeća prostor Biskupije uživao je period relativnog mira i stabilnosti, što je omogućilo rast i razvoj sela, komuna i gradova. Shodno tome, iako kasnije nego li u ostalim dijelovima Europe, na prostoru Istre počeli su cvjetati novi društveni staleži.²⁰⁷

Dokaz o brojnosti staleža na prostoru Knežije vidljiva je, primjerice, u Bermu gdje godine 1474. majstor Ivan iz Kastva slika poznati *Ples mrtvaca* u crkvi svete Marije. Ondje možemo iz prve ruke vidjeti, ne samo opomenu da smrt dolazi po sve, već hijerarhijsku raznolikost istarskog društva. Prema Le Goffu, „kada je riječ o hijerarhiji različitoj od one redova, o trodijelnom društvu; prije je ovdje na djelu vodoravna nego okomita hijerarhija, prije ljudska nego li božanska, koja ne postavlja u pitanje Božju volju, koja ne potpada pod božansko pravo i koju se u stanovitoj mjeri može modificirati. Prikazivanjem redova razmještenih jedan iznad drugoga odmjeruje prikaz staleža svrstanih jedan za drugim“.²⁰⁸ Beramski *Ples mrtvaca* zanimljiv je primjer hijerarhije prisutne u imaginariju lokalnog stanovništva. „Kraljevci“ (podanici austrijskog nadvojvode u Istri)²⁰⁹ su na prvom mjestu imali papu, potom kardinala, kralja, plemića i druge pripadnike društva poput trgovca, obrtnika, krčmara, hodočasnika, i drugih. Dakle, unatoč tome što ostali nisu ravnopravni sa svjetovnim ili crkvenim plemstvom, očito je kako ih se više ne može zanemariti u društvenoj hijerarhiji.²¹⁰

²⁰⁷ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 346.–348.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 354.–356.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 188.–191., 330.–337.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 156.–160.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 57.–58.

²⁰⁸ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 347.

²⁰⁹ Kraljevcima su nazivani stanovnici Pazinske Knežije dok su stanovnici Mletačke Istre nazivani Benečani. Za više informacija pogledaj u: Miroslav BERTOŠA, *Istra: doba Venecije...*, nav. dj., str. 54.

²¹⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 160.–164.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 347.–348.

Usporedimo li *Ples mrtvaca* (Vidi sl. 28.) iz Berma s prikazom *Ex voto* (vidi sl. 29.) iz Draguča zamjećujemo istu stvar, samo u drugačijem ikonografskom prikazu. Jasno je kako crna smrt ne bira koga će uzeti, no taj argument o volji Božjoj koja se obušila na sve staleže koristi Crkva kako bi ukazala na djelomično nezadovoljstvo zbog gradacije i promjena društva.²¹¹

Međutim, nije li ovaj prikaz jednakosti smrti, kao i onaj iz Berma, primjer novog shvaćanja feudalnog svijeta da se društvo, kao i ljudsko tijelo sastoji od udova? Već u dvanaestom stoljeću Ivan iz Salisburyja,²¹² nastojeći sačuvati jedinstvo laičkog, kršćanskog svijeta, daje ideju kako je društvo ustvari tijelo čovjeka čije udove i organe čine različite profesionalne kategorije.²¹³ Crkva, pa i plemstvo, prihvaćaju tu ideju te se takvo shvaćanje postepeno proširilo. Skupina ljudi pomrlih od kuge u Draguču sastoji se od raznih društvenih klasa koje nam, osim o svojoj prolaznosti, svjedoče i o raznolikosti društva. Vladar je glava jedinstvenog društvenog tijela, savjetnici čine njegovo srce, papa dušu, suci i pravnici oči, uši i jezik, ratnici ruke, trgovci, obrtnici i financijski djelatnici crijeva, a seljaci noge.²¹⁴

Analizirane freske sugeriraju da se društvo u Biskupiji postepeno otvaralo i mijenjalo, te da se feudalizam od trodijelnog shvaćanja otvorio shvaćanju staleža kao udova jednog tijela, gdje i dalje „gornji“, „dobar“ dio, zauzimaju plemići i klerici, a donji dio zauzimaju novo stvorene klase, od kojih su i dalje seljaci nalaze na dnu hijerarhije kao oni koji rade i pridržavaju strukturu tijela.

²¹¹ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 348.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 313.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 8., 147.

²¹² Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 349.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 272.

²¹³ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 349.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 356., 358.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 272.–276.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 55.–57.

²¹⁴ Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 349.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 273.–274.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 358.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 162.–163.

Sl. 28. Ples mrtvih u Bermu

(<https://www.bitno.net/kultura/likovna-umjetnost/hrvatski-ples-mrtvac-a-beram-beramske-freske-crkva-sv-marije-na-skrilinah-vincent-iz-kastva/> (pristup: 27. travanj 2021.)

Sl. 29. Staleži svijeta pred smrću, početak šesnaestog stoljeća

(Fotografirao: Josip Lučić, travanj 2019.)

5. SVAKODNEVICA PLEMIČKOG ŽIVOTA

5.1. Plemić kod kuće

Primarna djelatnost srednjovjekovnog plemića bio je rat, no u mirnodopskim su vremenima svrhu morali potražiti na drugom mjestu. Prema Marchu Blochu se „uslijed nedostatka rata viteška klasa razlikovala od svojih susjeda posebnim, plemićkim načinom života“.²¹⁵ Viteštvo, kao gotovo isključivo plemićka djelatnost, razvilo se, potaknuto trubadurskoj lirici, arturijanskim epovima, i pričama o križarima u svojevrsni viši oblik života²¹⁶ koji su voljeli oponašati bogati trgovci i građani.²¹⁷ Međutim potonji, ponajviše zbog ekonomskih i sigurnosnih razloga, nisu odlazili živjeti na ladanjska imanja i sela, dok je većina velikaša središnje Europe živjela u seoskim okvirima.²¹⁸

Sl. 30. Pogled na Draguč

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studen 2019.)

Sl. 31. Pogled na Paz i kaštel

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
studen 2019.)

Za analizu plemićkog života kod kuće poslužit će nam prikazi plemića, vojnika i ambijenta života na freskama u crkvi svetog Elizeja i Roka, svete Majke Božje na Placu i svetog Vida. Činjenica da su crkve u kojima nalazimo freske pretežito

²¹⁵ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, Zagreb 2001., str. 289.

²¹⁶ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 83., 94.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 348.

²¹⁷ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 289.–290.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 39.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 356.–357.

²¹⁸ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 39.–40.

ladanjske, s nekom vrstom utvrđenja u blizini, navodi nas da ambijentalni prostor malobrojnog biskupijskog plemstva tražimo gotovo isključivo na ladanju. Paz (vidi sl. 31.) je zorni primjer mjesta u kojem plemić može „svoju slobodnu skitalačku dušu napasati prizorom planina i polja“.²¹⁹

Sl. 32. Plemićki krajolik

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2021.)

Sl. 33. Konjanički rod vojske koji okružuje plemića

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2021.)

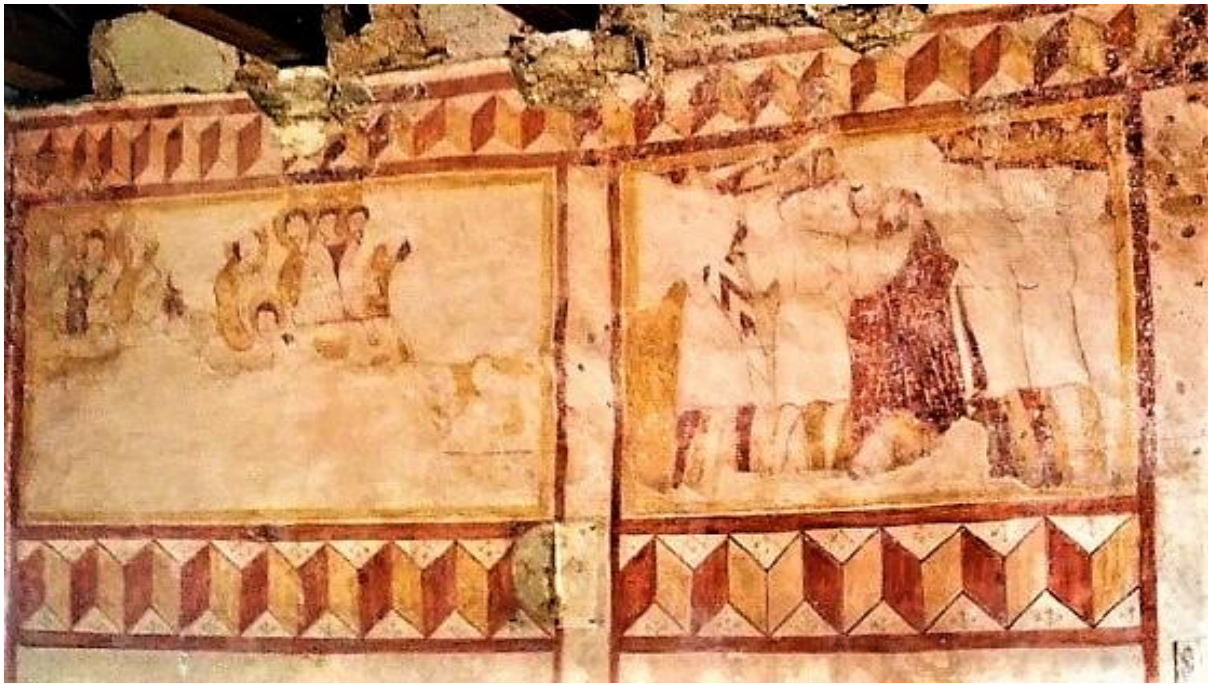
Na Poklonstvu kraljeva u crkvi svetog Elizeja plemići/vitezovi za Gospinu naklonost i ljubav (u ovom slučaju vjersku) predaju svoje „mačeve“, dolaze pred nju u ladanjskom okruženju gdje odjeća, zakletva velikaša i „sam zrak“ daju neku mističnu i svečanu notu. Zar nije na vitezu da Gospi, iza koje stoji zamak kao simbol plemićke (njegove) slobode, života i vlasti, dade svoju službu?²²⁰ No, on sam ne može činiti „Božja djela“, stoga na ovom prikazu Poklonstva Fučić prepoznaje uz pomoć odjeće, kruna i obuće križare.²²¹ Za velikašima kreću njihovi konjanici (vidi sl. 33.) i pješaci (vidi sl. 34.) koji čuvaju svoga seniora. Bloch pojašnjava kako baruni često ne bi znali i mogli disati ako oko njih nema naoružanih plemića, vitezova i snažnih kula. Nisu li scene silnih plemićkih vojnika u toj crkvi jedinstveni putokaz ka toj tvrdnji?²²²

²¹⁹ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 290.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 39.–40., 83.–84.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 348 –349., 351.

²²⁰ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 349.–350.

²²¹ Branko FUČIĆ, *Iz Istarske spomeničke baštine, sv. 2.*, nav. dj., 98.–99., Isti, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, nav. dj., str. 58.-60.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 430.–431.

²²² Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 292.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 38.–40., 93.–94.

Sl. 34. Plemićki stol „posljednje večere“ i ratnici koji okružuju seniora
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

Uz vitezove koji štite svoga baruna, i velebnih dvoraca u kojima on živi, nije dolično da čovjek tako visoka roda jede sam. Stoga ako pogledamo prikaz Isusove posljednje večere (u istoj crkvi), primijetit ćemo kako do njega stoje „najviši“ apostoli, a stol je izrazito dugačak, što je karakteristično za plemićka kućanstva. Prizor posljednje večere najbolje možemo opisati Blochovom rečenicom: „U ovoj velikoj dvorani stolovi su bili dugački, a sjedala su imala isključivo oblik klupa, načinjenih za sjedenje rame uz rame“.²²³ Objedovao bi tako naš velikaš postavljen na čelno mjesto za stolom, dok bi oko njega bili njegovi vitezovi i sluga.²²⁴

²²³ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 292.

²²⁴ Isti, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 292.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 177.–180.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice (Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća.)*, Zagreb 1992., str. 216.–218.

Sl. 35. Mladi plemić kraj Bogorodice

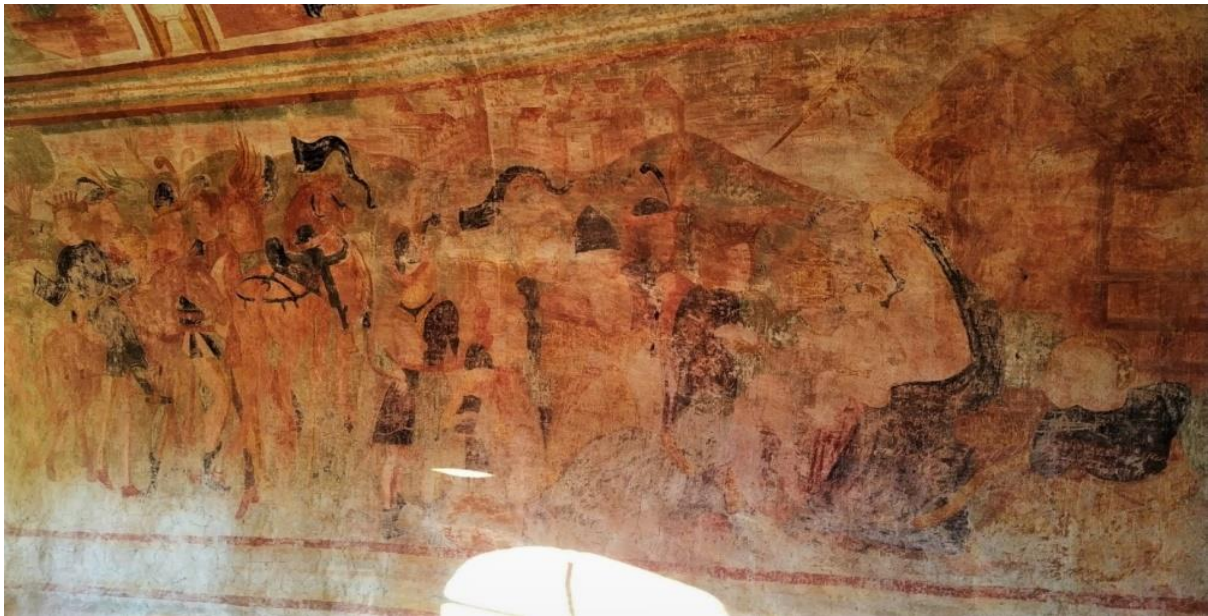
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2021.)

Desetljeća koja su uslijedila nisu promijenila način života plemstva na prostoru Biskupije, a tome u prilog idu i freske slikane u Pazu te u crkvi svetog Roka u Draguču. Uz dvorac Pazarskih velikaša koji nadzire okolinu; svoj ugled, moć i dominaciju grofovi iz obitelji Eberstein željeli su demonstrirati i u umjetnosti. Tijekom šezdesetih godina petnaestog stoljeća dali naslikati uz „aristokratsku“ Mariju i Boga Oca lik svetog Vida u istoimenoj crkvi (vidi sl. 35.) koji, svojim bojama, odjećom i „stasom“, odražava plemićku odjeću i obuću odnosno viši oblik života.²²⁵

Slikarija Poklonstva kraljeva u crkvi svetog Roka (vidi sl. 36.) uprizoruje sličan aristokratski ambijent kao i poklonstvo u svetom Elizeju. Međutim, ovdje su plemići odjeveni komotnije i raskošnije od svojih prethodnika prije dvjestotinjak godina. No i dalje, poput svojih prethodnika više uživaju u prostranim poljima i utverdama, nego li u gradovima koji se nalaze u pozadini. Nije slučajno da se kraljevi dolaze pokloniti izvan gradskih zidina, gdje čitave velikaške svite mogu zasjati i biti pokazatelj moći.²²⁶

²²⁵ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 25., 39.–40., 93.

²²⁶ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 291.–292.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 348.-349.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 140.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 443.–444.

Sl. 36. Poklonstvo kraljeva u crkvi svetog Roka
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

Gračaško poklonstvo također 'odiše' sličnim velikaškim zrakom. Kraljevi u svojoj raskoši dolaze pred Bogorodicu. Međutim, ona nije u gradu niti ispred njega, već na prostranstvu kojeg okružuju brdašca i dvorci iz kojih sami plemići dolaze (vidi sl. 37.). Iako je Gračišće bilo, *de facto*, jedina komuna na prostoru Biskupije, njezini su bogati stanovnici (kao što je bio Petar Beračić) zasigurno željeli imitirati velikaše i živjeti njihovim posebno primamljivim, slobodnim stilom života kakav su oni imali na ladanju, te su možda zato i gradili velika i reprezentativna zdanja u samom mjestu.²²⁷

²²⁷ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 54.–55., 58.–59., 93.

Sl. 37. Plemićki krajolik u Gračiču
(Fotografirala: Katarina Šprem, siječanj 2021.)

5.2. Lov: biljeg plemićke–ratničke ćudi

Plemići Svetog Rimskog Carstva, a tu možemo ubrojiti i knežijske velikaše, bili su pored političkog i administrativnog vodstva, ratnici koji su u ratovanju vidjeli svoju svrhu, a možemo reći i zabavu.²²⁸ No kako Istarski poluotok, primjerice, tijekom četrnaestog i ranog petnaestog stoljeća nije doživio ozbiljnije vojne akcije koje bi mogle „zadovoljiti uzavrelu krv“ velikaša, zanimacija se pronašla 'kod kuće', pa su se velikaši počeli zabavljati udvaranjem, lovom, jahanjem i slično.²²⁹

Prostor Pićanske biskupije, naročito onaj u okolici Gračiča i Pićna, do današnjeg je dana prekriven velikim šumskim prostranstvima bogatim divljači, što dokazuju i freske u navedenim mjestima. Lov treba promatrati kao složen društveni fenomen; on nam svjedoči o neukroćenoj prirodi, rasonodi i vježbi velikaša, te prehrambenim navikama viših i nižih slojeva.²³⁰

²²⁸ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 284.–289., 293.; Ivo GOLDESTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 348.

²²⁹ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 289.–290., 292.–299.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 39., 74.–82.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 347.–349.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 485.

²³⁰ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 292.–293.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 348.–349.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 129.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 486.

Sl. 38. Prikaz lova na divljač u Gračiču

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Priroda je, prema Blochu, prije nekoliko stoljeća bila neukročena i, kao takva, bogat izvor divljači čije je meso bilo bogatije i zdravije od mesa tadašnjih domaćih životinja kojima su se hranili seljaci.²³¹ Shodno tome, viši slojevi su češće jeli krupniju divljač te zbog toga bili jači, viši i zdraviji od prosječnih seljaka koji su se prehranjivali uglavnom žitaricama, mliječnim proizvodima i životinjama sitnog zuba. Prehrana bogata divljači pravi je pokazatelj socijalne razlike među slojevima. (No moramo spomenuti kako je mnogo velikaša imalo zdravstvenih problema, upravo zato što su prečesto i isključivo jeli meso).²³²

Zbog simbolične i zabavne prirode lova, plemići su, rado sa svojom družinom odlazili u lov. O lovu u kojem uživa velikaš i njegova 'družina' imamo zapis iz šesnaestog stoljeća u kojem se stanovnici Knežije napose oni iz Gračiča žale Ferdinandu I. kako kapetan Kristofor Moškoni zlorabi svoju moć nad podanicima Knežije te iz teksta iščitavamo da prekomjerno lovi životinje i troši novac zbog čega nameće velike poreze. Iako je kapetan zbog toga kažnjen, taj nam slučaj zorno dokazuje da se u lov nije išlo isključivo zbog prehrane, već zbog razonode i

²³¹ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 293.

²³² Isti, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 293.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 104., 129. 198.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući*, nav. dj., str. 200.–201.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 165.–167.; Jacques Le GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, nav. dj., str. 486.

demonstracije moći.²³³ Iz gračaških i pićanskih fresaka možemo vidjeti kako se u lov nije kretalo isključivo s oružjem i konjima, već i s ostalim životinjama, poput pasa i sokola koji su lov činili zabavnijim. Prikaz pasa u Gračišću (vidi sl. 38.) i sokola u Pićnu (vidi sl. 39.) potvrđuje njihovu upotrebu u lovu, ali i društveni status, jer je njihovo držanje bilo skupo i zahtjevno.²³⁴

Sl. 39. Prikaz lova i sokolarenja u Pićnu
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Iako je lov u pravilu bio u domeni plemstva, Bloch smatra kako to nije bio uvijek slučaj.²³⁵ Moguće je pretpostaviti kako s obzirom na manjak velikaša u Biskupiji, lov nije bio isključivo pravo plemstva. Polazeći od toga da su velika šumska prostranstva pićanskog i gračaškog kraja vrvjela divljači (kao što vrve i danas), moguće je da freske u crkvama upućuju na bogate građane i seljake koji su bili željeni divljači i zabave koja je proizlazila iz lova. Budući da je gračašku crkvu i slikarije naručio Petar Beračić,

²³³ Robert KURELIĆ, „Sudski spor između Kapetana Kristofora Moškona i žitelja Pazinske Knežije na osnovi sudskog zapisnika od 1. svibnja 1545. godine“, u: *Vjesnik Istarskog arhiva*, Vol. 4-16, No. (2007.-2009.), Pazin, 2009., str. 357.–358.

²³⁴ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 293.–294.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 348.–349.; Viktor ŠEGERT, *Osnove Sokolarenja*, Karlovac 2006. str. 5. 6., 28.–29.; Branko FUČIĆ, *Iz Istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., 73.–74., 222., 226; Vanda EKL, „Život i poezija u Istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII. broj 8. (1810), nav. dj., str. 3; Ista, „Istarska umjetnička baština“, *Riječki list*, god. VII. broj 101. (1903), nav. dj., str. 5.

²³⁵ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 293.

pripadnik bogatog sloja „plemića-seljaka“, to nam sugerira kako su i ti „građani“ nastojali imitirati plemićke obrasce ponašanja, uključujući i lov.²³⁶

6. SELJAČKA SVAKODNEVICA

„Njegova hrana dokaz je njegova društvenog položaja, civilizacije i kulture koja ga okružuje“.²³⁷ Tim je riječima povjesničar Fernand Braudel započeo priču svog velikog poglavlja „Kruh svagdanji“, dok mi ovom rečenicom započinjemo priču o seljačkom puku Pićanske biskupije.

Sl. 40. Kristovo iskušenje
(Fotografirao: Josip Lučić,
travanj 2019.)

Sl. 41. Seljak vodi sveti obitelj prema Egiptu
(<https://www.istria-culture.com/crkva-sv-roka-u-dragucu-i9> (pristup: 17. svibnja 2021.)

Zbog geografskog položaja obilježenog brdsko–planinskim područjem, na teritoriju Biskupije nalazimo pretežito raštrkana sela, podložna nekom kleriku ili velikašu. Seoske zajednice su imale svoj zaseban tijek razvoja, života i smrti, a njihov život u mnogome se razlikovao od plemstva i svećenstva. Bili su opterećeni nametima,

²³⁶ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, nav. dj., str. 294.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 355.–357.; Branko FUČIĆ, *Iz Istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., 73.–74., 222., 226.; Vanda EKL, „Život i poezija u Istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII. broj 8. (1810), nav. dj., str. 3.

²³⁷ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 101.

teškim radom i gotovo konstantnom borbom za egzistenciju. Freske Biskupije nisu iz svog životnog ciklusa izostavile seljake. Njima, odnosno njihovu načinu života, posvetilo se nekoliko svetaca i crkava. Seljani Biskupije činili su većinu njezina stanovništva. Shodno tome, razumjeti njihov život znači razumjeti svakodnevne probleme gotovo cjelokupnog stanovništva. Životni prostor „pićanskog“ čovjeka nalazio se na brdovitom tlu i nizinama pritoka rijeke Raše. Razumijevanjem geografskog položaja spoznajemo kako su se seljaci tog kraja bavili stočarstvom, uzgojem žitarica, i riječnim ribolovom. Hrana im je, kao i u ostatku Europe, bila raznovrsnija negoli u ranijim stoljećima, no i dalje oskudna za naše pojmove.²³⁸

„Reci mi što jedeš i otkrit ću ti tko si“, uzrečica je koju koristi Raffaella Sarti kako bi skicirala društvo kasnog srednjeg i ranog novog vijeka.²³⁹ Hrana je jedan od statusnih simbola u društvu. Prehrana oslikava uvjete života, odjeću i obuću. Seosko stanovništvo tijekom tjedna objedovalo je hranu dobivenu iz žitarica uz mliječne proizvode, a nedjeljom se ručalo meso. Prema Braudelu, prosječni stanovnik sjevernog dijela južne Europe konzumirao bi oko 56% prehrane raznih žitarica, 20% bili bi mliječni proizvodi, 14% prehrane dobivalo bi se iz mesa, dok bi 10% činilo vino ili pivo. Hrana je, dakle, bila pretežito jednolična s puno ugljikohidrata, što znači kako većina stanovništva jede, živi i oblači se jednolično.²⁴⁰

Freske na području Biskupije koje će nam pomoći pri oblikovanju slike seljačkih zajednica su prikaz svetog Antona opata, Apolonije, Jurja, rođenja Kristova, bijega u Egipat, iskušenja Kristova i sam naziv crkve svete Marije kod Lokve.

²³⁸ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 104.–109., 116.–118.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 358.–360.

²³⁹ Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 192.

²⁴⁰ Ista, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 197., 201.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 129.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 129.–130.

6.1. Sveci kao odraz seljačkog života

Najomiljeniji svetac ruralne Europe i onaj s kojim započinjemo analizu seljačkog dijela društva je Anton Opat.²⁴¹ Prema Fučiću, u navedenom svecu vidimo težak i dug radni dan seljaka, zaštitnika domaćih životinja bez kojih seljak ne bi mogao egzistirati te sveca kojem su se poljodjelci molili za zagovor uslijed nedaća.²⁴² No kakve su nedaće mučile srednjovjekovnog seljaka? Visoke daće, težak rad i borba za egzistenciju pojednostavljeni su problemi koji su okupirali njegov um i život.²⁴³ Najviše od svega seljaka je mučila prehrana jer je ona određivala uspješnu ili neuspješnu godinu.²⁴⁴ Ukoliko bi godina bila uspješna, seljaci su za sajmene dane opskrbljivali građane poljoprivrednim proizvodima i time sebi povećavali kvalitetu života. Također, dobar urod značio je i bezbrižno plaćanje poreza. Loš urod značio je lošu kvalitetu života, mogućnost gladi, te posljedično pobunu pri plaćanju poreza. Stoga je egzistencija seljaka usko vezana upravo uz klimatske, gospodarske i društvene prilike. Jedna seljačka obitelj bi, prema Braudelovoj procjeni, morala raditi oko tri tisuće sati u polju kako bi preživjela godinu.²⁴⁵

Poljoprivreda kasnog srednjeg vijeka zasnivala se pretežito na žitaricama (pšenica, raž, zob i ječam) koje su hranile velike mase ljudi, ali i stoku zimi. Samo jedna loša sezona, kiša ili pak suša bile su dovoljne da seljaka, ali i čitavu zajednicu dovedu, do gladi, a zatim bolesti i pobuna.²⁴⁶ U liku svetog Antona, s obzirom na nastanak fresaka u Pazu, možemo protumačiti da su političke prilike bile relativno mirne, no one klimatske su zacijelo zadavale glavobolje seoskom stanovništvu.²⁴⁷ Na drugoj strani Biskupije, u Draguču, naslikan je isti svetac u crkvi svetog Roka. Njegov prikaz, kao i u slučaju Paza, svjedoči nam o važnosti domaćih životinja (blaga) i

²⁴¹ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 454.–455., Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 75.

²⁴² Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 345.–348., 366.–368.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 441.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 164.–165.

²⁴³ PANJEK, Aleksander, „Davki nam pijejo kri, Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike“, u: *Zgodovinski časopis*, letnik 59, številka 1/2, Ljubljana 2005., str. 222.–224.

²⁴⁴ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 359.–361.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 203.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 164.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 59.

²⁴⁵ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 133.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 195.–196., 201.–202.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 165.–166.

²⁴⁶ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 133.–135., 145., 194.–195.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 195., 201., 212.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 59.

²⁴⁷ Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 202.–203.

poljodjelstva za svakodnevni seoski život. No uz to, uzmemo li u obzir nestabilne društveno-političke prilike s početka šesnaestog stoljeća dolazimo do spoznaje kako su gospodarske prilike bile zasigurno u vrlo lošem stanju. To je posljedično brojne seljake moglo dovesti do ruba egzistencije, što je pomiješano zajedno s kugom odnosilo mnoštvo života na tom prostoru.²⁴⁸

Sl. 42. Sveti Anton Opat, Paz

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

Prema Fučiću, prikaz svetog Jurja u Pićnu također svjedoči o važnosti žitarica u životu kasnosrednjovjekovnog čovjeka jer, pored toga što sveti Juraj štiti vitezove, on zagovara i dobru žetvu.²⁴⁹ Uspješna žetva osigurala bi mirnu zimu, site ljude i stoku, te posljedično i siguran društveni razvoj.²⁵⁰ Pored raznih žitarica, važan čimbenik opstanka seoskih zajednica jesu i životinje. Čista voda bila je važan čimbenik opstanka životinja, a posljedično i ljudi na nekom prostoru, zato naziv crkvice sv. Marije kod Lokve u Gologorici (vidi sl. 43.) svjedoči o važnosti lokvi za srednjovjekovno

²⁴⁸ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., 50.–52.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 421., 426., 437.

²⁴⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 88.–89.

²⁵⁰ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 107.–110., 116.–118.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 202.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 130., 164.

stanovništvo Istre. Važnost lokvi primjetna je ne samo u toponimima poput ove crkvice, već i u statutima raznih Istarskih gradova koji nalažu njihovo čuvanje i čišćenje.²⁵¹

Kako smatra Fučić odredbe o čišćenju lokvi svjedoče o njihovoj važnosti jer su one donedavno snabdijevale svježom vodom razne domaće životinje. Imati prljave lokve, zagađene blatom i muljem značilo bi riskirati život krave, magarca ili konja, čiji bi se gubitak još do prije sto godine izuzetno teško podnosio. Uz pomoć životinja lakše se oralo zemlju, vršilo transport ljudi i roba, te snabdijevalo mliječnim proizvodima i mesom sve grane društva. Također, lokve na kojima se stoka snabdijeva vodom svjedoče o prisutnosti ljetnih i zimskih pašnjaka na kojima stoka pase i danas. U smjeru Plomina primjećujemo da se ispod Gologorice nalazilo (i dalje se nalazi) mnoštvo plodnih polja i livada na kojima su seljaci radili i živjeli uz pomoć stoke.²⁵²

Sl. 43. Sveta Marije kod Lokve

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, studeni, 2019.)

Sl. 44. Kristovo rođenje

(Fotografirao: Josip Lučić, travanj, 2019)

U dragučanskoj crkvi svetog Roka prikazan je novorođeni Krist u štali (vidi sl. 44.) , okružen životinjama. Takav seljački motiv jasno oslikava društvo ovog podneblja. Ono je ruralno, ovisno o svom *blagu*, bez kojeg ne bi mogli obrađivati zemlju, piti

²⁵¹ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 463.

²⁵² Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 106.–119.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući*, nav. dj., str. 194.–196., 202.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 349.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 463.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 130., 165., 168.

mlijeko ili konzumirati meso. Životinje kao što su krava ili magarac, oslikavaju brdovito podneblje gdje ljudi preživljavaju upravo zahvaljujući njima.²⁵³ Pritom su domaće životinje u kontrastu s „plemičkim životinjama“ u drugom kraju crkve. Moguće je kako je ovdje autor napravio jasnu podjelu na seljački i aristokratski svijet, gdje bolje meso jedu velikaši, dok seljaci jedu svinju koja ruje po zemlji, ovcu koja ih oblači ili kravu koja im daje mlijeko.²⁵⁴

Nadalje, scena Kristova iskušenja u istoj crkvi (vidi sl. 40.) prikazuje kruh kojeg vrag nudi Isusu tijekom posta u pustinji. Iako su poruke ove scene suzdržanost, vjernost i žrtva, ona jasno govori o važnosti kruha u svakodnevnoj prehrani. Prikazane su okrugle, velike štruce kruha koje su se u takvom obliku donedavno pekale u konobama i kućama središnje Istre. Spajajući te dvije scene zaključujemo kako je kruh hrana koja snabdijeva mase ljudi i životinja, a da su životinje i njihova snaga izvor „normalnog“ života i egzistencije.²⁵⁵ Još jedna svetica „seljačkog svijeta“, Apolonija, nalazi se u istoj crkvi. Iako će o njoj biti više riječi u poglavlju o zdravstvenim tegobama, ona nam vrlo vjerno može poslužiti pri dodatnom shvaćanju teškog života seljaka i njegove prehrane. Prehrana bogata ugljikohidratima nije dobra za oralno zdravlje. Upravo istrošenost zuba, uz povijesne spise koji govore o slabosti seljačke krvi, spram one plemića,²⁵⁶ svjedoči o jednoličnoj prehrani i nedovoljnoj konzumaciji mesnih proizvoda.²⁵⁷

Prehrana, životinje i prostor svjedoče o društvenom položaju, ekonomskoj moći pojedinca, odnosno o životnim uvjetima u cjelini. Sliku kasnosrednjovjekovnog seljaka pronalazimo u istoj crkvi kod prikaza bijega u Egipat (vidi sl. 41.). Ondje je Sveta obitelj vođena seljakom koji pazi na njih i pomaže im stići u Egipat. Seljaka vidimo prikazanog kao pobožnog čovjeka koji spremno pomaže ljudima u nevolji. Ima kapicu na glavi, duge je, sijede kose i brade, odjeven u plavu odjeću, nosi kožni remen, a na nogama ima čarape grubog materijala i cipele s remenčićem. Također nosi dvije kante u koje će kasnije staviti vodu za svoje životinje. Ovako odjeven seljak, uzimajući u obzir

²⁵³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 348.–349.; Isti, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., 142.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 441.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 115.–116.

²⁵⁴ Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 200.–201.

²⁵⁵ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 101.–102., 104.–105., 108.–110.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 195.–197.

²⁵⁶ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 59.–61.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 104.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 165.–167.

²⁵⁷ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 104.–113., 122.–126., 129.

dosad navedeno, zasigurno ima životinje koje, uz to što mu daju meso, daju i potrebnu „radnu“ snagu za obradu zemlje.²⁵⁸

Zaključujemo kako su seljaka tijekom čitavog srednjeg vijeka plemići, svećenici, pa i građani doživljavali kao nekoga čije su vrline poniznost i marljivost, poslušnost prema kralju i spremnost da zadovolji svoje gospodare.²⁵⁹ Iako nam same freske na pojedinim mjestima, poput Paza, ostavljaju dojam podređenosti seljaka, ostale crkve i freske upućuju na stalnu i mučnu borbu za goli opstanak protiv prirode, vremena i društva. Zasigurno su tvrdoglavi seljaci najbolji primjer snažnog čovjeka pićanskog prostora koji se često, vjerujemo, vodio rečenicom popularnom u folkloru čitave Europe kasnog srednjeg vijeka: „Kad su Adam i Eva kopali i preli, gdje ste onda plemića sreli?“²⁶⁰

²⁵⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 349.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 82., 97.; Raffaella SARTI, *Živjeti u kući.*, nav. dj., str. 229.–231., 236.–239.; Roberto LOPEZ, *Rođenje Evrope*, nav. dj., str. 166.–168.

²⁵⁹ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 58.

²⁶⁰ Ibidem, str. 61.

7. RAZVOJ VOJNE OPREME

Na primjeru fresaka iz crkava svetog Elizeja, Roka, Katarine i Mihovila pojasnit ćemo postepen razvoj vojne opreme i obrambenih fortifikacija od trinaestog do šesnaestog stoljeća, s obzirom na podneblje i vojno–političke prilike u periodu kasnog srednjeg vijeka.

7.1. Prikaz i shvaćanje vojnika–viteza na trinaestostoljetnim freskama

Sl. 45. Vojnik razvijenog srednjeg vijeka

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
travanj 2019.)

Sl. 46. Prikaz konjanika

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
travanj 2019.)

Analizu započinjemo u trinaestostoljetnoj crkvi svetog Elizeja gdje uz pomoć prikaza Poklonstva kraljeva, juriša viteza na zmaja i Judina poljupca analiziramo vojnu opremu kasnog trinaestog stoljeća te ulogu koju su vojska i sam viteški imaginarij imali u tom periodu. Naime, u ranijem poglavlju o feudalizmu navodimo da je tijekom razvijenog srednjeg vijeka, na prostoru zapadne i srednje Europe, bio izuzetno popularan viteški imaginarij.²⁶¹ Prikaz Poklonstva kraljeva (vidi sl. 45.) pokazuje važnost vazalne prisege koja počiva upravo na vitezovima (plemićima) ratnicima koji svojim mačem garantiraju opstanak feudalnog društvenog poretka. Uzore ponašanja

²⁶¹ Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 210.–216., 300., 304.–305.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 10.–14.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 83.

i ceremonijalne komunikacije zapada slijedili su i ostali dijelovi Europe, pa u tome ni Knežija nije bila izuzetak.²⁶²

Poklonstvo ponajviše utjelovljuje sjedinjenje svih vrlina jednog viteza. Autor, s obzirom na izgled velikaša koji kleči pred Bogorodicom, inspiraciju nalazi u zapadnjačkom tipu odijevanja vojnika–viteza kojeg možemo usporediti s prikazanim vojnikom na tapiseriji iz Bayeuxa.²⁶³ Prvi kralj koji kleči ili, kako smatra Fučić, sagiba koljeno²⁶⁴ pred Bogorodicom, izvrstan je primjer dobro opremljena vojnika trinaestog stoljeća. Nosi verižnu halju koja se proteže od glave do stopala. Glava mu je zaštićena verižnom kapuljačom koja se još naziva *camail* ili *avantail*²⁶⁵ te kacigom kojoj je priključen i štitnik za nos. Vitez iznad verižne košulje nosi bijelu tuniku s crvenim ornamentalnim rombovima, a na stopalima ima niske šiljaste crvene cipele.²⁶⁶

Na drugoj strani crkve uprizoruje se poljubac Judin (vidi sl. 47.), gdje imamo naslikane vojnike–pješake. Prikazani su u ratnoj opremi Zapada,²⁶⁷ nose verižnu košulju sličnu onoj jedanaestog i dvanaestog stoljeća, koja ide od ramena do koljena.²⁶⁸ Vrat i glava vojnika zaštićeni su *camailom* dok na glavi nose konične kacige s vrškom zavijenim prema naprijed. Uz to što vojnici ne nose verižne rukavice (inače vojni novitet na prostoru središnje Europe koji je ušao u „modu“ nakon drugog križarskog pohoda), verižna im košulja ne štiti donji dio nogu, čime autor implicira kako pješaci u borbama nisu opremljeni jednako dobro kao velikaši ili konjanici.²⁶⁹ Vojska koja uhićuje Isusa naoružana je trinaestostoljetnim romaničkim mačevima (pogledaj Mario Kovač, mač broj 15.)²⁷⁰, te je opremljena izduženim srcolikim štitovima, nalik

²⁶² Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 300.–301.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo...“, nav. dj., str. 58.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 11.–13.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 85.

²⁶³ Dolores OŠTRIĆ, „Judin poljubac“ u crkvi sv. Prima i Felicijana u Čirkotima“, u: *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić. Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.–1999.)*, ur. Tomislav Galović, Malinska–Rijeka–Zagreb, 2011., str. 327.–329.; Ivo GOLDSTEIN-Grgin BORISLAV, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 220.–222.

²⁶⁴ Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo...“, nav. dj. str. 58.–59.

²⁶⁵ Robert C. WOOSNAM–SAVAGE, *Arms and armour of late medieval Europe*, nav. dj., str. 90.

²⁶⁶ Dolores OŠTRIĆ, „Judin poljubac“..., nav. dj., str. 327.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo...“, nav. dj. str. 58.–59.

²⁶⁷ Isti, „Romaničko zidno slikarstvo...“, nav. dj. str. 61.

²⁶⁸ John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 36., 50.; Dolores OŠTRIĆ, „Judin poljubac“..., nav. dj., str. 327.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo...“, nav. dj. str. 61.; Tomislav ARALICA i Višeslav ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća. Oprema, oružje i odore hrvatskih ratnika od oko 800. do 1918. godine*, Zagreb 1996., str. 72.

²⁶⁹ Dolores OŠTRIĆ, „Judin poljubac“..., nav. dj., str. 327.–328.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo...“, nav. dj. str. 61.

²⁷⁰ Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja...*, nav. dj., str. 42, mač br. 15.

normanskim iz jedanaestog i dvanaestog stoljeća, koji se u engleskom govornom području zovu *large heater shield*²⁷¹, a koji na sebi imaju rane heraldičke motive.²⁷²

Sl. 47. Judin poljubac

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

Konjanik u *Valeriju* posljednji je prikaz koji upotpunjuje idealnu sliku vojske trinaestog stoljeća (vidi. sl. 46.).²⁷³ Konjanik je prikazan u jurišu na zmaja skrivenog u kutu kraj trijumfalnog luka, dokazujući time hrabrost i odvažnost koju kršćanski vitez mora imati. Pritom demonstrira i važnost konjice kao dominantnog roda vojske.²⁷⁴ Konjanik je odjeven poput kraljeva iz gornje slikarije, bez vidljive kacige, što ne znači da je prije nije bilo. Također, za razliku od pješaka koji su nosili dugačke sroljike štitove, on nosi kraći i širi štit. Uz to, konj i konjanik nose heraldičke oznake svog gospodara u čije se ime bore. Pretpostavljamo da je autor želio dočarati suvremenu vojsku na bojnem bolju koja se sastoji od zapovjednika, konjanika i pješaka. Također

²⁷¹ <https://amp.en.what-this.com/8965068/1/heater-shield.html>, (pristup: 30. lipnja 2021.).

²⁷² Dolores OŠTRIĆ, „Judin poljubac“..., nav. dj., str. 329.–330.; Branko FUČIĆ, „Romaničko zidno slikarstvo...“, nav. dj. str. 62.; Tomislav ARALICA i Višeslav ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća.*, nav. dj., str. 73.–74.

²⁷³ Valerij je donji oslikana zida odnosno freske koji se nalazi ispod „središnje“ bordure koja dijeli slikariju na gornji i donji dio. Za više informacije pogledaj u: Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 6.

²⁷⁴ Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 10.–11.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 100.–101.

vjerujemo kako se naslikanim vojnicima željelo dati križarsku osobinu jer ipak vođe vojske kleče pred Bogorodicom.²⁷⁵

S obzirom na podneblje u kojem spomenute freske nastaju zaključujemo da se želi prikazati idealna vojna oprema toga vremena. Smatramo da na temelju skromnih ekonomskih mogućnosti Knežije broj ratnika opremljenih takvom opremom nije mogao biti velik kao u pojedinim zapadnoeuropskim pokrajinama.²⁷⁶

7.2. Razvoj kasnosrednjovjekovnih vojnih tehnologija i utvrđenja u Biskupiji

Freske svetog Elizeja uvele su nas u svijet srednjovjekovnih vojski. Međutim, od kraja trinaestog pa do početka petnaestog stoljeća, društveno–političko–vojna slika Europe izuzetno se izmijenila. Freske s područja Biskupije poslužit će kao izvrstan pokazatelj promjena i napredovanja vojnih tehnologija. S obzirom na to da u ostalim sačuvanim freskama Biskupije ne nailazimo na vojne motive u periodu od 1300. do 1400., ukazuje nam na relativno mirnodopsko razdoblje u središnjoj Istri.

Zanimljivo je primijetiti da, upravo od petnaestog stoljeća pa do sredine šesnaestog, redovito nalazimo prikaze na freskama, u većoj ili manjoj mjeri, vezane uz vojnu tehnologiju. Razlog tome je što je ratovanje u četrnaestom i petnaestom stoljeću diljem Europe postalo učestalije nego li u razvijenom srednjem vijeku.²⁷⁷ U vojske se sve više počelo dovoditi profesionalne plaćenike koji su mogli svojom vojnom vještinom prkositi konjanicima (glavnoj udarnoj snazi).²⁷⁸ Tijekom kasnog srednjeg vijeka u europskom ratovanju uvode se topništvo, puške i duga koplja, inovacije koje će suštinski promijeniti narav ratovanja od petnaestoga stoljeća.²⁷⁹

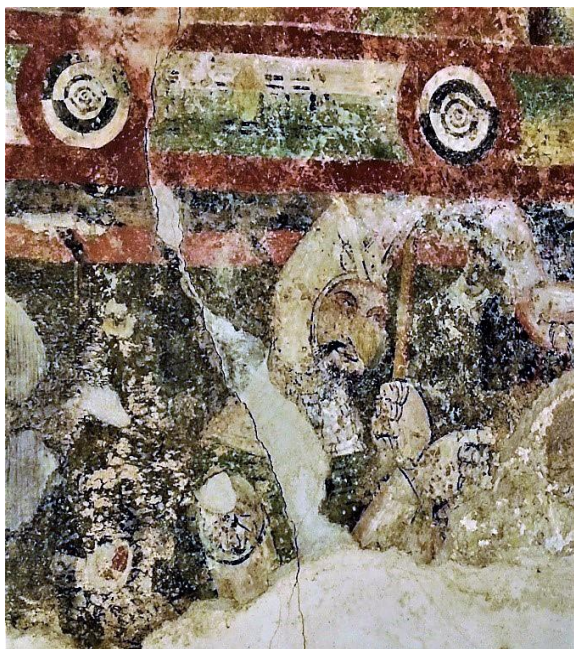
²⁷⁵ Dolores OŠTRIĆ, „Judin poljubac“..., nav. dj., str. 327.–330.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 8.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 300.–301., 304.–305.; Tomislav ARALICA i Višeslav ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća.*, nav. dj., str. 69.–70.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 8.–10.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 103.

²⁷⁶ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 349.–351.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363., 368.; Ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata...*, nav. dj., str. 373.–376.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 300.–301.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 8.–11., 15.–16.

²⁷⁷ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 395.–400., 420.–422.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 18.–22.

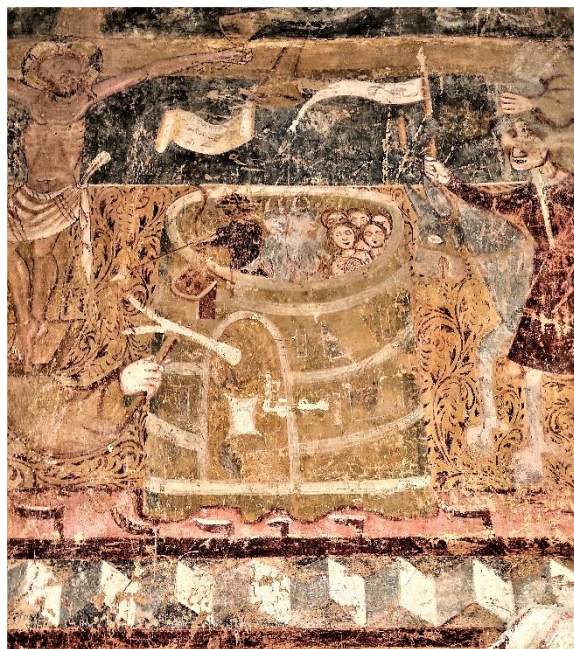
²⁷⁸ Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 302.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb 2002., str. 31.–32.

²⁷⁹ Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja...*, nav. dj., str. 26.–28., 75.–76.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 421.–422.; Georges DUBY, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, nav. dj., str. 306.–307., 348.–349.; Ivan JURKOVIĆ, „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: Cito. Cito. Cito. Citissime!“, u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u*

Sl. 48. Vojnik iz Lindara

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Sl. 49. Prikaz Limba

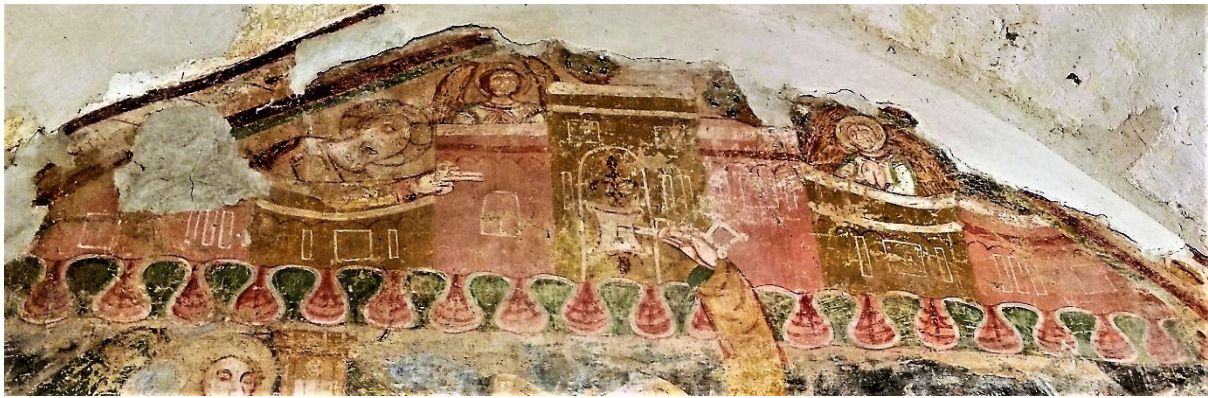
(Fotografirala: Katarina Šprem,
siječanj 2021.)

Istra tijekom petnaestog stoljeća nije bila u potpunosti pošteđena ratnih zbivanja. Neki od primjera su mletačko zauzimanje posljednjih istarskih posjeda Akvilejskog patrijarha 1420., intervencija knezova Frankapana u Istru početkom šezdesetih godina te osmanska prodiranja u posljednjoj četvrtini istog stoljeća.²⁸⁰ Prva crkva u kojoj nailazimo na prikaze utvrđenja i vojnika s početka i sredine petnaestog stoljeća je u Lindaru. Iako prikaz *Živog križa* i slikarija na zapadnom zidu ne pripadaju istom vremenskom periodu, već je između njih oko pedeset godina razlike,²⁸¹ ta nas crkva upućuje na sve raznovrsnije oružje i oklope prisutne u petnaestom stoljeću na prostoru središnje Istre.

kasnom srednjem vijeku, sv. III., Zagreb 2019., str. 115.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 19.–21.; John, RICHARDS *Landsknecht soldier*, Oxford 2002., str. 4.–5.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 102.–104.

²⁸⁰ Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 47.–57.; Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., 49.–50.; Ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata...*, nav. dj., str. 373.–376.; Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, „Istra i Kvarner“ *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme umiranja.*, nav. dj., str. 305.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa...*, nav. dj., str. 152.

²⁸¹ Željko, BISTROVIĆ, „Gotsko zidno slikarstvo u Istri“, nav. dj. str. 279.

Sl. 50. Pikaz utvrđenog Jeruzalema

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Nebeski Jeruzalem (vidi sl. 50.) snažno je branjeni grad čiji se ulaz (pokretni most) nalazi unutar najviše gradske kule, a kojeg brane tri polukružne kule s brojnim otvorima za strijelce. Masivne zidine prikazuju idealne obrambene fortifikacije kojih u Knežiji nije bilo puno.²⁸²

U donjem dijelu slikarije, ispod Isusove lijeve ruke, nalazi se Limb (vidi sl. 49.), prikazan kao samostalna kružna kula koja, kao i u slučaju nebeskog Jeruzalema, ima otvore za strijelce i velika ulazna vrata. Ta vrata pokušava probiti ruka s velikim bojnim čekićem, dok na vrhu kule stoji đavao sa zakrivljenim kompozitnim lukom. Uz Limb, lijevi krak Kristova križa probija velikim gotičkim mačem (pogledaj u knjizi Marka Kovača mač br. 23.)²⁸³ glavu ženi (starozavjetnoj sinagogi). Sva navedena oružja i fortifikacije, ako ih promotrimo zajedno, prikazuju idealne uvjete za obrambeno djelovanje.

Na istočnom zidu nalazi se freska kasnijeg datuma, za koju Bistrović smatra da je nastala u drugoj polovici petnaestog stoljeća.²⁸⁴ Prikazuju se svetac i vojnik koji se nalaze iza glavnog oltara. Uspoređujući prikaz ovog vojnika s onim u crkvi svetog Elizeja, primjećujemo veliku razliku. Vojnici koji se bore u bitkama petnaestog stoljeća bolje su zaštićeni i opremljeni, a pješaci postepeno postaju glavna udarna snaga. Navedeni opis oružja korištenog početkom petnaestog stoljeća podosta se izmijenio

²⁸² *Vojna enciklopedija*, sv.1., nav. dj., natuknica Franca SMOLE na str. 535.(pogledaj sl. br. 4.,6., te 7.), 537.; *Vojna enciklopedija, drugo izdanje, sv. 8.: Ratna privreda–Spahije*, ur. Nikola Gažević, Beograd, 1974. sv. 8., natuknica Gavra ŠKRIVANIĆA na str. 329.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 264.–265.;Isti, „Živi križ u Lindaru“, nav. dj., str. 82.

²⁸³ Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja...*, nav. dj., str. 44 (br. 23.).

²⁸⁴ Željko, BISTROVIĆ, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri“, nav. dj. str. 279.

do druge polovice istog. Strijelci postaju ubojitiji na bojištu zahvaljujući sve češćoj upotrebi samostrijela i puške, a ostali pješaci postaju ubojitiji zbog sve veće upotrebe dugog koplja i helebardi.²⁸⁵

Lindarski vojnik (vidi sl. 48.) nosi mnogo bolji i opremljeniji oklop od dragućasnkih vojnika. Ruke su zaštićene dvjema metalnim pločama preko dlana i zapešća, a prsti zaštićeni metalnim pločicama. U razvijenom srednjem vijeku duži rukavi verižne košulje bili su jedina obrana dlana i prstiju.²⁸⁶ Tek je, tijekom četrnaestog i petnaestog stoljeća, razvoj tehnologije pronašao djelotvorno rješenje. Nadalje, vojnik ispod svojeg oklopa nosi višeslojnu tuniku (*aketon*),²⁸⁷ a na glavi kacigu naziva *bacineta*.²⁸⁸ Kacigi je pričvršćena verižna zaštita za vrat (*aventail*),²⁸⁹ koja se izrađuje na isti način kao i verižna košulja. Prsa vojnika zaštićena su na ovom prikazu *brigandinom*²⁹⁰, odnosno platnenom tunikom u koju su ušivene metalne pločice. Dijelovi oklopa za ruke koje nosi prikazani vojnik povezane su kožnim remenjem i zaštićeni metalnim pločama.²⁹¹

U Pićanskoj crkvi svetog Mihovila u istom periodu nastaju freske visoke umjetničke kvalitete te na njima nalazimo mnoštvo vojnih motiva. Prvi motiv koji promatramo onaj je uhićenja Kristova (vidi sl. 51.). Mnoštvo vojnika se nagurava oko Isusa kako bi ga uhitili i odveli u Jeruzalem koji se nalazi iznad svih likova. Ispod utvrđena grada prikazuju se vojnici po vojnoj opremi slični lindarskom vojniku. Većina vojnika na glavi nosi metalnu kacigu (*bacineta*) preko pancirne kapuljače i ovratnika koji prekrivaju ramena, prsa su im zaštićena *brigandinom*, a ruke i prsti metalnim

²⁸⁵ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 421.–422.; Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja...*, nav. dj., str. 26.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 47., 56. (br. 4), 65., 77 (br. 2.); Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 21.–22.; John, RICHARDS *Landsknecht soldier*, nav. dj., str. 5. – 6., 8.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 102.–103.

²⁸⁶ John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 47., 56. (br. 4), 65., 77 (br. 2.); Tomislav ARALICA i Višeslav ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća.*, nav. dj., usporedi prikaz na str. 79. sa slikom na str. 85. (jasno se vidi razlika u vojnoj opremi između vojnika iz četrnaestog i petnaestog stoljeća).

²⁸⁷ Robert C. WOOSNAM–SAVAGE, *Arms and armour...*, nav. dj., str. 90.

²⁸⁸ Ibidem, 90.

²⁸⁹ Ibidem, 90.

²⁹⁰ Isti., *Arms and armour...*, nav. dj., str. 90. Tomislav ARALICA, i Višeslav ARALICA., *Hrvatski ratnici kroz stoljeća.*, nav. dj., str. 7

²⁹¹ *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, sv. 6.: Nauloh–Podvodni, ur. Nikola Gažević Beograd, 1973., natuknica Vidaka VUJNOVIĆA na str. br. 310.–312.; Robert C. WOOSNAM–SAVAGE, *Arms and armour...*, nav. dj. str. 29.–35. 65., 90.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 47., 56. (br. 4), 65., 77 (br. 2.); Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 421.–422.

rukavicama. Jedan od vojnika u ruci drži buzdovan,²⁹² a uz njega stoji i veliki sroliki štit.²⁹³ S desne strane spomenutog vojnika nalazi se njegov kolega koji pridržava helebardu²⁹⁴ s izraženim šiljkom. Vojnik u donjem dijelu slikarije također u desnici drži buzdovan, dok na drugom kraju slikarije imamo prikaz još jednog izduženog srolikog štita.²⁹⁵ Fučić smatra kako je estetska predodžba likova sjevernjačka, što nas navodi na pretpostavku kako je autor ovih fresaka (moguće Albert iz Konstanza)²⁹⁶ pristigao iz sjevernih i zapadnih dijelova Europe gdje je ratovanje tijekom petnaestog stoljeća bilo mnogo učestalije nego li u Istri.²⁹⁷ Međutim, možemo pretpostaviti da autor inspiraciju za slikanje vojnika pronalazi i u vojnim intervencijama na istarskom tlu kao što je bila ona grofova Frankapana tijekom šezdesetih godina petnaestog stoljeća (kako navodi Camilo De Franceschi).²⁹⁸

Scena suđenja Kristova (vidi sl. 52.) nastavak je priče o Isusovoj mucu, ali i priče o vojnoj opremi vojnika, te njihovoj ulozi u tadašnjem društvu. Vojnici opremljeni poput svojih „kolega“ u prijašnjoj sceni, nose heraldičke boje svojih gospodara. Kacige vojnika pomalo su drugačije te prepoznamo takozvani željezni šešir koji je šire poznat pod nazivom *capello* ili *capellino*, naširoko upotrebljavan sve do kraja petnaestog stoljeća.²⁹⁹ Poncije Pilat sjedi na baldahinskom prijestolju izgledom podsjećajući na kakvog vladara srednjoeuropskih zemalja. Ima pomodnu nošnju, viseće burgundske rukave i zlatni pojas, dok u ljevici drži zlatno žezlo, simbol (insigniju) kraljevske moći. Na glavi mu se nalazi kruna koja podsjeća na one mletačkih duždeva. Dakle, vojska na izvanjskom prostoru mačem poštuje i štiti volju svoga gospodara, no u njegovoj prisutnosti ona bez mača štiti interes kraljevstva.³⁰⁰

²⁹² Robert C. WOOSNAM–SAVAGE, *Arms and armour...*, nav. dj., str. 68.; Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja na motki u Istri...*, nav. dj. str. 45, sl. br. 32.

²⁹³ <https://amp.en.what-this.com/8965068/1/heater-shield.html>, (pristup: 05. srpnja 2021.)

²⁹⁴ Robert C. WOOSNAM–SAVAGE, *Arms and armour...*, nav. dj., str. 71.–73.; Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja na motki u Istri...*, nav. dj. str. 26.–28., str 75. (sl. br. 85 i 86.)

²⁹⁵ *Vojna enciklopedija*, sv.1., nav. dj., natuknica Franca SMOLE na str. 535. (pogledaj sl. br. 4., 6., te 7., 537.; *Vojna enciklopedija*, sv. 8., nav. dj., natuknica Gavra ŠKRIVANIĆA na str. 329.; Robert C. WOOSNAM–SAVAGE, *Arms and armour...*, nav. dj., str. 29.–35., 38.–40., 64.–66., 68., 71.–73., 88.–90.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 223.–224., 227.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 20.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 47 sl. 4, str 56., str. 67., sl. 5., str. 78.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 22.

²⁹⁶ Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, nav. dj., str. 18.–19.

²⁹⁷ Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 19.–22.

²⁹⁸ Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 47.–57.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa...*, nav. dj., str. 152.

²⁹⁹ Tomislav ARALICA, i Višeslav ARALICA, „*Hrvatski ratnici kroz stoljeća.*“, nav. dj., str. 78.

³⁰⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., 223., 225., 227.–228.; Isti, *Istarske freske*, nav. dj., str. 19.–20.; *Hrvatska enciklopedija*, prvo izdanje, sv. 5.: Hu–Km., ur. August Kovačec,

Sl. 51. Uhićenje Kristovo

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Sl. 52. Suđenje Kristovo

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Posljednju scenu o vojnim prilikama petnaestog stoljeća pronalazimo na freskama Gradinja. U tamošnjoj crkvi Svih Svetih uprizoren je u vrhu apside papa Siksto II. (vidi sl. 53.). Iako se malo podataka može pronaći o freskama Gradinja, spoznaja da je mlađi sloj slikan u posljednjoj četvrtini petnaestog stoljeća, odnosno za pontifikata pape Siksta IV.,³⁰¹ navodi nas na pomisao kako je autor posvetio dio fresaka spomenutom papi iz nekog važnog razloga koji recimo može biti njegov angažman u suzbijanju osmanske opasnosti.³⁰² Shodno tome, nakon pada Carigrada 1453., osmanska vojska zauzima čitavu Srbiju, Bugarsku i Bosnu te je unatoč snažnom obrambenom sustavu Matije Korvina u pljačkaškim pohodima nadirala do zapadnih hrvatskih zemalja.³⁰³ Dapače, u periodu od 1476. do 1481., osmanski sultan Mehmet Osvajač pokreće veliki napad na južnu Italiju zauzimajući 1480. Otrant. Papa

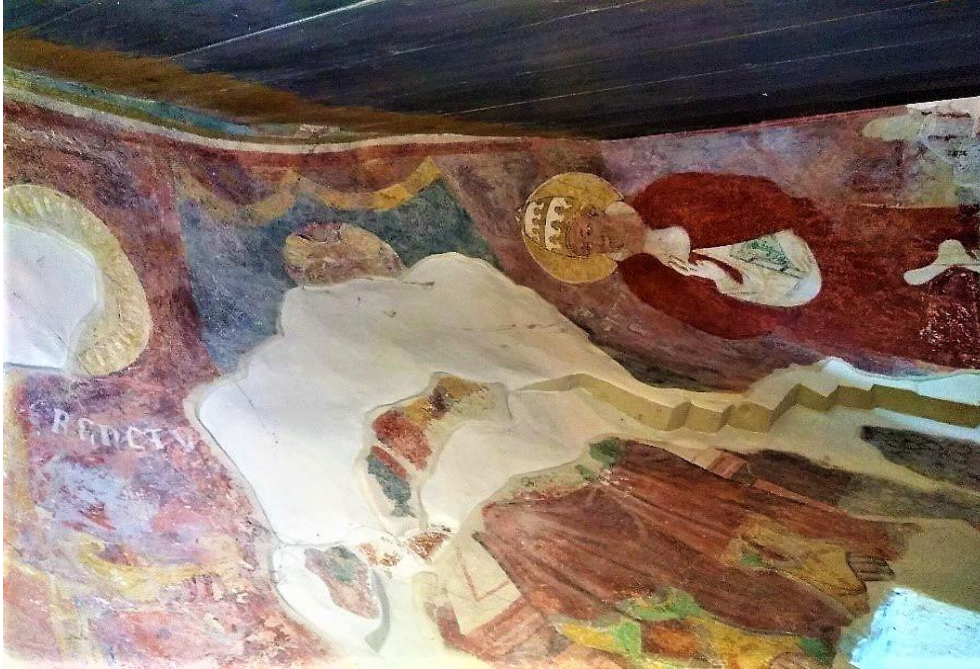
Zagreb 2003. str. 124.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 58. sl. 2., str.73.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 101.–102., 104.

³⁰¹ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pičanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 460.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 77.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa...*, nav. dj., str. 162.–164.

³⁰² Gl. ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata–srednji vijek, knjiga prva*, Zagreb 2003., str. 338., 344.–345.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa...*, nav. dj., str. 162.–163.

³⁰³ Ivan JURKOVIĆ, „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...“, str. 115.–116., 123.–127.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa...*, nav. dj., str. 97.–99., 164.

je pozvao kršćanske kraljeve, posebice one Venecije, Napulja, Svetog Rimskog Carstva i Ugarske, da se ujedine i otjeraju neprijatelje, što su ovi i učinili pokrenuvši veliku ofenzivu duž Balkana, Jadrana i Egeja.³⁰⁴

Sl. 53. Prikaz pape Siksta u Gradinju

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj 2019.)

Papa Siksto IV. tijekom svoga se pontifikata zalagao za udružene vojne ofenzive kršćanskih vladara, što je moguće cijenio autor ili naručitelj fresaka. Vjerujemo da je pad Otranta i poziv na križarski pohod protiv Osmanlija uzdrmao i pojedince na prostoru Biskupije koji su podržavali papinu inicijativu. Uz to možemo nadalje pretpostaviti da je slikanjem lika pape Siksta naručitelj, bio on lokalni svećenik ili sam biskup, želio potaknuti lokalno stanovništvo na donaciju sredstva kojima bi se oslobodilo Otrant i izbacilo Osmanlije iz Jadrana.³⁰⁵

³⁰⁴ Gl. ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata...*, nav. dj., str. 438.–352.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa...*, nav. dj., str. 34.–35., 134., 162.–163., 177.

³⁰⁵ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 460.; Gl. ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata...*, nav. dj., str. 355.; Ivan JURKOVIĆ, „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva...“, str. 120.–125.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa...*, nav. dj., str. 78., 163.–164., 172.–177.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 94.–95.

Sl. 54. Suđenje Kristovo u Draguču

(Fotografirao: Josip Lučić, travanj 2019.)

Prikaz suđenja Kristova u Draguču (vidi sl. 54.), slikan tijekom dvadesetih i tridesetih godina šesnaestog stoljeća, iako indirektno, upućuje nas na prisutnost suvremenih vojnika u Istri koji sličje njemačkim plaćenicima znanim kao *Landsknecht*.³⁰⁶ Vojnici prikazani na suđenju Kristovu izvrstan su pokazatelj krajnjeg oblika razvoja kasnosrednjovjekovne vojske u ranonovovjekovnu. Svi vojnici nose na glavi ukrasne kape s perjem, ispod odjeće na prsima metalni oklop, hlače raznih boja koje su specifične za formaciju *Landsknecht*, te visoke ratne čizme. Također, vojnici iza Krista nose koplje i, što je poznato za jedinicu *Landsknecht*, mač naziva *katzbalger*.³⁰⁷ Ratna i politička zbivanja u tadašnjoj srednjoj Europi omogućila su stvaranje novih vojnih plaćeničkih postrojbi (kao što su bili švicarski *reislauferei*).³⁰⁸

³⁰⁶ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 43.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 22.; John, RICHARDS *Landsknecht soldier*, nav. dj., str. 4.–50.; <https://www.britannica.com/topic/Landsknechte> (pristup: 12. srpnja 2021.)

³⁰⁷ <https://www.britannica.com/biography/Georg-von-Frundsberg#ref68263> (pristup: 12. srpnja 2021.); <https://www.britannica.com/topic/Landsknechte> (pristup: 12. srpnja 2021.); John, RICHARDS *Landsknecht soldier*, nav. dj., str. 30.–31., 43.–46.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 448.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu...*, nav. dj., str. 84., 98 (br. 2.), 96., 104. (br. 4.); Tomislav ARALICA, i Višeslav ARALICA, „Hrvatski ratnici kroz stoljeća“, nav. dj., str. 96.–98.;

³⁰⁸ John, RICHARDS *Landsknecht soldier*, nav. dj., str. 8.

Dobro opremljeni pješaci su mogli bez problema prkositi teško oklopljenim konjanicima, do tada glavnoj udarnoj snazi europskih vojski.³⁰⁹ U želji obrane svojih posjeda, napose nedavno pripojene Burgundije (1477.) od Stare Švicarske Konfederacije i Francuske, car Maksimilijan daje oformiti i opremiti posebnu plaćeničku vojsku koja je, nominalno (dok je bilo moguće financirati), bila njegova osobna udarna snaga protiv susjednih rivala.³¹⁰

S obzirom na to da je Maksimilijan 1508. godine ušao u rat protiv Republike Venecije, postrojbe *Landsknechta* su aktivno ratovala na čitavom prostoru *Serenissime*,³¹¹ te su vjerojatno pomagale i pazinskom kapetanu nakon gubitka Knežije u brzom venecijanskom naletu tijekom 1508. i 1509. Rat Cambraiske lige trajao je sve do 1523., a mir je za Istru zaključen tek 1535. godine.³¹² Moguće je da je autor fresaka, vidjevši *Landsknechte* u Istri, odlučio njih naslikati kao vojnike Poncija Pilata, Heroda i Kaife. Vjerujemo kako autor slika upravo tu vojnu jedinicu zbog njihove opasne i nemilosrdne reputacije stečene napose nakon pljačke Rima 1527., zapravo u godinama kada je vjerojatno Anton boravio u Firenci ili mjestu pored samog grada.³¹³

Zaključujemo kako nam freske Biskupije, slikane u različitim vremenskim periodima, zajedno s povijesnom događajnicom, opisuju razvoja vojski i vojnih tehnologija na prostoru Biskupije, Istre, ali i Europe. Naslikani vojni motivi na freskama u svetom Elizeju daju idealnu percepciju vojski oko godine 1300., u kojima su konjanici bolje obučeni i opremljeni naspram pješaka. Kasniji prikazi vojnika petnaestog i šesnaestog stoljeća u Lindaru, Pićnu i Draguču svjedoče o razvoju i profesionalizaciji vojski, u čijem sastavu sada pješaci preuzimaju glavnu ulogu.

³⁰⁹ <https://www.britannica.com/topic/Landsknechte> (pristup: 12. srpnja 2021.);

Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 21.–22.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 43., 423.–424.

³¹⁰ <https://www.britannica.com/biography/Georg-von-Frundsberg#ref68263> (pristup: 12. srpnja 2021.); Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 43.–44.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 22., 35.–36.; John, RICHARDS *Landsknecht soldier*, nav. dj., str. 6.–7.

³¹¹ <https://www.britannica.com/biography/Georg-von-Frundsberg#ref68263> (pristup: 12. srpnja 2021.); John, RICHARDS *Landsknecht soldier*, nav. dj., str. 47.–49.

³¹² Gl. ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata...*, nav. dj., str. 362.–363., 391.; Marija MOGOROVIĆ CRJENKO, „Istra i Kvarner“ *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme umiranja.*, nav. dj., str. 305., 307.; Josip VRANDEČIĆ, Miroslav BERTOŠA, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*, nav. dj., str. 84.–85.; <https://www.britannica.com/topic/Landsknechte> (pristup: 12. srpnja 2021.)

³¹³ <https://www.britannica.com/biography/Georg-von-Frundsberg#ref68263> (pristup: 12. srpnja 2021.); <https://www.britannica.com/topic/Landsknechte> (pristup: 12. srpnja 2021.); John, RICHARDS *Landsknecht soldier*, nav. dj., str. 63.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 439., 448.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 68.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 341.–348.; Željko BISTROVIĆ, *Zidne slike istarskog poluotoka*, nav. dj., str. 14.; Michael HOWARD, *Rat u Europskoj povijesti*, nav. dj., str. 29.–30., 34.–36.

8. FRESKE KAO ODRAZ ZDRAVSTVENIH TEGOBA

Stanovnici srednjovjekovne Pićanske biskupije su tijekom kasnog srednjeg i ranog novog vijeka doživjeli brojne epidemije od kojih se ponajviše ističe kuga.³¹⁴ Izbijanje epidemija u navedenom razdoblju pospješili su loši higijenski uvjeti, pothranjenost i nerazvijena medicina tog vremena. Uz kugu, stanovnici su često oboljevali od raznih fizičkih, ali i duševnih tegoba koje su otežavale ionako težak život. Primjećujemo da su se svecima okretali za zagovor u trenucima fizičke i duševne slabosti. Freske nam svjedoče o bolestima koje su tada kružile, te „narodnoj medicini“³¹⁵ potpomognutoj molitvom i zagovorom svetima.³¹⁶ U pokušaju razumijevanja zdravstvenih tegoba stanovništva prikazanih na freskama, analiziramo crkvu svetog Roka, Majke Božje na Placu i svetog Vida. Iako su slikarije u ovim crkvama nastajale u različitim desetljećima, problemi su, čini se, bili trajni.

8.1. Tegobe neplodnosti i poroda

Pažnju ponajprije posvećujemo poteškoćama neplodnih žena i roditelja na primjerima svete Majke Božje u Gračišću i svete Margarete u dragučanskoj crkvi svetog Roka. Brak je kao institucija u periodu čitavog srednjeg i novog vijeka predstavljao jedan od glavnih stupova društva. Resursi su prije modernog perioda, napose u srednjem vijeku, bili ograničeni, a životni uvjeti mnogo teži nego danas³¹⁷ i zato je brak, prema Mariji Mogorović Crljenko, „tijekom srednjeg i ranog novog vijeka bio najčešće dogovorena stvar roditelja mladenaca, a ne njih samih“.³¹⁸ Teški i zahtjevni životni uvjeti kasnog srednjeg vijeka nalagali su mladim ljudima da se žene u adolescentnoj dobi. Roditelji mlade htjeli su se riješiti „gladnih usta“, dok je obitelj mladoženje računala na dodatnu ispomoć u domaćinstvu i na polju.³¹⁹ Također, imati

³¹⁴ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 49.–50.

³¹⁵ Isti., *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 725.–731.; Mirko Dražen, GRMEK, „Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj...“, nav. dj., str. 49.–50.

³¹⁶ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 438.–439.; Mirko Dražen GRMEK, „Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj...“, nav. dj., str. 50.–51.

³¹⁷ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Druga strana braka*, Zagreb 2012, str. 11.–12., 14.–15., 23.; Ivo GOLDSTEIN-Grgin BORISLAV, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 157.–164.

³¹⁸ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Nepoznati svijet istarskih žena*, Zagreb 2006., str. 39.

³¹⁹ Ista, *Druga strana braka*, nav. dj., str. 46.–51., 205.; Ista, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 39.–40., 45.–48., 52.–54.; Nenad VEKARIĆ, Irena BENYOVSKEY, Tatijana BUKLIJAŠ et al, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb–Dubrovnik, 2000., str. 65.

djecu bilo je i društveno poželjno.³²⁰ Prema Mogorović Crljenko, „roditi dijete u srednjem je i ranom novom vijeku bila glavna ženina zadaća te se kod žena veličalo upravo rađanje, odnosno materinstvo. Brak je trebao biti plodonosan mnogom djecom, a dobra je žena trebala biti majkom. Svaka druga mogućnost braka bez djece, osim ako se radilo o „čistim“ brakovima u kojima bi se supružnici zavjetovali na suzdržanost i čistoću, bila je smatrana nenormalnom“.³²¹

Sl. 55. Crkva svete Majke Božje na Placu
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Zbog društvenog pritiska, osobnih želja za djecom, ali i straha od suprugovog odbacivanja nastalog uslijed nedostatka djece u obitelji, žene su nastojale pod svaku cijenu izliječiti neplodnost.³²² Zasiurno su i među ženama Pićanske biskupije postojale one koje nisu mogle imati potomstvo što je za njih bio osobni i društveni problem. O tome nam direktno svjedoči crkva svete Majke Božje u Gračišću (vidi sl. 55.). Iako iz fresaka ne saznajemo ništa o problemu neplodnosti, sama crkva nas na

³²⁰ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Druga strana braka*, nav. dj., str. 57.–59., 60.–61.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 147.; Nenad VEKARIĆ, Irena BENYOVSKEY, Tatijana BUKLIJAŠ et al, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 30.–31.

³²¹ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 77.

³²² Ista, *Druga strana braka*, nav. dj., str. 194.–200.; Nenad VEKARIĆ, Irena BENYOVSKEY, Tatijana BUKLIJAŠ et al, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 59

taj problem upućuje. Između crkvenih kamenih blokova nalazimo mnoštvo „tamnih“ fuga, što su ustvari čavli koje su neplodne žene zabijale u zid. Vjerovalo se da će žena, zabijajući čavle u fuge između kamenih blokova, izliječiti neplodnost. Tako su one na dan Velike Gospe, prije zore, na koljenima prolazile kroz lođu i oko njezina prednjeg zida stale moliti. Čavli su kovani, što nam potvrđuje kako su u zid zabijani u daljnjoj prošlosti, odnosno periodu prije dvadesetog stoljeća.³²³

Žene su, uz neplodnost, velikih problema imale i s porodom. Iako porod ne možemo klasificirati kao bolest, on može dovesti rodilju u smrtnu opasnost.³²⁴ Upravo je strah od smrtnog ishoda pri porodu bio itekako dio svakodnevnog života. O tome svjedoči prikaz svete Margarete³²⁵ u crkvi svetog Roka u Draguču. Njezin prikaz svjedoči o strahu i nedaćama pri porodu. U njezinom liku prepoznamo ženski (čovječji) strah koji se zasigurno sve više budio kako se bližio datum poroda.³²⁶ Babice su u predindustrijskoj Europi igrale neizmjerljivo važnu ulogu pri porodu. Međutim, one nisu mogle garantirati siguran ishod ni djetetu ni majci. Mogorović Crljenko o rizičnosti poroda u kasnom srednjem vijeku smatra: „naime i najbanalniji zahvati pri porođaju, koji se danas prakticiraju, bili su gotovo nepoznanica u srednjem i ranom novom vijeku, poput epiziotomije, koja tada nije bila prakticirana, potom izazivanje trudova ili korištenje porođajnih kliješta, koji tada nisu korišteni zbog tehničkih ograničenja.“³²⁷

Ograničena medicinska dostignuća onog vremena nisu mogla garantirati siguran porod. U susjednim pokrajinama središnje i sjeverne Italije pri porodu je umirala svaka treća žena.³²⁸ Tako dramatične brojke vjerojatno su bile prisutne i na području Biskupije, iako o tome nema izravnih povijesnih vrela. Stoga vjerujemo da su brojne žene odlazile svetoj Margareti i usrdno se molile za siguran i uspješan porod. S obzirom na to da u crkvi svetog Roka prevladavaju muški sveci vezani uz znanstvenike, ratnike, poljodjelce i sl., imati sveticu koja simbolizira majčinstvo, a

³²³ Josip MILIČEVIĆ, „Liječenje na Gračišćini vjerom i praznovjerjem“, *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 210

³²⁴ Nenad VEKARIĆ, Irena BENYOVSKY, Tatjana BUKLIJAŠ et al, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 104.–105.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 34.

³²⁵ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 263.-264.

³²⁶ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 444.

³²⁷ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 77.

³²⁸ Ibidem, str. 78.

samim time i žene, može ukazivati da su muškarci tog podneblja poštovali njihovu patnju i želju da na svijet donesu novorođenče.³²⁹

Sl. 54. Prikaz svete Margarete

(Fotografirao: Josip Lučić, travanj 2019.)

Uzimajući navedenu crkvu i slikariju kao primjere na kojima možemo proučavati tegobe neplodnosti i poroda, zaključujemo da su oba stanja bila psihički vrlo stresna za žene tog perioda i, uz to, ozbiljan zdravstveni problem.³³⁰ Zabijanjem čavala u fuge crkve svete Majke Božje na Placu i odlaskom na molitvu k svetoj Margareti nastojale su ublažiti boli, potražiti utjehu i pokušati preživjeti porod u tom surovom vremenu.

8.2. Sveci Apolonija, Lucija i Vid kao odraz zdravstvenih problema

Da bismo bolje shvatili na koji način sveci spomenuti u naslovu mogu „pripovijedati priču“ o povijesti bolesti kasnog srednjeg vijeka, moramo razumjeti kako su živjeli stanovnici ruralne Pićanske biskupije tog vremena. Tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka položaj kmetova, seljaka pa i građana postao je mnogo bolji

³²⁹ Ista, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 79.–80.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 443.-444.

³³⁰ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 34.

nego li je bio u ranom srednjem vijeku. Međutim, zbog znanstvenih i tehničkih ograničenja zdravstvene tegobe i dalje su zadavale mnogo problema u svakodnevnom životu.³³¹ Život ljudi i ekonomska moć Biskupije održali su se, relativno uspješno, tijekom kasnog srednjeg vijeka no, unatoč tome, bitni pomaci u poboljšanju kvalitete života seljaštva nisu ostvareni. Prema Goldsteinu i Grginu „običan seljak i dalje je uglavnom živio u loše napravljenoj jednosobnoj kolibi, a odjeća mu je bila gruba i domaće izrade. U odnosu na ranija stoljeća vjerojatno je imao nešto više i raznovrsnije hrane, ali mu je prehrana i dalje bila za naše pojmove prilično jednolična. Rub siromaštva i gladi i dalje je svakom seljaku bio vrlo prijeteći. Dovoljni su bili jedna lošija žetva, nevrijeme, epidemije, pad cijena žita, lokalni ratovi ili slično, da se seljak preko noći pretvori u siromaha“.³³²

De Franceschi također pojašnjava kako je prostor Knežije uživao stanje relativne stabilnosti i prosperiteta do rata Cambraiske lige (1508.–1523.). Međutim u početnim godinama šesnaestog stoljeća Istru su zahvatile brojne nedaće, kao što su rat, bolesti i glad. Dakle, tijekom petnaestog stoljeća relativno mirno stanje u Biskupiji pogodovalo je smanjenju mogućih gladnih godina, no to ne znači kako neishranjenost, slabost i teški radni uvjeti nisu mučili seljake koji su ujedno bili obvezani na velika davanja svojim lokalnim gospodarima.³³³ Shodno nedostatku određene hrane i vitamina pomiješanog s nedovoljnom brigom o svom zdravlju (zbog neznanja), stanovnici Biskupije zasigurno su patili od zubobolje.³³⁴

U dragučanskoj crkvi svetog Roka imamo prikaz svete Apolonije³³⁵. Njezin se lik pojavljuje u brojnim oslikanim crkvama Istre, a jedan od poznatijih je u Bermu. Ta se svetica najčešće prikazuje s kliještima na čijem se vrhu nalazi zub. Ona je zaštitnica zuba i zagovara smirenje oralnih tegoba kod Boga. Njezina prisutnost ukazuje na učestalost dentalnih problema među stanovništvom zbog jednolične ishrane. Ako tim teškim prilikama dodamo i ratna djelovanja koje je donijelo šesnaesto stoljeće, pretpostavljamo kako su zubi tih seljaka bili u još lošijem stanju zbog gladi i nesvjesne nebrige. Uz poljodjelce, dentalnih problema imali su i velikaši, koji su gotovo isključivo jeli divljač što je njihova zubala potencijalno dovodilo u još gore stanje nego ono

³³¹ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 347.–361.

³³² Ibidem, str. 361.

³³³ Camilo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, nav. dj., str. 47.–57.

³³⁴ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 441.; Mirko Dražen GRMEK, „Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj...“, nav. dj., str. 58.; Lavoslav GLESINGER, *Povijest medicine*, Zagreb 1978., str. 109.–111.

³³⁵ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 440.–441.

seljaka. Vjerujemo da su oralne zdravstvene probleme na prostoru Biskupije liječili brijači³³⁶ (ljudi koji su putovali kroz razne zemlje te ublažavali svojim oskudnim, ali za tadašnje vrijeme velikim znanjem, tegobe seljaka). No, kako je crkva oslikana početkom šesnaestog stoljeća u razdoblju ratovanja, pretpostavljamo da takvih putnika nije bilo te su se shodno tome stanovnici okretali jednom dostupnom lijeku, molitvi. Lik svete Apolonije predstavlja sve one koji, zbog dentalnih problema, nisu mogli spavati, jesti ili normalno govoriti.³³⁷

Sljepoća je predstavljala još jedan ozbiljan problem kasnosrednjovjekovnog čovjeka, o čemu nam svjedoči prikaz svete Lucije³³⁸ u istoj crkvi na suprotnom zidu. Ona je mučenica iz doba antike te kao atribut svog mučeništva na pladnju drži oči. Vid je vrlo važan jer preko njega dobivamo 90% informacija.³³⁹ Kasnosrednjovjekovna Europa nije imala mnogo doktora koji su znali operirati oči ili ublažiti kratkovidnost i dalekovidnost. Iako su stručnjaci za oftalmologiju postojali u nekim kulturnim centrima, poput Italije ili južne Španjolske, u Biskupiji o njihovu djelovanju nema zapisa.³⁴⁰ Raditi uz očne probleme (kojih u poznim godinama ima sve više) bilo je izuzetno teško, no ukoliko bi osoba oslijepila, postojala je velika mogućnost za smrtni ishod, zbog neimaštine, pothranjenosti ili depresije. S obzirom na tehnička ograničenja tog doba, jedina nada za ozdravljenje nalazila se u liku svete Lucije.³⁴¹

Posljednji svetac kojeg ćemo spomenuti je sveti Vid, zaštitnik slijepih, nijemih i hromih.³⁴² Njegov prikaz imamo u Pazu, gdje ga je kraj Bogorodice naslikao Albert iz Konstanza.³⁴³ Zasiurno je nijemih stanovnika Biskupije bilo te im je svakodnevni život bio teži, što zbog nemogućnosti potpunog izražavanja, što zbog mogućeg nerazumijevanja lokalnog društva. Zahvaljujući medicinskim ograničenjima vremena, ljudi bi zbog svoje bolesti vrlo lako mogli spasti na marginu društva te im je vjerojatno

³³⁶ Kamil FINIGER, „Osječki magistrat ograničuje godine 1746. rad brijača i kirurga“, *Iz Hrvatske medicinske prošlosti. Spomen knjiga zbora liječnika Hrvatske*, ur. M. D. Grmek i S. Dujmašić, Zagreb 1954., str. 205. - 206.; Lavoslav GLESINGER, *Povijest medicine*, nav. dj., str. 118.

³³⁷ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 441.; Mirko Dražen GRMEK, „Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj...“, nav. dj., str. 58.–59.

³³⁸ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 441.

³³⁹ *Medicinska enciklopedija*, sv. 5.: O–SOK, ur. Mirko Dražen Grmek, Beograd 1970, natuknica Jelene KRMPOTIĆ NEMANJIĆ na str. 15.–17.

³⁴⁰ Isto, natuknica Momčila VUČIĆEVIĆA, na str. 8.–10.

³⁴¹ Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 441.

³⁴² Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 377.–378.

³⁴³ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 75.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Đurđice KRIŽMAN ZORIĆ na str. 7.-8.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 363.-369., 378.-380.;Isti, *Majstor Albert iz Konstanza*, nav. dj., str. 11.-15.

jedina nada za ozdravljenje ležala u molitvi. Postavljamo si pitanje: koliko je oboljelih bilo u Pazu i u Biskupiji, te je li ih društvo prihvaćalo i uključivalo u svoj „krvotok“.³⁴⁴

Sl. 57. Prikaz svetog Vida

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj, 2019.)

8.3. Epidemija kuge–jahač apokalipse

Kasnosrednjovjekovni period na europskom prostoru obilježen je brojnim epidemijama od kojih se posebno ističe kuga iz 1348. Tada je, kao i u Justinijanovom periodu, zbog veće urbanizacije stanovništva i opsežnih trgovačkih puteva bolest munjevito odnosila živote.³⁴⁵ Loši higijenski uvjeti te pokoja gladna godina samo bi ubrzale širenje zaraze. Za Europu je posljedica, kao i u šestom stoljeću, bila gubitak

³⁴⁴ Damir KARBIĆ, „Koncept marginalnosti...“, nav. dj., str. 9.–18.; Zdenka JANEKOVIĆ ROMER, „Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera“ u: *Zbornik radova. Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i rano moderno doba*, ur. Tomislav Popić, Zagreb 2004. str. 21.–22.

³⁴⁵ Goran RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja. Crna smrt u Dubrovniku 1348.–1349.*, Zagreb, 2010., str. 17.; Mirko Dražen GRMEK, „Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj...“, nav. dj., str. 45.; Lavoslav GLESINGER, *Povijest medicine*, nav. dj., str. 111.; Sheldon WATTS, *Epidemics and History: Disease, Power and Imperialism*, Yale 1999., str. 1.–4.

trećine stanovništva.³⁴⁶ Situacija se s tom razornom bolešću na europskom kontinentu nije smirila ni u nadolazećim stoljećima.³⁴⁷ Pićanska biskupija je tijekom ranog novog vijeka bila izložena čestim epidemijama kuge. U tom periodu na freskama se češće slikaju prizori tjeskobe, straha i smrti, poput *Plesa Mrtvaca* u Bermu i Hrastovlju nastalih u posljednjoj četvrtini petnaestog stoljeća.³⁴⁸

Zbog epidemija koje su poharale Biskupiju, sve su češći prikazi molitve svetaca protiv kuge, a uz to se grade i posvećuju crkve svetom Sebastijanu i Roku, zaštitnicima od kuge. Lokalni majstor Anton iz Padove (Kašćerge) oslikava šesnaestostoljetnu crkvicu svetog Roka gdje glavno mjesto zauzimaju upravo sveti Rok³⁴⁹ i Sebastijan.³⁵⁰ Uzimajući u obzir godine kada je ova crkva oslikana, dakle početkom šesnaestog stoljeća, zamjećujemo da Pićanskom biskupijom bijesni rat Cambraiske lige te da upadaju Osmanlije (1511.), što dovodi do ekonomske stagnacije Knežije i Biskupije. Time zasigurno dolazi i do gladnih godina koje, uz ratne prilike, pomiješane s nedovoljno vođenom brigom o zdravlju, higijeni i ambijentu življenja, dovode do izbijanja i brzog širenja epidemije kuge³⁵¹ koje će u više navrata od 1507. do 1535. pokositi mnoštvo ljudi.³⁵²

Slavni muževi Draguča (kako ih naziva Fučić), nadajući se odagnati kugu iz svog mjesta, grade crkvu svetog Roka i k tome plaćaju njezino oslikavanje. Tako nastaje jedan od najljepših fresko–ciklusa u Istri. Značajno mjesto zauzima prikaz svetog Roka, Fabijana³⁵³ i Sebastijana iznad oltara, gdje njih trojica, svaki sa svojim atributima, zagovaraju zaštitu mjesta. Dramatičnost povećava i prikaz na gornjem

³⁴⁶ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 397.–398.; Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 50.–52.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 73.–83.; Goran RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja...*, nav. dj., str. 20.–26.; Lavoslav GLESINGER, *Povijest medicine*, nav. dj., str. 109.–111.

³⁴⁷ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 78.–85.; Lavoslav GLESINGER, *Povijest medicine*, nav. dj., str. 112.–114.

³⁴⁸ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 398.–399.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 160.–164.; Gl. ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata...*, nav. dj., str. 391.–392.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 5.–8., 27., 144.–148.

³⁴⁹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 325.–327.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 345.

³⁵⁰ Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 57.–58.

³⁵¹ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 57.–58., 140., 146.–147.

³⁵² Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 50.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 344.; Mirko Dražen GRMEK, „Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj...“, nav. dj., str. 57., 59.; Lavoslav GLESINGER, *Povijest medicine*, nav. dj., str. 113.–114.; Ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata...*, nav. dj., str. 391.–392.; Josip VRANDEČIĆ, Miroslav BERTOŠA, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*, nav. dj., str. 88.–89.

³⁵³ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 127.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 362.

dijelu južnog zida *ex voto protiv kuge*³⁵⁴ koji dodatno svjedoči o kriznoj situaciji izazvanoj bolešću. Na prikazu molitve svetaca Sebastijana i Roka nalazimo mnoštvo mrtvih ljudi. Velika skupina leži beživotna u sredini, prikazani su svi staleži onodobnog društva, od najsiromašnijeg do najbogatijeg. Uočavamo papu i kardinala, kralja i plemiće, trgovce i radnike te još mnoge pripadnike najrazličitijih zanimanja, zvanja i položaja. Sveci pokazuju atribute svojeg mučeništva i smrti, a zajedno s njima moli i anđeo, koji je Bogu zdesna, dajući time dodatnu svetost i moć ovom prikazu. Bog koji se nalazi iznad svetaca, sjedi na oblacima i, gledajući njihovu molitvu, stavlja mač u korice, pokazujući time kako je crnoj bolesti došao kraj.³⁵⁵

Sl. 58. *Ex voto protiv kuge*

(Fotografirao: Josip Lučić, travanj 2019.)

Prikaze slojevitog društva koje jednako podliježe smrti imamo i u Bermu i Hrastovlju. Brojnost crkava posvećenih Roku i Sebastijanu te njihovi prikazi na freskama upućuju na veliku smrtnost od kuge. Budući da nije bilo lijeka, ljudi su se

³⁵⁴ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 68.

³⁵⁵ Isti, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 68.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 345.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Anđelka BADURINE na str. 252.-253.; Mirko Dražen GRMEK, „Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj...“, nav. dj., str. 54.–55.; Lavoslav GLESINGER, *Povijest medicine*, nav. dj., str. 113.; Sheldon WATTS, *Epidemics and History...*, nav. dj. str. 1.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 144.–146.

uzdali u nebeske sile. Bolest je utjecala na razmišljanja ljudi i u njima budila paniku, strah i depresiju. Prema Miroslavu Bertoši „kuga nije samo medicinski, zdravstveni, već i populacijski fenomen. Proučavanje kužnih bolesti, zahvaća i područje tzv. „mentalne“ sfere, primjerice vjerovanja o kugi, strah od nje, težnju da se spriječi njezina pojava, da u svojem strašnom pohodu mimoide neki grad, neko selo itd“.³⁵⁶

Kuga je, dakle, utjecala na dodatno razmišljanje o surovosti života i nepredvidljivoj smrti. S druge strane, na morbidan je način potaknula nove smjerove u umjetnosti. Upravo to možemo vidjeti u crkvi svetog Roka, gdje ljudi ne traže samo način za opstanak izazvanog epidemijom, već, svjesni svoje prolaznosti, ulažu u svoju crkvu ostavljajući tako trag svog postojanja i svoje životne borbe.³⁵⁷

Sl. 59. Ples Mrtvaca u Hrastovlju

(<https://falajfl.si/kraji-turizem-potovanje/mrtvaski-ples-in-majhna-cerkvica-na-krasu-ujeto-v-objektiv/> (pristup: 26. srpnja 2021.)

³⁵⁶ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 50.

³⁵⁷ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 399., 472, Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., nav. dj., str. 160.–162., 164.,345.; Lavoslav GLESINGER, *Povijest medicine*, nav. dj., str. 113.–116.; Josip VRANDEČIĆ, Miroslav BERTOŠA, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*, nav. dj., str. 88.–89.

9. SMRT

Iako je život srednjovjekovnog čovjeka na prostoru Biskupije bio težak i naporan, stanovništvo je vjerovalo da će svim ovozemaljskim teškoćama na koncu doći kraj te da će pravednici, kako to kazuje kršćanska doktrina, stići u vječno blaženstvo, odnosno raj.³⁵⁸ Međutim, društvo nije perfektno ili pravedno, ono ima svoje mane, te ćemo zato uz pomoć fresaka rekonstruirati i proučiti viđenje i doživljaj smrti te svega što se vezuje uz nju i što ona predstavlja.

Sl. 60. Zapadni zid crkve svetog Elizeja
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, travanj, 2019.)

Prvo mjesto u kojem tražimo „život nakon smrti“ je u crkvi svetog Elizeja (vidi sl. 60.). Na zapadnom zidu naslikano je viđenje raja i pakla te Abrahamova krila. Imati takav repertoar slikarija koji uprizoruju paklene muke dokazuje i potvrđuje kako društvo Biskupije nije uvijek bilo čedno, već je razmišljalo i upražnjavalo mnoga ovozemaljska, pa i od Crkve zabranjena zadovoljstva.³⁵⁹ Prikaz paklenih muka

³⁵⁸ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 151.; „Freske iz Istre na izložbi srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije“, *Riječki list*, god. V., br. 83 (1272), Rijeka, 08. travnja 1951., str. 2

³⁵⁹ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 349., 355.; Marija MOGOROVIĆ–CRLJENKO, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 127.–130.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 436.; Zdenka JANEKOVIĆ ROMER, „Na margini ili u središtu društva?...“, nav. dj., str. 22.–23.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 141.–142.

naslikan je prije izbijanja Bubonske kuge te prema Huizinginom mišljenju takvi prikazi slikani prije 1348. nisu u tolikoj mjeri plašili vjernike koliko nakon nje.³⁶⁰

Zasigurno se svećenik iz početka četrnaestog stoljeća koristio freskama kako bi prenosio biblijski nauk vjernicima, no vjerujemo da je uz to koristio priliku pojasniti ljudima što ih čeka u zagrobnom životu ako se ne budu ponašali po propisima Crkve. Iako je vjerojatno bilo onih koji su svoj zagrobni život ozbiljno shvaćali, zasigurno su postojali mnogi koji su za općeg društvena napretka i mirnog političkog perioda u trinaestom i prvom polovici četrnaestog stoljeća činili „nedopuštena“ ili skandalozna djela.³⁶¹

S druge strane, klerici i pobožni žitelji mjesta smatrali su kako paklene muke čekaju i one koji pripadaju marginalnim skupinama, često viđenim, kako smatra Mogorović Crljenko, nepodobnima i razvratima od strane većine društva. U tu kategoriju spadaju prostitutke, kockari, priležnice, ovisnici o opijatima, pripadnici kršćanskih sekti, travari i slično. Oni su ti koji su, kako smatra Crkva, navodili ljude na grijeh te se zbog toga na njih mahom gledao s nepovjerenjem i može biti mržnjom. Zbog te retorike ljudi su se bojali paklenih muka i nastojali živjeti koliko su mogli i željeli po pravilima Crkve, no upravo marginalne društvene skupine, kojekakvi prijestupnici pa i „buntovni seljaci“³⁶² dokazuju da su ljudi, unatoč spoznajama o paklu viđenim, između ostalog i u ovoj crkvi, „uživali“ u porocima koji su aktualni i danas (alkoholizam, prostitucija, kocka i slično).³⁶³

³⁶⁰ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 138., 140.–141.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 358.; Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 130.–131.; Ista, *Druga strana braka*, nav. dj., str. 241.–242.; Damir KARBIĆ, *Koncept marginalnosti...*, nav. dj., str. 15.–17.; Zdenka JANEKOVIĆ ROMER, „Na margini ili u središtu društva?...“, nav. dj., str. 23.

³⁶¹ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Druga strana braka*, nav. dj., str. 272.–274. (autorica navodi da je crkva nastojala predbračni seksualni odnos prolongirati kao grijeh koji se morao kontrolirati kako bi se zaštitila čednost djevojke i čast mladića.); Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 436.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 140.–144.; „Freske iz Istre na izložbi srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije“, *Riječki list*, god. V., br. 83 (1272), nav. dj., str. 2

³⁶² Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 360. (Autori navode i opisuju nezadovoljstvo crkvenih vlasti zbog seljačkog otpora pri odricanju od narodnih vjerovanja. Također iste vlasti konstantno negoduju zbog nevoljkosti seljaka za plaćanje crkvene desetine. Zbog toga su seljaci često doživljavani kao negativni i pohlepni ljudi).

³⁶³ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 141.–143. (Autor navodi kako se prostitutke tijekom četrnaestog i petnaestog stoljeća doživljavalo kao prolazni grijeh koji će na koncu uvenuti, dok ih je osjećaj prema materijalnome i ugodnome tijekom ranog i razvijenog srednjeg vijeka pretežito odobravao.); KARBIĆ Damir, *Koncept marginalnosti...*, nav. dj., str. 17.–18.; Zdenka JANEKOVIĆ ROMER, „Na margini ili u središtu društva?...“, nav. dj., str. 22.–25.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 347., 358.–359.; Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Nepoznati svijet istarskih žena*, nav. dj., str. 119.–122., 127.–131.; Ista, *Druga strana braka*, nav. dj., str. 241., 264.–266.

Poseban slučaj predstavljaju ekskomunicirani, izopćenici od Crkve i društva. Premda živi, smatrani su tjelesno i duhovno mrtvima, a zbog nemogućnosti primanja pričesti i odlaska na svetu misu, stanovnici mjesta u kojoj se nalazi ekskomunicirana osoba gledali bi ga/nju kao osuđenika na paklene muke. Prikaz pakla u Draguču služio je kao dobar smjerokaz ekskomuniciranim osobama. Umrijeti bez ispovjedi, bila je jedna od najvećih noćnih mora u srednjem vijeku, a ekskomunikacija jedna od najstrašnijih zamislivih kazni. Zdenka Janeković Romer smatra kako biti ekskomuniciran ne znači biti na margini, nego pasti preko ruba i još živ prestati biti društveno priznat kao osoba.³⁶⁴

Iako je smrt bila sveprisutna u svakodnevnom životu čovjeka trinaestog stoljeća, njezin doživljaj kao nekakve strašne spodobе s kosom u rukama ili jahača apokalipse, zbog čega bi ljudi trebali konstantno paziti što rade, porastao je tijekom četrnaestog stoljeća uslijed društvenih i gospodarskih kriza, opetovanih epidemija kuge te veće aktivnosti prosjačkih redova. Potonji su stalno ponavljali *momento mori*, podsjećajući na neizbježnost smrti.³⁶⁵ Umjetnost određenog vremenskog perioda projicira probleme, vjerovanja i mentalnu sliku suvremenika.³⁶⁶ Prema Goldsteinu, „razočaranje i strah širokih razmjera, izazvani nesigurnim i teškim životom, vodili su k morbidnom, opsesivnom zanimanju za smrt i sve njezine oblike“.³⁶⁷

Stoga freske poput onih iz Berma, Hrastovlja i Draguča, slikane krajem petnaestog i početkom šesnaestog stoljeća, dok je Istra bila zahvaćena kužnim bolestima, svjedoče o nesigurnim društvenim prilikama, što je zasigurno navodilo brojne ljude, kako Istre tako i Biskupije, na razmišljanje o prisutnim jahačima apokalipse,³⁶⁸ poslanim od Boga da kazni nemoralno stanovništvo.³⁶⁹ Ponovno nas navođenja radikalnih vjerskih skupina, poput flagelanata, upućuje na „nemoralno“

³⁶⁴ Zdenka JANEKOVIĆ ROMER, „Na margini ili u središtu društva?...“, nav. dj., str. 24.–25.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 27., 38.

³⁶⁵ Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 80.–81.; Goran RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja...*, nav. dj., str. 32.–33.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 138.–141., 144.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 397.–398.; Sheldon WATTS, *Epidemics and History...*, nav. dj. str. 1.

³⁶⁶ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 141., 145.–146.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 398.; Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 50.

³⁶⁷ Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 477.

³⁶⁸ Goran RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja...*, nav. dj., str. 40.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 398., 477.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 446.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 78., 81.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 144.–147.

³⁶⁹ Sheldon WATTS, *Epidemics and History...*, nav. dj. str. 1., 8.–11., 13.–14.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 145.–146.

vladanje ljudi koji podliježu raznim porocima. Imati prikaze koji su odraz apatičnog stanja duha ljudi tog vremena jasno kazuje kako se društvo promijenilo i smrt počelo u neku ruku doživljavati kao nešto strašno, sveprisutno i neizbježno. Prikaz molitve svetaca protiv kuge (vidi sl. 61.) ne pokazuje samo jednakost ljudi pred smrću, već panično i anksiozno vjerovanje u kugu i njezinu razornu moć.³⁷⁰ Promatrajući, međutim, ostale prikaze smrti ili vječnog pakla slikane u Istri prije sredine četrnaestog stoljeća spoznajemo kako visokih društvenih slojeva nema mnogo, već samo neodređene društvene mase. Dakle, očito je smrt, kao opasan jahač apokalipse početkom šesnaestog stoljeća, posjetio svaku kuću na prostoru Biskupije, čak i one bogataške, te svojom „smrtonosnom kosom“ uzimao živote onih koji su vjerovali u svoju superiornost nad pučanima.³⁷¹

S obzirom na društvene, psihološke i religijske promjene nastale uslijed kužnih epidemija, smatramo kako je stanovništvo središnje Istre smrt u kasnom srednjem vijeku doživljavalo strašnije, anksioznije i ubojitije nego li njihovi preci dva stoljeća ranije.³⁷² Doživljaj smrti te neizbježan strah od nje zasigurno su pojačavale Osmanske vojne ekspedicije krajem petnaestog i početkom šesnaestog stoljeća na područje upravo Pićanske biskupije te rat Cambraiske lige koji je uzdrmao Istarski poluotok. Anksiozan strah od smrti vjerojatno je ljude dovodio ili do prepuštanja porocima ili većoj pobožnosti, o čemu nam dakako mogu svjedočiti i naslikane freske.³⁷³

Doživljaj smrti, naslikan na kasnosrednjovjekovnim freskama, zaključujemo rečenicom Huizinge: *Crkvena misao kasnog srednjeg vijeka poznaje samo dvije krajnosti: tužaljku zbog prolaznosti, zbog kraja moći, časti i užitka, zbog propasti ljepote, i slavlje zbog spasa duše u njenom blaženstvu. Živo se osjećanje okamenilo na prikazima mrtvačkih plesova i jezovitih kostura, izrađenih do posljednjih tančina.*³⁷⁴

³⁷⁰ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 50.; Goran RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja...*, nav. dj., str. 34., 40., 88.–90.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 398.–399., 477.; Sheldon WATTS, *Epidemics and History...*, nav. dj. str. 11.–13.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 138., 140.–141., 144.

³⁷¹ Goran RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja...*, nav. dj., str. 88.–92.; Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 50.–53.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 446.–447.; Fernand BRAUDEL, *Strukture svakidašnjice...*, nav. dj., str. 80.–82.; Sheldon WATTS, *Epidemics and History...*, nav. dj. str. 14.

³⁷² Goran RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja...*, nav. dj., str. 21.–22., 32.–34., 40; Zdenka JANEKOVIĆ ROMER, „Na margini ili u središtu društva?...“, nav. dj., str. 25.

³⁷³ Goran RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja...*, nav. dj., str. 40., 88.–89.; Ivo GOLDSTEIN–Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, nav. dj., str. 477.; Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije...*, nav. dj., str. 50., 52.–53.; Kristijan ŽGALJARDIĆ, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, nav. dj., str. 446.–447.; Sheldon WATTS, *Epidemics and History...*, nav. dj. str. 12.–18.; Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 147.–149.

³⁷⁴ Johan HUIZINGA, *Jesen srednjeg vijeka*, nav. dj., str. 151.

Sl. 61. Doživljaj smrti u periodu kuge
(Fotografirao: Josip Lučić, travanj 2019.)

10. ZAKLJUČAK

Povijest Pićanske biskupije, rekao bi profesor Bertoša, prava je mikropovijesna tema *par excellence*. Također, isti navodi kako „u metodološkom smislu to znači da je ona otvoreni, neuokvireni, bezgranični mozaik u kojem svaki, pa i najsitniji detalj, ima svoje funkcionalno mjesto“.³⁷⁵

Vodeći se upravo tom rečenicom iznimnog istarskog povjesničara odlučio sam freske, kao zanimljiv „bezgranični mozaik“, promatrati očima pobornika škole Annales. One su, zapravo, sitna ostavština kasnosrednjovjekovna čovjeka koja govori mnogo o njemu, njegovu krajoliku, njegovim teškoćama i radostima. Stoga freske ne valja gledati samo kao umjetničku ili religijsku ostavštinu, već i kao testament svih društvenih zbivanja tijekom kasnosrednjovjekovnih stoljeća. Pićanska biskupija, iako donekle marginalizirana od strane brojnih istraživača, stavljena je u ovom radu u centar svih zbivanja te se „njezin život“ promatrao kao kontinuiranu i kompleksu cjelinu.

U radu smo uz pomoć fresaka ponajprije zaključili kako je srednjovjekovno društvo na prostoru Biskupije i Istre pratilo i sudjelovalo u postepenim političkim i društvenim promjenama prisutnim na većini europskog kontinenta. Također smo primijetili kako plemstvu i svećenstvu te promjene nisu odgovarale te su uz pomoć fresaka, primjerice, nastojali propagirati važnost trodijelnog društva i vlastite uloge u čitavom „kršćanskom univerzumu“. Svakodnevni život proučavan iz fresaka također nam je otkrio brojne zanimljivosti, pa tako zaključujemo kako su se viši staleži hranili boljom hranom, češće jeli meso i bili „otporniji“ na vremenske nepogode koje bi inače seljake mogle koštati života. S druge strane, brojni sveti, prikazi kužnih bolesti i sami nazivi crkava otkrili su nam kompleksan i nadasve težak život većine stanovnika Biskupije. Zaključujemo stoga kako se stanovništvo hranilo pretežito žitaricama, mliječnim proizvodima, povrćem i voćem dok je meso činilo tek mali dio njihove tjedne ishrane. Uz pomoć prehrambenih navika i prikaza svetaca koji kazuju o bolestima spoznali smo da su zdravstvene tegobe poput zubobolje, oftalmoloških problema, slabosti i iznemoglosti te kuge mučile većinu stanovnika. Oskudnija prehrana te lošiji higijenski uvjeti života samo bi ubrzavali širenje bolesti i dolazak smrti, a kada bi se tome dodao i ratni sukob, onda bi problemi stanovništva postali još veći. Prikazi vojnika

³⁷⁵ Miroslav BERTOŠA, „Povijesni fragmenti o Lindaru“, nav. dj., str. 12.

na freskama nastalim u drugoj polovici petnaestog te prvoj polovici šesnaestog stoljeća upućuju nas na razvoj vojnih tehnologija i opreme tijekom kasnog srednjeg vijeka, što svjedoči o vojnim aktivnostima prisutnim na poluotoku.

Stoga, uzimajući u obzir sve navedeno, zaključujem kako je Biskupija bila veoma ruralna i feudalna. Tijekom čitavog srednjeg vijeka podijeljena na više i niže staleže, podložna vremenskim i političkim prilikama koje su vrlo lako mogle biskupijske stanovnike dovesti do ruba gladi i smrti. No, uz to je bila i Biskupija „bezimenih i bezbrojnih“ radišnih i marljivih seljaka, čija je duša ostala sačuvana na freskama u malim ladanjskim i ruralnim crkvama kao podsjetnik na njihovu „žilavost“ u tim teškim, ali zasigurno zanimljivim vremenima.

11. BIBLIOGRAFIJA

- 1.) ALBERI, Dario, *Istria. Storia, arte, cultura*, Trieste 1997.
- 2.) ANTOLOVIĆ, Josip, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, I. dio: *siječanj–lipanj*, Zagreb 1998.
- 3.) ANTOLOVIĆ, Josip, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, II. dio: *srpanj–prosinac*, Zagreb 1998.
- 4.) ARALICA, Tomislav i ARALICA, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća. Oprema, oružje i odore hrvatskih ratnika od oko 800. do 1918. godine*, Zagreb 1996.
- 5.) BERTOŠA, Miroslav, „'Prašina' povijesti i civilizacijska dostignuća“, u: *Istratirkični sjaj kristala*, ur. Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 8.-28.
- 6.) BERTOŠA, Miroslav, „Povijesni fragmenti o Lindaru“, u: *Lindarski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1996., str. 11.–29.
- 7.) BERTOŠA, Miroslav, *Istra: Doba Venecije (XVI.–XVIII. stoljeće)*, Pula 1995.
- 8.) *BIBLIJA*: Stari i novi zavjet, ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb 2000.
- 9.) BISTROVIĆ, Željko, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula 2015.
- 10.) BISTROVIĆ, Željko, *Zidne slike istarskog poluotoka*, Pula 2017.
- 11.) BISTROVIĆ, Željko, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri“, u: *Annales – Anali za istarske in mediteranske študije*, letnik 17., številka 2., ur. dr. Darko Darovec, Koper 2007., str. 277.–291.
- 12.) BLOCH, March, *Feudalno društvo*, Zagreb 2001.
- 13.) BRATULIĆ, Josip, „Povijesne odrednice istarskog glagolizma“, u: *Slovo – časopis staroslavenskog instituta u Zagrebu*, br. 21., ur. Anica Nazor, Zagreb 1971., str. 333.–346.
- 14.) BRANDT, Miroslav, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1995.
- 15.) BRAUDEL, Fernand, *Strukture svakidašnjice (Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća.)*, Zagreb 1992.
- 16.) BUDAK, Neven–RAUKAR, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006.
- 17.) BURŠIĆ MATIJAŠIĆ, Klara, *Gradinska naselja. Gradine Istre u vremenu i prostoru*, Zagreb 2008.

- 18.) BURŠIĆ MATIJAŠIĆ, Klara, „Rana povijest na prostoru Pićanske biskupije“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 9.-21.
- 19.) DE FRANCESCHI, Camilo, „Storia documentata della Contea di Pisino“, u: *Atti e memorie: Della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria (Vol. X., XI., XII.)*, ur. Mario Mirabella Roberti, Venezia 1964., str. 7.–381.
- 20.) DUBY, Georges, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, Zagreb 2007.
- 21.) *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4.: *Port–Ž*, ur. Andre Mohorovičić, Zagreb 1966.
- 22.) FINIGER, Kamilo, „Osječki magistrat ograničuje godine 1746. rad brijača i kirurga“, u: *Iz Hrvatske medicinske prošlosti. Spomen knjiga zbora liječnika Hrvatske*, ur. M. D. Grmek i S. Dujmašić, Zagreb 1954., str. 205.–208.
- 23.) FUČIĆ, Branko, *Istarske freske*, Zagreb 1963.
- 24.) FUČIĆ, Branko, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 1., Zagreb 2006.
- 25.) FUČIĆ, Branko, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., Zagreb 2007.
- 26.) FUČIĆ, Branko, „Romaničko zidno slikarstvo istarskog ladanja“, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 3, Zagreb 1964., str. 50.–85.
- 27.) FUČIĆ, Branko, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982.
- 28.) FUČIĆ, Branko, *Majstor Albert iz Konstanza*, Rijeka 2000.
- 29.) FUČIĆ, Branko, *Terra incognita*, Zagreb 1997.
- 30.) FUČIĆ, Branko, „Petar Beračić "Fundator" u Gračišću“, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1, Zagreb, 1960., str. 8.–11.
- 31.) FUČIĆ, Branko, „Istarski glagoljski grafiti“, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, trobroj 1-2-3, Zagreb 1966., str. 85.–92.
- 32.) FUČIĆ, Branko, „Živi križ u Lindaru“, u: *Istarska Danica*, Pula 1951., str. 81.–86.
- 33.) FUČIĆ, Branko, *Slika i arhitektonski prostor u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu u Istri.*, u: Poseban otisak iz ljetopisa JAZU knj. br. 71., Zagreb 1966. str. 391.–412.
- 34.) GARDNER, Helen, *Umetnost kroz vekove*, Novi Sad 1967.
- 35.) GLESINGER, Lavoslav, *Povijest medicine*, Zagreb 1978.
- 36.) GOLDSTEIN, Ivo–GRGIN, Borislav, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb 2008.

- 37.) GORYS, Erhard, *Leksikon svetaca*, Jastrebarsko 2003.
- 38.) GRMEK, Mirko Dražen, „Pregled povijesnog razvoja medicine u Hrvatskoj od pretpovijesnih vremena do XII. stoljeća“, u: *Iz Hrvatske medicinske prošlosti. Spomen knjiga zbora liječnika Hrvatske*, ur. M. D. Grmek i S. Dujmašić, Zagreb 1954., str. 35.–64.
- 39.) GRGIN, Borislav, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb 2002.
- 40.) *Hrvatska enciklopedija*, prvo izdanje, sv. 5.: Hu–Km., ur. August Kovačec, Zagreb 2003.
- 41.) HORVAT LEVAJ, Katarina, „Draguč kao primjer karakterističnih razvojnih oblika naselja nastalih uz kaštele“, u: *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 179.-197.
- 42.) HOWARD, Michael, *Rat u Europskoj povijesti*, Zagreb 2002.
- 43.) HUIZINGA, Johan, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb 1964.
- 44.) *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005.
- 45.) *Istarske freske–Gli affreschi Istriani*, ur. Miodrag Kalčić, Pula 2006.
- 46.) JANEKOVIĆ ROMER, Zdenka, „Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijek u nekoliko primjera“, u: *Zbornik radova. Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i rano moderno doba*, ur. Tomislav Popić, Zagreb 2004. str. 21.–40.
- 47.) JEDIN, Hubert, *Velika povijest Crkve III/I*, Zagreb 1971.
- 48.) JURKOVIĆ, Ivan, „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: Cito. Cito. Cito. Citissime!“, u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, sv. III., Zagreb 2019., str. 115.–133.
- 49.) KARAMAN, Ljubo, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti Hrvatskih krajeva*, Zagreb, 1963.
- 50.) KARAMAN, Ljubo, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, u: *Historijski zbornik*, broj 1–4., godina II., Zagreb 1949., str. 115.–130.
- 51.) KARBIĆ, Damir, „Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava“, u: *Zbornik radova. Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i rano moderno doba*, ur. Tomislav Popić, Zagreb 2004. str. 9.–21.

- 52.) KIRAC, Luka, *Crtice iz istarske povijesti*, Zagreb 1946.
- 53.) KLEN, Danilo, „Iz prošlosti Gračišća“, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1, Zagreb, 1960., str. 1.–7.
- 54.) KOVAČ, Mario, *Mačevi, bodeži i oružja na motki u Istri, Hrvatskoj i Slavoniji od IX. do kraja XVIII. st.*, Pula, 2006.
- 55.) KURELIĆ, Robert, „Sudski spor između Kapetana Kristofora Moškona i žitelja Pazinske Knežije na osnovi sudskog zapisnika od 1. svibnja 1545. godine“, u: *Vjesnik Istarskog arhiva*, Vol. 4-16, No. (2007.-2009.), Pazin, 2009., str. 353. – 373.
- 56.) KURELIĆ, Robert, „Ritual *deditio* na reljefu hrvatskoga vladara“, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti. Zavoda za povijesne i društvene znanosti. Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 34., ur. Sandra Begonja, Zagreb 2016., str. 1.-20.
- 57.) LABINJAN, Galiano, „Prilozi za povijest Cerovlja i okolice od srednjeg vijeka do 1918. godine“, u: *Cerovljanski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 45.-59.
- 58.) *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb 2006.
- 59.) LEVAK, Maurizio, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Zagreb 2007.
- 60.) LEVAK, Maurizio, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, u: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550.–oko 1150.)*, sv. 1., Zagreb 2012., str. 371.–396.
- 61.) LOADES, Mike, *War Bows: Longbow, Crossbow, Composite bow and Japanese Yumi*, Oxford, 2019.
- 62.) LOPEZ, Roberto, *Rođenje Evrope*, Zagreb 1978.
- 63.) MATIJAŠIĆ VICELJA, Marina, *Istra i Bizant*, Rijeka 2007.
- 64.) *Medicinska enciklopedija*, sv. 5.: O–SOK, ur. Mirko Dražen Grmek, Beograd 1970.
- 65.) MIRKOVIĆ, Marija, „Ikonografsko osmišljanje crkvenih prostora u Pićanskoj biskupiji“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 209.-229.

- 66.) MILIČEVIĆ, Josip, „Liječenje na Gračišćini vjerom i praznovjerjem“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 203.–211.
- 67.) MILOTIĆ, Ivan, „Pravni status i jurisdikcija Pićna od antike do srednjeg vijeka“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine.*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 41.–49.
- 68.) MOGOROVIĆ CRLJENKO, Marija, *Nepoznati svijet Istarskih žena*, Zagreb 2006.
- 69.) MOGOROVIĆ CRLJENKO, Marija, *Druga strana braka*, Zagreb 2012.
- 70.) MOGOROVIĆ CRLJENKO, Marija, „Istra i Kvarner“, u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme umiranja. Hrvatske zemlje u kasnom srednjem vijeku*, Zagreb 2019., str. 305.–326.
- 71.) ORBANIĆ, Elvis, *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije*, Pazin 2002.
- 72.) *Opći religijski leksikon*, urednik Adalbert Rebić, Zagreb 2002.
- 73.) OŠTRIĆ, Dolores, „Judin poljubac“ u crkvi sv. Prima i Felicijana u Čirkotima“, u: *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić. Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.–1999.)*, ur. Tomislav Galović, Malinska–Rijeka–Zagreb, 2011.
- 74.) PANJEK, Aleksander, „Davki nam pijejo kri, Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike“, u: *Zgodovinski časopis*, letnik 59, številka 1/2, Ljubljana 2005., 222. – 224.
- 75.) PEACOCK, John, *Povijest odijevanja na zapadu: Od antičkog doba do kasnog dvadesetog stoljeća*, Zagreb 2007.
- 76.) PERASOVIĆ, Mateo, *Slikarski pojmovnik*, Split 2002.
- 77.) PERIČIĆ, Iva, „Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci“, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, svezak 1, ur. Jovan Sekulić, Beograd 1950.
- 78.) PIRENNE, Henri, *Povijest Europe. Od seobe naroda do XVI. stoljeća*, Split 2005.
- 79.) *Praktični biblijski leksikon*, ur. Anton Grabner-Haider, Zagreb 1997.
- 80.) RATKOVČIĆ, Rosana, „Srednjovjekovne zidne slike u crkvama Sv. Elizej u Draguću, Sv. Marija od Lokve u Gologorici i sv. Vid u Pazu“, u: *Cerovljanski*

- zbornik. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Cerovlje i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 500. obljetnice spomena imena Cerovlja*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1999., str. 223.-235.
- 81.) RAVANČIĆ, Goran, *Vrijeme umiranja. Crna smrt u Dubrovniku 1348.–1349.*, Zagreb, 2010.
- 82.) RICHARDS, John, *Landsknecht soldier*, Oxford 2002.
- 83.) SARTI, Raffaella, *Živjeti u kući. Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500.–1800.)*, Zagreb 2006.
- 84.) SNOJ, Viktor, „Istarske freske, sjaj kristala“, u: *Istra – tirkizni sjaj kristala*, ur. Armando Debeljuh, Pula 1994.
- 85.) SOKOL, Vladimir, „Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 21.-41.
- 86.) Ur. Franjo ŠANJEK, *Povijest Hrvata–srednji vijek, knjiga prva*, Zagreb 2003.
- 87.) ŠEGERT, Viktor, *Osnove Sokolarenja*, Karlovac 2006.
- 88.) ŠIKLIĆ, Josip, „Crkve u Gračišću“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 161.–176.
- 89.) ŠTOKOVIĆ, Alojz, „Gračišće od uskočkog rata do Marije Terezije“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 103.–114.
- 90.) *The new Encyclopaedia Britannica*, 15th edition volume 4: Delusion–Frenssen (micropaedia), ur. Dale H. Hoiberg, Chicago 2007.
- 91.) VEKARIĆ, Nenad, BENYOVSKY Irena, BUKLIJAŠ Tatijana et al, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb–Dubrovnik, 2000.
- 92.) *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, sv. 1.: Abadan–Brčko, ur. Nikola Gažević, Beograd 1970.
- 93.) *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, sv. 5.: Lafo–Naukrat, ur. Nikola Gažević, Beograd, 1973.

- 94.) *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, sv. 6.: Nauloh–Podvodni, ur. Nikola Gažević Beograd, 1973.
- 95.) *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, sv. 8.: Ratna privreda–Spahije, ur. Nikola Gažević, Beograd, 1974.
- 96.) VLAKETIĆ, Radovan „Gračišće i isprava iz 1409. godine“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 23.–32.
- 97.) VLAHOV, Dražen, *Matica krštenik župe Lindar (1591.–1667.). Glagoljski zapisi od 1591.–1667.*, Pazin 2012.
- 98.) VRANDEČIĆ, Josip, BERTOŠA Miroslav, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranom novom vijeku*, Zagreb 2007.
- 99.) WATTS, Sheldon, *Epidemics and History: Disease, Power and Imperialism*, Yale 1999.
- 100.) WOOSNAM–SAVAGE, C. Robert, *Arms and armour of late medieval Europe*, Leeds 2017.
- 101.) ŽGALJARDIĆ, Kristijan, „Sveci Pićanske biskupije“, u: *1. Labinski kulturno-povijesni susreti. Zbornik radova sa znanstveno–stručnog skupa*, ur. Slaven Bertoša, Labin 2017., str. 494.–511.
- 102.) ŽGALJARDIĆ, Kristijan, „Freske Pićanske biskupije (I. dio)“, u: *2. Labinski kulturno-povijesni susreti. Zbornik radova sa znanstveno–stručnog skupa*, ur. Slaven Bertoša, Labin 2019., str. 418.–470.

11.1. Periodika

- 1.) Prof A. PERC, „*Istra u Povijesti*“, Riječki list, god. I., br. 10., Rijeka, 13. ožujka 1947., str. 3.
- 2.) „*Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci*“, Riječki list, god. III., br. 88 (655), Rijeka, 14. travnja 1949., str. 3.
- 3.) „*Rad konzervatorskog zavoda u Rijeci–otkrivanje i evidentiranje zidnog slikarstva u Istri*“, Riječki list, god III., br. 235 (774), Rijeka, 05. listopada 1949., str. 3.

- 4.) „Zaštita kulturno–umjetničkih i historijskih spomenika u FNRJ“, Riječki list, god. IV., br. 73 (648), Rijeka, 26. ožujka 1950, str. 2.
- 5.) „Čuvanje i naučno istraživanje našeg kulturnog nasljedstva“, Riječki list, god. V., br. 8 (1197), Rijeka, 11. siječnja 1951., str. 3.
- 6.) „Freske iz Istre na izložbi srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije“, Riječki list, god. V., br. 83 (1272), Rijeka, 08. travnja 1951., str. 2.
- 7.) LJ. N., „Više brige za očuvanje historijskih spomenika u Istri“, Riječki list, god. VI., br. 115 (1608), Rijeka, 17. svibnja 1952., str. 3.
- 8.) Ekl, VANDA, „Život i poezija u Istarskim freskama“, Riječki list, god. VII. broj 8. (1810), Rijeka, 11. siječnja 1953., str. 3.
- 9.) EKL, Vanda, „Istarska umjetnička baština“, Riječki list, god. VII. broj 101. (1903), Rijeka, 1. svibnja 1953., str. 5.
- 10.) FUČIĆ, Branko, „Slikovnica meštra Antona iz Padove“, Riječki list, god. VII. broj 26. (1828), Rijeka, 1. veljače 1953., str. 4. i 6.
- 11.) FUČIĆ, Branko, „Izvjestaj o putu po Istri 1949. godine“, Riječki list, god. VII. broj 2085 (2087), Rijeka, 5. prosinca 1953. str. 3.
- 12.) PERČIĆ, Iva, „Konzerviranje spomenika zidnog slikarstva u Istri“, Novi list, god. VIII. broj. 218 (2495), str. 3.

11.2. Mrežne stranice

<https://www.pican.hr/o-picnu/opci-podaci/> (pristup: 17. veljače 2021.).

<https://www.cerovlje.hr/hr/mjesni-odbori/paz> (pristup: 18. travnja 2021.).

<https://www.bitno.net/kultura/likovna-umjetnost/hrvatski-ples-mrtvaca-beram-beramske-freske-crkva-sv-marije-na-skrilinah-vincent-iz-kastva/> (pristup: 27. travnja 2021.).

<https://www.istria-culture.com/crkva-sv-roka-u-dragucu-i9> (pristup: 17. svibnja 2021.).

<https://amp.en.what-this.com/8965068/1/heater-shield.html>, (pristup: 30. lipnja 2021.).

<https://www.britannica.com/topic/Landsknechte> (pristup: 12. srpnja 2021.).

<https://www.britannica.com/biography/Georg-von-Frundsberg#ref68263> (pristup: 12. srpnja 2021.).

<https://falajfl.si/kraji-turizem-potovanje/mrtvaski-ples-in-majhna-cerkvica-na-krasu-ujeto-v-objektiv/> (pristup: 26. srpnja 2021.).

12. SAŽETAK

Pićanska biskupija zanimljiv je povijesni, politički i vjerski element Istarskog poluotoka koji se rijetko istražuje kao jedna cjelina te upravo zbog tog razloga ovaj rad donosi zanimljiv presjek svakodnevnog srednjovjekovnog života žitelja biskupije. Iako se pri prvoj pomisli na Istarske freske misli na mjesta kao što su Beram, Rakotule ili Oprtalj, prostor nekadašnje Pićanske biskupije i današnjeg Pićanskog dekanata doista ima zanimljive i očaravajuće freske. One kao jedinstven povijesni izvor mnogo govore o svakodnevnom životu kasnosrednjovjekovnog čovjeka istarskog prostora.

Sačuvane freske Pićanske biskupije nastajale su postepeno od trinaestog do šesnaestog stoljeća i protežu se od Draguča na sjeveru do Pićna na jugu te „nude“ zanimljiv presjek svakodnevne povijesti. Iako freske najčešće povezujemo uz religiju i umjetnost, one nam ako ih promatramo iz povjesničarskog kuta gledišta govore o razvoju feudalizma tog „pravog“ srednjovjekovnog obilježja na prostru biskupije. Uz pomoć slikarija u mjestima Draguču, Pazu i Gračišću možemo pratiti razvoj srednjovjekovna društva od trinaestog do šesnaestog stoljeća, od društva tri staleža do staleža svijeta. Shodno tome zanimljivo je gledati freske kao sredstvo političke i društvene propagande viših slojeva društva.

S obzirom na to da se društvo srednjovjekovne Biskupije mahom sastojalo od velikaša i seljaka, zanimljivo je promotriti na koji se način slikalo pojedine društvene skupine, koju su odjeću nosili, koje svece zagovarali te u kojim su prostorima živjeli. Plemstvo, naslikano gotovo u svim crkvama, nosilo je skupu baršunastu ili lanenu odjeću, sašivenu u raznim bojama i oblicima. Također je u Pićnu i Gračišću uprizoren lov kao jasan primjer demonstracije snage i moći pojedinog velikaša. S druge strane uz pomoć crkava i svetaca u Gologorici, Pazu, Pićnu i Draguču stvaramo sliku o seljaku Pićanskog podneblja, koji je nosio jednostavnu i jednoboju odjeću, hranio se pretežito žitaricama i uz životinje preživljavao ta surova vremena.

Kasni srednji vijek također je zanimljiv period u razvoju vojnih tehnologija i inovacija, a uz pomoć fresaka biskupije pratimo razvoj vojski od onih feudalnih do plaćeničkih. Rat možemo često povezati uz glad i bolesti te shodno toj ideji promatramo freske koje na mnogim mjestima svjedoče o brojnim zdravstvenim tegobama stanovništva koje je često smrt vidjelo kao izlaz iz ovozemaljskih muka. Napose nakon izbijanja velikih kužnih epidemija koje su promijenile dotadašnji pogled na ovozemaljski život i smrt.

Ključne riječi: Freske Pićanske biskupije, feudalizam, seljačka svakodnevnica, srednjovjekovne vojske, zdravstvene tegobe, doživljaj smrti.

13. ABSTRACT

The Diocese of Pićan is an interesting historical, political and religious element of the Istrian peninsula that is rarely explored as a whole, and for this reason, this work provides an interesting cross-section of the everyday medieval life of the inhabitants of the diocese. Although the first mention of Istrian frescoes refers to places such as Beram, Rakotule or Oprtalj, the area of the former Pićan diocese and today's Pićan deanery really has interesting and enchanting frescoes. As a unique historical source, they say a lot about the everyday life of the late medieval man of the Istrian area.

The preserved frescoes of the Diocese of Pićan were created gradually from the 13th century to the 16th century and stretch from Draguč in the north to Pićan in the south and "offer" an interesting cross-section of everyday history. Although frescoes are most often associated with religion and art, if we look at them from a historical point of view, they tell us about the development of feudalism of this "true" medieval feature in the diocese. With the help of paintings in Draguč, Paz and Gračišće, we can follow the development of medieval society from the XIII. to the sixteenth century, from a society of three classes to the classes of the world. Accordingly, it is interesting to look at frescoes as a means of political and social propaganda of the higher strata of society.

Given that the society of the medieval diocese consisted mainly of nobility and peasants, it is interesting to observe how certain social groups were painted, what clothes they wore, which saints they advocated and in which areas they lived. The nobility painted in almost all churches wore expensive velvet or linen clothes, sewn in various colors and shapes. Hunting was also staged in Pićan and Gračišće as a clear example of the demonstration of the strength and power of an individual nobleman. On the other hand, with the help of churches and saints in Gologorica, Paz, Pićan and Draguč, we create a picture of a peasant from Pićan area, who wore simple and one-color clothes, fed mostly cereals and survived those cruel times with animals.

The late Middle Ages is also an interesting period in the development of military technologies and innovations and with the help of frescoes of the diocese we follow

the development of armies from the feudal to the mercenary. We can often associate war with famine and disease, and according to this idea we observe frescoes that in many places sit on the numerous health problems of the population, which often saw death as a way out of earthly torments. Especially after the outbreak of major contagious epidemics that have changed the previous view of earthly life and death.

Keywords: Frescoes of the Diocese of Pićan, feudalism, peasant everyday life, medieval armies, health problems, the experience of death.